

**Государственное бюджетное общеобразовательное учреждение
«Специальная (коррекционная) общеобразовательная школа-интернат
для слепых и слабовидящих имени В.Ш.Дагаева»**

**Приложение 1
к АООП ООО**

Утверждаю

Директор ГБОУ «С(к)ОШИСС имени В.Ш.Дагаева»

_____ / Ч.А.Гайрабеков/

Приказ № 79 от 31 08 2023 г.

**Рабочие программы
по учебным предметам основного общего образования
5-10 классы
(слабовидящие)
2023 - 2024 учебный год**

**Государственное бюджетное общеобразовательное учреждение
«Специальная (коррекционная) общеобразовательная школа-интернат
для слепых и слабовидящих имени В.Ш.Дагаева»**

**Рабочая программа
по учебному предмету «Чеченский язык»
5-10 классы
для слабовидящих обучающихся
2023 - 2024 учебный год**

Составители:
Байтулаева А.С.
Сулейманова С.С.
учителя чеченского языка и литературы

Довзийтаран кехат **«Ненан мотт (нохчийн)» дешаран предметан йукъара характеристика**

Белхан программа «Нохчийн мотт» 5-10-чу классашна хIоттийна коьртачу йукъарчу Федеральни пачхьалкхан дешаран стандартаца доглуш, тIечIагIдина министерствон омрица коьртачу йукъара дешаран бух тIе а тевжаш гIуран беттан 17 –чу дийнахь 2010-чу шарахь №1897 йолуш, АООП ООО ГБОУ «С(к)ОШИСС В,Ш,Дагаевн цIарахчу» бIаьрса гIийлачу дешархошна лерина, хIоттийна ФАОП ООО ОВЗ, тIечIагIдина министерствон омрица коьртачу йукъара дешаран лахьанан беттан 24-чу дийнахь 2022 ш. №1025 а йолуш, ФРП-ца а йогIуш.

Программа хIоттийна нохчийн меттан хьехархочунна ишколан дешаран хIинцалерчу тенденцешна а, Iаморан жигарчу методикашна а тIехъажийна йолу дешаран предметан белхан программа хIоттош, методически гIо-накьосталла даран Iалашонца.

1) Белхан программо хьехархочун таро хуьлуйтур йу:

нохчийн мотт хьехаран процесехь коьртачу йукъарчу дешаран Федеральни пачхьалкхан дешаран стандартехь билгалдаьхначу Iаморан личностни, метапредметни, предметни жамIашка кхачош долу хIинцалера некъаш кхочушдан; (кхин дIа – ФПДС КИД);

билггал йолчу классан башхаллаш тидаме а оьцуш, билгалдина дакъа/тема Iаморна дешаран хенан магийнчу герггарчу дIасайекъарх, ткъа иштта дакъойн/темийн Iаморан коьчал карайерзорхъама йалийнчу дешаран гIуллакхдаран коьртачу кепех пайда а оьцуш, рузманан-тематикин планировани кечIан.

2) Личностни а, метапредметни а жамIаш далийна, коьртачу йукъардешаран ишколехь нохчийн мотт хьехаран башхаллаш тидаме а оьцуш.

«Ненан (нохчийн) мотт» дешаран предмето билгалдо предметашна йукъара уьйраш гуманитарни циклан кхечу дешаран предметашца кхочушIар.

Нохчийн меттан программа лерина йу коррекционни дешаран учрежденина, заьIапчу берашна (бIаьрса гIийлачу). Программа нисийна, дешаран сахьташ декъна ду урокийн коьчалшка берийн шерашка хьаьжжина.

Нохчийн мотт – нохчийн халкъан ненан мотт, Нохчийн Республикин пачхьалкхан мотт.

Нохчийн мотт хааро а, цуьнан тайп-тайпана кепаш, функционални тайпанаш карадерзоро а, цуьнан стилистически башхаллах, суртхIотторан таронех кхетаро а, нохчийн маттах тайп-тайпанчу тIекаренан хьелашкахь нийса а, эвсараллица а пайдаэца хааро а билгалдоккху адаман кхиаме хилар.

Нохчийн матто, шен тIекаренан а, оила йовзийтаран а коьрта функцеш кхочушйеш, адамашна йукьахь уьйр латтайо, адаман кхетам а, дог-ойла а кхолларехь дакъалоцу; нохчийн мотт нохчийн халкъан хаамаш, оздангаллин ламасташ, истори ларйаран а, йовзийтаран а коьрта гIирс бу.

Ишколехь нохчийн мотт Iамор тIехьажийна ду дешархочун оздангаллин а, коммуникативни а культура кхачаме йалорна а, цуьнан интеллектан а, кхоллараллин а говзалла, оилайар, иэс, суртхIоттор, ша кхочушден дешаран гIуллакх кхиорна а.

Нохчийн мотт Iаморан чулацам иштта тIехьажийна бу функционални говзалла, адаман йешаран, текстех кхетаран, тайп-тайпанчу барамийн текстийн хаамах пайдаэцаран, цуьнан мах хадоран, цунах оилайаран, шен Iалашонашка кхачаран, шен хаарш а, таронаш а шорйаран, йукьараллин дахарехь дакъалацаран интегративни хаар санна, кхиорна. Къамелан а, текстан а гIуллакх нохчийн меттан ишколан курсан къепе кхолларехь коьртаниг ду.

Цаьрца догIуш долу хаарш а, карадерзарш а далийна Iаморан метапредметни, предметни жамIийн ларамехь, Iаморан чулацамехь (дакъош: «Мотт а, къамел а», «Текст», «Меттан функционални тайпанаш»).

Дешаран предметан чулацам кхочушбан таро йу классал арахьарчу гIуллакхдарехь: экскурсеш, тематикин меропрятеш, конкурсаш, и. д.кх.

«Ненан мотт (нохчийн)» дешаран предмет Iаморан Iалашонаш

Коьртачу йукьарчу дешаран программашца нохчийн мотт Iаморан Iалашонаш йу:

патриотизмах кхетар а, иза гучуйаккхар а, нохчийн мотт Нохчийн Республикин шолгIа пачхьалкхан мотт санна, нохчийн халкъан къоман мотт санна ларар; маттаца нохчийн халкъан син хьал лардаран, довзийтаран кепе а, тIекаренан гIирсе а санна кхетаме йукьаметтиг хилар; нохчийн культуре ларам гучубаккхар;

нохчийн мотт адаман кхиаран гIирс, йукьараллин уьйр кхолларан гIирс санна караберзор;

нохчийн маттах, цуьнан дIахIоттамах, функцех, нохчийн меттан стилистически гIирсех хаарш карадерзор; литературин меттан норманаш а, къамелан обздангалла а практикехъ карайерзор; жигара пайдаоьцучу а, нуьцкъаллин а дешнийн хьал тодар а, шен къамелехъ тайп-тайпанчу грамматически гIирсех пайдаэцар а; орфографически а, пунктуационни а говзалла кхачаме йалор, шен къамел кхачаме далоран лаам кхиор;

къамелан гIуллакх, адамашна йукъарчу куьцан а, куьцан доцучу а тIекаренан хьелашкахъ гонахарчу нахаца эвсара йукъаметтигаш латтош долу коммуникативни карадерзарш кхачаме далор; нохчийн мотт тайп-тайпана хаамаш бовзаран гIирс санна караберзор;

ойланан гIуллакх кхачаме далор, нохчийн мотт Iаморехъ дустаран, анализан, синтезан, жамIдаран, тайпанашка дIасадекъаран, билгала йолу бакъонаш дIахIитторан, универсальни интеллектан карадерзарш кхиор;

функциональни говзалла кхиор: хаамийн лехам кхочушбаран, оьшу хаам схьакъасторан а, хийцаран а, тайп-тайпанчу барамехъ йолчу текстийн чулацам тидаран, царах кхетаран, пайдаэцаран хаарш; текстан хааман-маьIнин йухакечдаран стратеги а, говзалла а, некъаш а карадерзор; текстах, цуьнан гIуллакхах, йукъарчу маьIнех, маьIнин дIахIоттамах, авторан коммуникативни Iалашонах, меттан гIирсийн гIуллакхах кхетаран кепаш карайерзор.

Дешаран планехъ «ненан мотт (нохчийн)» дешаран

Предметан меттиг

Коьртачу йукъарчу дешаран Федеральни пачхьалкхан дешаран

стандартаца догIуш, «Ненан мотт (нохчийн)» дешаран предмет йукъайоьду «Ненан мотт а, литература а» предметни областана, Iамо декхарийлахъ долу предмет а йу.

Дешаран хьесапца нохчийн мотт Iаморна билгалдаькхина :

5 классехъ – 68 сахьт (кIиранахъ – 2 сахьт), 6 классехъ – 68 сахьт (кIиранахъ –2 сахьт), 7 классехъ – 68 сахьт (кIиранахъ – 2 сахьт), 8 классехъ – 68 сахьт (кIиранахъ–2 сахьт), 9 классехъ – 68 сахьт (кIиранахъ – 2сахьт).

«Ненан мотт(нохчийн)» дешаран предметан чулацам

5 класс:

Маттах лаьцна йукъара хаамаш

Нохчийн меттан хьал а, исбаьхьалла а (шубьйра дешан хІоттам, дукха маьІнаш долу дешнаш, дешан тІедеанчу маьІнийн кхиаме система, синонимаш а, антонимаш а, кицанаш а, аларш а).

Нохчийн меттан дошкхолладаларан хьелаш (йуьхьанцарчу ишколехь Іамийнчун барамехь). Лингвистикин коьрта дакъош (фонетика, орфоэпи, графика, орфографи, лексикологи, дошкхолладар, морфологи, синтаксис, пунктуаци). Мотт билгалонан система санна. Мотт адамийн тІекаренан гІирс санна. Меттан а, къамелан а коьрта дакъош: аз, морфема, дош, дешнийн цхьаьнакхетар, предложени.

Мотт а, къамел а

Мотт а, къамел а. Барта а, йозанан а къамел, монолог а, диалог а, полилог.

Къамелан гІуллакхан тайпанаш (къамел дар, ладогІар, йешар, йаздар), церан башхаллаш.

Дахарехь биначу тидамийн буха тІехь а, Илманан-дешаран,

Исбаьхьаллин, Илманан-кхетаме литература йешаран буха тІехь а барта монологаналарш кхоллар.

Йешна йа ладоьгіна текст, цу йукьахь дубьйцуш волчун йуьхь хубьйцуш а, барта схьайийцар.

Лингвистически теманашна а (Іамийнчун барамехь), дахарехь биначу тидамийн буха тІехь йолчу теманашна а диалогехь дакъалацар.

Маршалла хаттаран, Іодикайаран, дехаран, баркаллин къамелан кепаш.

Дахарехь а, книгаш йешарехь а зеделлачунна, чулацаман суьртана тІе а тевжаш, тайп-тайпана сочиненеш йазйар (цу йукьахь сочиненеш-миниатюраш а).

ЛадогІаран тайпанаш: харжаман, довзийтаран, дубьхенгара.

Йешаран тайпанаш: Іаморан, довзийтаран, хьажаран, лехаман.

Барамехь 140 дашал кІезиг йоцчу ладоьгіначу а, йешначу а къамелан тайп-тайпанчу функциональни-маьІнин тайпанийн Илманан-дешаран, исбаьхьаллин текстийн чулацамах кхетар.

Текстан тема а, коьрта оила а билгалйаккхар, текстан чулацамца догІуш, хаттарш а, царна жобпаш а хІиттор.

Йозанан кепехь йуьхьанцарчутекстан чулацам ма-барра а, бацбина а бовзийтар.

Галашоне а, теме а, комуникативни дагалацаме а хъаьжжина алар кхоллархъама, меттан гIирсаш къастор.
Йозанехъ вайзаманан нохчийн литературин меттан норманаш ларйар.
Тайп-тайпанчу лексически дошамех пайдаэцар.

Текст

Текст а, цуьнан коьрта билгалонаш а. Текстан тема а, коьрта оила а. Текстан микротема. Коьрта маьIна чулоцу дешнаш.
Къамелан функционални-маьIнин тайпанаш: суртхIоттор, дийцар, ойлайар; церан башхаллаш.

Текстан композиционни дахIоттам. Абзац текст композиционни-маьIнин дакъошка йекъарангIирс санна.

Текстан дакъош а, предложенеш а вовшахтосугIирсаш:

дешан кепаш, цхъанаораман (гергара) дешнаш, синонимаш, антонимаш, йаххьийн цIерметдешнаш, дешан йухаалар.

Дийцаркъамелан тайпа санна. Дийцар.

Текстан маьIнин анализ: цуьнан композиционни башхаллийн, микротемийн, абзацийн, текстехъ предложенеш вовшахтосучу гIирсийн а, кепийн а; меттан суртхIотторан гIирсех пайдаэцар (Iамийнчун барамехъ).

Йешначу йа ладоьгIначу текстан чулацам ма-барра а, хоржуш а, бацбина а схъабийцар. Дийцархочун йуьхъ а хуьйцуш, текстан чулацам схъабийцар.

Текстан хаамаш хийцар: текстан цхъалхе а, чолхе а план.

Меттан функционални тайпанаш

Меттан функционални тайпанех лаьцнайукъара кхетам (буьйцучу маттах, функционални стилех, исбаьхьаллин литературин маттах).

Меттан система

Фонетика. Графика. Орфоэпи

Фонетика а, графика а лингвистикин дакъош санна.

Аз меттан дакъа санна. Озан маьIна къасторан гIуллакх. Нохчийн меттан мукъачу аьзнийн къепе.

Нохчийн меттан мукъазчу аьзнийн къепе.

Элпийн а, аьзнийн а дазар. Нохчийн алфавитан хIоттам.

Мукъа аьзнаш: деха а, доца а.

Мукъаза аьзнаш: къора а, зевне а.

Сонорни мукъаза аьзнаш.

Къамел дарехъ аьзнийн хийцадалар. Фонетически транскрипцин элементаш.

Нохчийн маттахъ дешдакъа. Дешдакъа дешан дакъа санна. Тохар.

Дош фонетически къастор.

Орфоэпи лингвистикин дакъа санна.

Интонаци (йиш), цуьнан функцеш. Интонацинкоьрта элементаш.

Орфографи

Орфографи лингвистикин дакъа санна.

Й элпан нийсайаздар.

Къасторан ъ, ь хъаьркийн нийсайаздар.

Лексикологи

Лексикологи лингвистикин дакъа санна.

Дош – меттан коьрта дакъа. Цхъа маьIна долу а, дукха маьIнашдолу а дешнаш; дешан нийса а, тIедеана а маьIна.

Синонимаш. Антонимаш. Омонимаш.

Лексически дошамийн тайпанаш а (маьIнин дошам, синонимийн, антонимийн, омонимийн дошамаш), ненан меттан дешнийн хьал карадерзорехъ цара ден гIуллакх а.

ЦIена нохчийн а, тIеэцна а дешнаш.

Фразеологи

Фразеологизмаш, церап маџна, царах пайдаэцар.
Фразеологически эквиваленташ оърсийн маттахь.
Фразеологически дошамаш.

Дешан хЮттам а, дошкхолладалар а

Морфема меттан уггар жима маџне дакъа санна.

Морфемийн тайпанаш.

Дешан лард а, чаккхе а. Орам, дешхьалхе, суффикс.

Цхьанаораман (гергара) дешнаш.

Дошкхолладалар а, дошхийцадалар а.

Нохчийн маттахь дешнаш кхолладаларан коърта кепаш. Дешнаш кхолладаларехь а, хийцадаларехь а морфемашкахь мукъачу а, мукъазчу а аьзнийн хийцадалар.

Дешнаш кхолладаларан морфемни кеп (дешхьалхенан гЮьнца, суффиксан гЮьнца, дешхьалхенан а, суффиксан а гЮьнца). Лардаш вовшахкхетарца дешнаш кхолладалар. Чолхе дешнаш. Чолхе-дацдина дешнаш.

Дешан морфемни анализ.

Морфологи. Къамелан оздангалла. Орфографи

Морфологи лингвистикин дакъа санна.

Коърта къамелан дакъош. Къамелан дакъойн семантически, морфологически, синтаксически башхаллаш.

Коърта къамелан дакъош, церап грамматически маџна,

морфологически билгалонаш, синтаксически гЮуллакх.

Цердош

Цердош къамелан дакъа санна. Цердешан йукъара грамматически маџна, морфологически билгалонаш, синтаксически функцеш. Къамелехь цердешан гЮуллакх.

Долахь а, йукъара а цердешнаш. Цердешнийн

грамматически классаш. Цердешнийн терахь. Цхьаллин йа дукхаллин
терахьан кеп бен йоцу цердешнаш.
Цердешнийн легарш. Диъ легар. Дожарийн маъна.
Цердешнийн дожарийн чаккхенаш нийсайазйар.
Цердешнаш кхолладаларан некъаш.
Цердешнаш морфологически къастор.
Долахь цердешнийн нийсайаздар.
Цердешнашца ца нийсайаздар.
Оърсийн маттара теэцначу цхьадолчу цердешнийн нийсайаздар.

Синтаксис. Къамелан оздангалла. Пунктуаци
Синтаксис лингвистикин дакъа санна.
Дешнийн цхьаьнакхетар а, предложени а нохчийн меттан
синтаксисан дакъош санна. Коьртачу дешан морфологически билгалонашка хьаьжжина, дешнийн цхьаьнакхетаран
коьрта тайпанаш (цѳеран а, хандешан а).
Предложени а, цуьнан билгалонаш а. Предложенийн тайпанаш,
аларан Іалашоне а, эмоцин билгалоне а хьаьжжина.
Дийцаран, хаттаран, теѳедожоран; айдаран а, айдаран йоцчу а
предложенийн маънин а, интонацина башхаллаш.
Предложенин коьрта меженаш (грамматически лард).
Подлежащи а, сказуеми а предложенин коьрта меженаш санна.
Сказуемин подлежащица барт хилар.
Грамматически лардийн масалле хьаьжжина, предложенийн тайпанаш: цхьалхе, чолхе.

Йаържина а, йаржаза а предложенеш. Предложенин коъртаза меженаш: къастам, кхачам, латтам. Къастам а, и гайтаран тайпаналлин гІирсаш а. Кхачам а (нийса а, лач а), и гайтаран тайпаналлин гІирсаш а. Латтам а, и гайтаран тайпаналлин гІирсаш; маЪне хъаъжжина, латтабийн тайпанаш (хенан, меттиган, даран суъртан, Іалашонан, бахъанин, бараман).

Предложенин цхъанатайпана меженаш, къамелехъ цара деш долу гІуллакх. Цхъанатайпанчу меженашца йолчу предложенийн интонацинбашхаллаш. Цхъанатайпанчу меженашца йукъара дешнаш долу предложенеш.

Гедерзарца йолу предложени, интонацин башхаллаш.

Гедерзар а, и гайтаран гІирсаш а.

Цхъалхечу предложенин синтаксически анализ.

Ма-дарра къамелаца йолу предложенеш.

Ма-дарра къамелаца йолу предложенеш пунктуационни кечйар.

Диалог.

Йозанехъ диалог пунктуационни кечйар. Пунктуади лингвистикин дакъа санна.

6 класс:

Маттах лаьцна йукъара хаамаш

Нохчийн мотт – Нохчийн Республикин пачхъалкхан мотт а, нохчийн историн, культурин синъобздангалле кхачоран гІирс а.

Литературинматтах лаьцна кхетам.

Мотта,къамела

Монолог-суртхІоттор, монолог-дийцар, монолог-ойлайар;

лингвистически темина хаам.

Диалоган тайпанаш: гІуллакх дан дагадаийтар, вовшех

дагабовлар.

Текст

Текстан маънин анализ: цуънан композиционни башхаллийн,микротемийн а,абзацийн а,текстехь предложенеш вовшахтосучу кепийн а, гIирсийн а; меттан суртхIотторан гIирсех пайдаэцар (Iамийнчун барамехь).

Текстанхаамаш хийцар. Текстан план (цхьалхе, чолхе; цIеран, хаттаран); текстан коьрта а, коьртаза а хаам; текст схьайийцар.

СуртхIоттор къамелан тайпа санна.

Адаман куьцан суртхIоттор.

ХIусаман суртхIоттор.

Iаламан суртхIоттор.

Меттиган суртхIоттор.

ДарийнсуртхIоттор.

Меттан функционални тайпанаш

ГIуллакхан стиль. Дахьедар. Расписка.Iилманан стиль. Дошаман статья. Iилманан хаам.

Меттан система

Морфологи. Къамелан оздангалла. Орфографи

Билгалдош

Билгалдош къамелан дакъа санна.Билгалдешан йукъара грамматически маъIна, морфологически билгалонаш, синтаксически функцеш. Къамелехь билгалдешан гIуллакх.

БилгалдашоцIердашца бартбар. Мухаллин а,

йукъаметтигаллин а билгалдешнаш. Берта а, бертаза а

билгалдешнаш. Лааме а, лаамаза а билгалдешнаш.

Мухаллин билгалдешнийн даржаш. Йуьхьанцара дарж. Дустаран дарж. Техдаларан дарж.

Билгалдешнаш терахъашца а, классашца а хийцадалар. Билгалдешнийн легар. Билгалдешнаш кхолладаларан некъаш.
Билгалдешнаш морфологически къастор.
Чолхечу билгалдешнийн нийсайаздар.
Теэцначу билгалдешнийн нийсайаздар.

Терахъдош

Терахъдош къамелан дакъа санна. Терахъдешан йукъара грамматически маъІна, морфологически билгалонаш, синтаксически функцеш. Къамелехъ терахъдешан гІуллакх.

МаъІне хъаьжжина, терахъдешнийн тайпанаш: масаллин, роГаллин терахъдешнаш.

ХІоттаме хъаьжжина, терахъдешнийн тайпанаш: цхъалхе, чолхе, хІоттаман терахъдешнаш. Берта а, бертаза а терахъдешнаш. Масаллин а, роГаллин а терахъдешнийн легадалар, алар, нийсайаздар. Терахъдешнийн кепаш нийса кхоллайалар.

Гулдаран терахъдешнех нийса пайдаэцар.

Терахъдешнаш морфологически къастор.

Терахъдешнийн нийсайаздаран норма: терахъдешнаш цхъаьна а,
къаьстина а, дефисца а йаздар, терахъдешнийн дожарийн чаккхенаш нийсайазйар.

Церметдош

Церметдош къамелан дакъа санна. Церметдешан йукъара грамматически маъІна, морфологически билгалонаш, синтаксически функцеш. Къамелехъ церметдешан гІуллакх.

МаъІне а, грамматически билгалонашка а хъаьжжина,
церметдешнийн тайпанаш. Церметдешнийн легар.

Цердешнаш, билгалдешнаш санна легалуш долу церметдешнаш. Йаххыйн церметдешнаш церниг а, лач а дожаршкахъ. Йаххыйн церметдешнийн (вай, тхо) тайп-тайпана маъІна. Церметдашо цердашца бартбар. Хаттаран а, йукъаметтигаллин а церметдешнийн башхалла.

Церметдешнийн нийсайаздар.

Предложенехь церметдешан гҮллакх.

Церметдешнаш морфологически къастор.

Хандош

Хандош къамелан дакъа санна. Хандешан йукъара грамматически маъІна, морфологически билгалонаш, синтаксически функцеш. Къамелехь хандешан гҮллакх.

Инфинитив а, цуьнан грамматически билгалонаш а.

Инфинитиван суффиксаш: -а, -о, -ан, -ен, -он.

Хандешан хенаш. МаъІна а, пайдаэцар а. Карара хан, йахана хан, йоҒу хан.

Карарчу хенан хандешнийн чаккхенаш нийсайазйар.

Йахана хан, цуьнан кепаш. Йаханчу хенан кепаш кхоллайалар. Йаханчу хенан хандешнийн чаккхенаш нийсайазйар.

ЙоҒу хан, цуьнан кепаш. ЙоҒучу хенан кепаш кхоллайалар.

Хандешан цхьаллин а, дукхазаллин а кепаш.

Хандешан терахъашца а, классашца а хийцадалар.

Хандешнаш морфологически къастор (Іамийнчун барамехь).

7 класс:

Маттах лаьцна йукъара кхетам

Нохчийн мотт кхубуш болу хилам санна. Къоман меттан, культурин, историн уьйр.

Мотт а, къамел а

Монолог-суртхІоттор, монолог-ойлайар, монолог-дийцар.

Диалоган тайпанаш: гҮллакх дан дагадаийтар, вовшех

дагабовлар, хаамах жоп дехар, хаам бар.

Текст

Текст къамелан произведени санна.Текстан коьрта билгалонаш (жамІ дар).

Текстан дІахІоттам.Абзац.

Текстан хаамаш хийцар: текстан план (цхьалхе, чолхе; цІеран, хаттаран, тезисан); текстан коьрта а, коьртаза а хаам.

Текстехь предложенеш вовшахтосу гІирсаш а, кепаш а (жамІ дар).

Текстехь меттан суртхІотторан гІирсаш.

Ойлайар къамелан функциональни-маъІнин тайпа санна.

Текстан-ойлайарандІахІоттаманбашхаллаш.

Текстан маъІнин анализ: цуьнан композиционни башхаллийн,микротемийн а,абзацийн а,текстехь предложенеш вовшахтосучу кепийн а, гІирсийн а; меттан суртхІотторан гІирсех пайдаэцар (Іамийнчун барамехь).

Меттан функциональни тайпанаш

Меттан функциональни тайпанех лаьцна кхетам: буьйцу мотт, функциональни стилаш (Іилманан, публицистикин, гІуллакхан), исбаьхьаллин литературин мотт.

Публицистикин стиль. Пайдаэцаран гуо, функцеш,меттан башхаллаш.

Публицистикинстилан жанраш (репортаж, йоза, интервью).

Публицистикин стилехь йолчу тексташкахь меттан суртхІотторан гІирсех пайдаэцар.

ГІуллакхан стиль.Пайдаэцаран гуо, функцеш,меттан башхаллаш.

Меттан система

Морфологи. Къамелан оздангалла

Морфологи меттанІилманан дакъа санна (жамІ дар).

Хандош

Хандешан 1-раа, 2-гIаа спряженеш. Дешан орамехъ мукъа
аьзнаш хийцадалар.

Кхечуьнга довлу а, ца довлу а хандешнаш.

Хандешан билгала, бехкаман, лааран, тIедожорансаттамаш. Хандешан хаттаран а, латтаман а кепаш.

Хандешнашца дацаран дакъалгаш (ца, ма) нийсайаздар.

Хандош морфологически къастор.

Причасти

Причасти хандешан кепсанна. Причастехъ хандешан а, билгалдешан а билгалонаш. Предложенехъ причастин синтаксически гIуллакх.

Причастин хенаш. Лааме а, лаамаза а причастеш. Причастин легар.

Причастин карчам.

Причасти морфологически къастор.

Причастийн дожарийн чаккхенаш нийсайазйар.

Причастешца суффиксаш нийсайазйар. Причастеш кхоллайалар.

Цхъайолу причастеш цIердешнашка а, билгалдешнашка а йерзар. Причастешца цацхъаьна а, къаьстина а йаздар.

Причастинкарчамца йолчу предложенешкахъ сацаран хъаьркаш.

Деепричасти

Деепричасти хандешан кепсанна. Деепричастехъ хандешан а, куцдешан а билгалонаш. Предложенехъ деепричастин синтаксически гIуллакх.

Деепричастин хенаш.

Деепричастин карчам. Деепричастица а, деепричастинкарчамцаа йолчу предложенешкахъ сацаран хъаьркаш.

Деепричастешца дацаран дакъалгцанийсайаздар.

Масдар

Масдаран коьрта грамматически билгалонаш а, предложенехь цуьнан синтаксически гӀуллакх а.

Масдаран грамматически категореш: терахь, классан гайтам.

Масдаран легар.

Масдаран карчам. Масдаран карчамехь сацаран хьаьркаш.

Масдарца цанийсайаздар.

Куцдош

Куцдашах кхетам. Куцдешнийн йукъара грамматически маӀна.

Куцдешнийн тайпанаш. Куцдешнийн дустаран даржаш.

Куцдешнийнкхолладалар.

Куцдешан синтаксически гӀуллакх.

Куцдош морфологическикъастор.

Куцдешнийн нийсайаздар: цхьаьна, къаьстина, дефисца йаздар.

ГӀуллакхан къамелан дакъош

ГӀуллакхан къамелан дакъойх йукъара кхетам. Коьрта къамелан дакъош гӀуллакхан къамелан дакъойх къастор.

ДештӀаьхье

ДештӀаьхье гӀуллакхан къамелан дакъа санна.

ДештӀаьхье, цуьнан маӀна, морфологически билгалонаш, синтаксически гӀуллакх.

ДештӀаьхьенийн тайпанаш.

Кхечу къамелан дакъойх кхоллайелла дештӀаьхьенаш.

Церан нийсайазйар.

Хуттург

Хуттург гҮллакхан кѡамелан дакѡа санна. Хуттург

предложенин цѡанатайпана меженаш а, чолхечу предложенин дакѡош а вовшахтосу гҮирс санна.

Хуттургийн тайпанаш, шайн хҮоттаме хѡаѡжжина:цѡалхе, чолхе, хҮоттаман.ХҮоттаманхуттургийн нийсайазйар.

Хуттургийн тайпанаш, шайн маѡне хѡаѡжжина:

цѡаѡнакхетаран а, карара а.

Текстехь хуттургийн маѡна. Кѡамелехь хуттургех,церан маѡне хѡаѡжжина, пайдаэцар.Хуттургех предложенеш а,текстан дакѡош а вовшахтосучу гҮирсех санна пайдаэцар.

Предложенин цѡанатайпана меженаша, чолхечупредложенийндакѡош авовшахтосучухуттургашца (а, йа) йолчу предложенешкахь сацаран хѡаркаш.

Дакѡалг

ДакѡалггҮллакхан кѡамелан дакѡа санна.

Дакѡалгийн тайпанаш, шайнмаѡне а, пайдаэцаре а хѡаѡжжина.

Дакѡалгийн нийсайаздар. Тайп-тайпанчукѡамелан дакѡошца дакѡалгаш дефисца а, кѡаѡстина а йаздар.

Айдардош

Айдардашах кхетам. Кѡамелехь айдардешанмаѡна.

Айдардешанбилгалонаш. Айдардешнашцайолчу предложенешкахь сацаран хѡаркаш.

Азтардаран дешнаш.

Айдардешнийн интонацица а, сацаран хѡаркашца а кѡастор.

8 класс:

Маттах лаьцна йукѡара кхетам

Нохчийн мотт кавказан кхечу къамнийн меттанашна йукъахь.

Мотт а, къамел а

Монолог-суртхIоттор, монолог-ойлайар, монолог-дийцар; Илманан хаамца къамел дар.
Диалог.

Текст

Текста, цуьнан коьрта билгалонаш а.

Къамелан функционални-маьIнин тайпанийнбашхаллаш(дийцар,суртхIоттор,ойлайар).

Текстан хаамаш хийцар:тайп-тайпанчу хьостанашкара хаам схьахаржар; лингвистическидошамех пайдаэцар;тезисаш,конспект.

Меттан функционални тайпанаш

Гуллакханстиль. Пайдаэцаран гуо, функцеш,меттан башхаллаш.

Гуллакхан стилаш жанраш (дIахьедар,кхеторан кехат, автобиографи,характеристика).

Илманан стиль. Пайдаэцаран гуо, функцеш,меттан башхаллаш.

Илманан стилаш жанраш (реферат, Илманан темина доклад).

Текстехь меттантайп-тайпанчуфункционалнитайпанийнцхьаьнадар,текстехь предложенеш вовшахтосу гIирсаш.

Меттан система

Синтаксис. Къамелан оздангалла. Пунктуаци

Синтаксис лингвистикин дакъа санна.

Дешнийн цхьаьнакхетар а,предложени асинтаксисан дакъош санна.Пунктуаци. Сацаран хьаьркийн функцеш.

Дешнийн цхъаьнакхетар

Дешнийн цхъаьнакхетаран коьрта билгалонаш.

Коьртачу дешан морфологически билгалонашка хъаьжжина, дешнийн цхъаьнакхетаран тайпанаш: хандешан а, цIеран а.

Дешнийн цхъаьнакхетарехь карарчу уьйран кепаш: бартбар, урхалла, тIетовжар.

Дешнийн цхъаьнакхетарийн синтаксически анализ.

Предложени

Предложени. Предложенин коьрта билгалонаш: маьIнин а, интонацин айуьзна хилар, грамматически кечйар.

Предложенийн тайпанаш, аларан Iалашоне хъаьжжина, (дийцаран, хаттаран, тIедожоран), эмоцин билгалонехъаьжжина, (айдаран, айдаран йоцу). Церан интонацин а, маьIнин а башхаллаш.

тIедожоран предложенешкахь меттан тIедожоран кепех пайдаэцар.

Барта а, йозанан а къамелехь предложенеш кечйаран гIирсаш (интонаци, маьIнин тохар, сацаран хъаьркаш).

Грамматически лардийн масалле хъаьжжина, предложенийн тайпанаш (цхьалхе, чолхе).

Коьрта меженаш хиларе хъаьжжина, цхьалхечу предложенийн тайпанаш (цхьанахIоттаман, шинахIоттаман).

Коьртаза меженаш хиларе хъаьжжина, предложенийн тайпанаш (йаьржина, йаржаза).

Йуьззина а, йуьззина йоцуа предложенеш.

Диалоган къамелехь йуьззина йоцчу предложенех пайдаэцар, барта къамелехь йуьззина йоцчу предложенин интонаци ларйар. ХIаь, хIан-хIадешнашца йолчу предложенийн грамматически а, пунктуационни а, интонацин а башхаллаш.

Цхьалхе предложени хIотторан а, инверсех пайдаэцаран а норманаш.

ШинахIоттаман предложени

Предложенин коьрта меженаш

Подлежащи а, сказуеми а предложенин коьрта меженаш санна. Подлежащин хиларан кепаш. Подлежащин тайпанаш.

Сказуемин тайпанаш а (хандешан цхьалхе, хандешан хIоттаман, цIеранхIоттаман),сказуеминхиларанкепаша.
Подлежащия,сказуеминий йуккъехь тире.

Предложенин коьртаза меженаш

Предложенин коьртаза меженаш, церан тайпанаш.

Къастам предложенин коьртаза меже санна. Берта а,
бертаза а къастамаш.

Йуххедиллар къастаман шатайпа кеп санна.Кхачам предложенин коьртаза меже санна. Нийса а, лач а кхачамаш.
Латтам предложенин коьртаза меже санна.Латтабийн тайпанаш (меттиган, хенан, бахьанин, Iалашонан, даран
суьртан, дуьхьалара, бехкаман, бараман).

ЦхьанахIоттаман предложени

ЦхьанахIоттаман предложенеш, церан грамматически билгалонаш.

ЦхьанахIоттаман предложенийн а, шинахIоттаман йуьззина йоцчу предложенийн а грамматически башхаллаш.

ЦхьанахIоттаман предложенийн тайпанаш: цIеран,
билгала-йуьхьан, билгалза-йуьхьан, йукъара-йуьхьан, йуьхьза предложенеш.

Къамелан тайп-тайпанчу стилашкахь цхьанахIоттаман
предложенех пайдаэцар.

Чолхе йаьлла цхьалхе предложени. Цхьанатайпанчу
меженашца предложенеш

Предложенин цхьанатайпана меженаш, церан билгалонаш, вовшахтосу гIирсаш. Предложенин цхьанатайпанчу
меженийн уьйр: хуттургаш йолу а, хуттургаш йоцу а. Интонаци, сацаран хьаьркаш.

Цхьанатайпана а, цхьанатайпана боцу а къастамаш.

Цхьанатайпанчу меженашца йукъара дешнаш долу предложенеш.

Цхъанатайпанчу меженашца йукъара дешнаш долчу
предложенешкахъ сацаран хъаркаш хИтторан норманаш.

Йух-йуха йалочу а, йа хуттургашца йозучу цхъанатайпанчу меженашца йолчу предложенешкахъ сацаран хъаркаш
хИтторан норманаш.

Шакъаьстинчу меженашца йолу предложенеш
Шакъастар. Шакъаьстинчу меженин тайпанаш (шакъаьстина
къастамаш, шакъаьстина йуххедилларш, шакъаьстина латтамаш).
Латтамын дурсаш.

Тедерзаршца а, йукъайалочу, йукъахИтточу
конструкцешца а йолу предложенеш
Тедерзар. Тедерзаран коьрта гIуллакх.
Даьржина а, даржаза а тедерзар.

Йукъайало конструкцеш.

Йукъайалочу конструкциин тайпанаш, маьIне хъаьжжина, (тешна хилар йа цахилар, тайп-тайпана синхаамаш, хаам
хъаьнгара бу, ойланийн роIалла а, церан уьйр а, кечйаран кепаш агойтучу маьIнехъ йукъадало дешнаш).

ЙукъахИтто конструкцеш.

Предложенин меженех тера догIуш долу йукъадало дешнаш, дешнийн цхъаьнакхетарш.

Йукъайалочу а, йукъахИтточуа конструкцешца, тедерзаршца (даьржина а, даржаза а), айдардешнашца йолу
предложенеш хИтторан норманаш.

Йукъайалочу а, йукъахИтточу а конструкцешца, тедерзаршца, айдардешнашца йолчу предложенешкахъ сацаран
хъаркаш хИтторан норманаш.

Предленийн синтаксически а, пунктуационни а анализ.

Ма-дарра а, лач а къамел

Ма-дарра а, лач а къамел.Ма-дарра а, лач а къамелаца йолчу предложенийн дIахIоттам.

Цитаташ. Алар йукъа цитаташ йалоран кепаш.Ма-дарра а, лач а къамелаца предложенеш хIитторан норманаш; ма-дарра а, лач а къамелаца йолчу предложенешкахь, цитаташ йалорехь сацаран хъаьркаш хIитторан норманаш.

9 класс:

Маттах лаьцна йукъара кхетам

Нохчийн Республликехь нохчийн матто кхочушден гIуллакх.

Нохчийн мотт вайн заманан дуьненахь.

Мотт а, къамел а

Барта а, йозанан а, монологически а, диалогически а къамел, полилог (карладаккхар).

Къамелан гIуллакхан кепаш: дийцар, йоза, ладогIар, йешар (карладаккхар).

ЛадогIаран кепаш: харжаман, довзийтаран, дуьхенгара.

Йешаран кепаш: Iаморан, довзийтаран, хъажаран, лехаман.

Дахарехь, книгаш йешарехь зеделлачунна, суьрташна,

иллюстрацешна, чулацаман суьртана тIе а тевжаш, теме а, тIекаренан хъелашка хъаьжжина, тайп-тайпана коммуникативни хъажам болу барта а, йозанан а аларш кхоллар (цу йукъахь сочиненеш-миниатюраш а).

ЛадогIначу йа йешначу текстан чулацам ма-барра, хоржуш, бацбина схъабийцар.

Къамелан практикехь барта а, йозанан а аларш кхолларехь нохчийн литературин меттан норманаш (орфоэпически, лексически,грамматически,стилистически,орфографически,пунктуационни) ларйар.

Дешаран книгица, лингвистически дошамашца, справочни литературица болх баран кепаш.

Текст

Текстехь къамелан тайп-тайпана функционални-маьIнин тайпанаш цхъаьнадар, цу йукъахь исбаьхьаллин произведенешкахь меттан тайп-тайпанчу функционални тайпанийн элементийн цхъаьнайар а.

Къамелан тайп-тайпанчу функционални-маџнин тайпанех йолчу тексташкахъ меттан суртхотторан гирсех пайдаэцаран башхаллаш.

Текстан хаамаш хийцар.

Меттан функционални тайпанаш

Вайн заманан нохчийн меттан функционални тайпанаш: буйцу мотт; функционални стилаш: Илманан (Илманан-дешаран), публицистин, гуллакхан; исбаьхьаллин литературин мотт (карладакхар, жамI дар).

Гуллакхан стиль. Пайдаэцаран гуо, функцеш, къамел даран тайпаналлин хьелаш, къамелан хьесапаш, Илманан стилаца богуш болу меттан гирсаш. Тезисаш, конспект, реферат, рецензи.

Исбаьхьаллин литературин мотт а, вайн заманан нохчийн меттан тайпанех иза къаьсташ хилар а. Исбаьхьаллин меттан коьрта башхаллаш: васт хилар, гайтаран-исбаьхьаллин гирсех а, ткъа иштта меттан кхечу функционални тайпанийн меттан гирсех а шуйра пайдаэцар.

Нохчийн меттан коьрта гайтаран-исбаьхьаллин гирсаш, къамелехъ царех пайдаэцар (метафора, эпитет, дустар, гипербола, олицетворени).

Меттан система

Синтаксис. Къамелан оздангалла. Пунктуаци

Чолхе предложени

Чолхечу предложених кхетам (карладакхар). Чолхечу предложениийн тайпанаш.

Чолхечу предложенин дакъойн маџнин, дахоттаман, интонацин цхьаалла.

Чолхе-цхьаьнакхетта предложени

Чолхе-цхьаьнакхеттачу предложенех а, цуьнан хоттамаха кхетам.

Чолхе-цхъаьнакхеттачу предложенин дакъош вовшахтосу гIирсаш.

Предложенин дакъошна йукъахь тайп-тайпана маIнин уйраш йолчу чолхе-цхъаьнакхеттачу предложенийн интонацин башхаллаш.

Къамелехь чолхе-цхъаьнакхеттачу предложенех пайдаэцар.

Чолхе-цхъаьнакхетта предложени хIотторан норманаш;

чолхе-цхъаьнакхеттачу предложенешкахь сацаранхъаьркаш хIитторан норманаш.

Чолхе-цхъаьнакхеттачу предложенийн синтаксически а, пунктуационнианализ.

Чолхе-карара предложени

Чолхе-карарчу предложенех кхетам. Предложенин коьрта а, тIетуху а дакъош.

Хуттургаш а, хуттургийн дешнаш а. Карарчу хуттургийн а, хуттургийн дешнийн а башхаллаш.

Чолхе-карарчу предложенийн тайпанаш, коьртачу а, тIетухучу а дакъошна йукъарчу маIнин башхаллашка, дIахIоттаме, уйран синтаксически гIирсашка хъаьжжина.

Чолхе-карара предложенеш а, шакъаьстинчу меженашца йолу цхъалхе предложенеш а грамматически тера йогIуш хилар.

Къастаман тIетухучу предложенешца йолу чолхе-карара предложенеш. Кхачаман тIетухучу предложенешца йолу чолхе-карара предложенеш. Латтабийн тIетухучу предложенешца йолу чолхе-карара предложенеш. Хенан тIетухучу предложенешца йолу чолхе-карара предложенеш. Бахъанин, Iалашонан тIетухучу предложенешца йолу чолхе-карара предложенеш. Бехкаман тIетухучу предложенешца йолу чолхе-карара предложенеш. Даран суьртан, бараман тIетухучу предложенешца йолу чолхе-карара предложенеш.

Чолхе-карара предложени хIотторан норманаш; коьртачу декъах кхачаман тIетуху а, латтабийн тIетуху а предложенеш хуттургаца, хуттурган дешнашца дIахоттарцачолхе-карара предложени хIоттор.

Масех тIетухучуьнца йолу чолхе-карара предложенеш.

Чолхе-карарчу предложенешкахь сацаран хъаьркаш хIитторан норманаш.

Чолхе-карарчу предложенийн синтаксически а, пунктуационнианализ.

Хуттургаш йоцу чолхе предложени

Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенех кхетам балар.

Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенин дакъошна йукъара маЪнин йукъаметтигаш. Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенин тайпанаш. Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенех къамелехъ пайдаэцар. Хуттургаш йоцу чолхе предложенеш а, хуттургаш йолу чолхе предложенеш а грамматически тера йоГуш хилар.

Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенин дакъойн уьйран Гирсаш: интонаци, сацаран хьаьркаш. Хуттургаш йоцу чолхе предложенеш дагардаран маЪница. Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенехъ цЮьмалг а, цЮьмалгаца тЪадам а.

Хуттургаш йоцу чолхе предложенеш бахьанин, кхеторан, тЪедузаран маЪнашца. Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенехъ шитЪадам.

Хуттургаш йоцу чолхе предложенеш хенан, дуьхьалара, бехкаман, тЪаьхьалонан маЪнашца. Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенехъ тире.

Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенийн синтаксически а, пунктуационнианализ.

Коьртачу йукъарчу дешаран тегланехъ «ненан мотт (нохчийн)» дешаран предмет карайерзоран кхочушдан лору жамIаш

Личностни жамIаш

Коьртачу йукъарчу дешаран нохчийн меттан Герггара белхан программа карайерзоран личностни жамIашка кхочу дешаран а, кхетош-кхиоран а Гуллакхийн цхьааллехъ, нохчийн къоман ламасталлин социокультурни, синьобздангаллин мехаллашца, йукъараллехъ тЪеэцначу низаман бакьонашца, норманашца доГуш а долуш, цул сов, жамIаша ша-шен довзарехъ, ша-шен кхетош-кхиорехъ, ша-шен кхиорехъ адаман чохьара хьелаш кхолларехъ аьтто а бо.

Коьртачу йукъарчу дешаран нохчийн меттан Герггара белхан программа карайерзоран личностни жамIаша гайта деза позитивни мехаллех кхетаран къепен куьйгаллица болх бан дешархой кийча хилар, цуьнан къепенбуха тЪехъ а, кхетош-кхиоран Гуллакхдаран коьрта некъаш кхочушдарехъ а Гуллакхдаран зеделларг совдаккхар, цу йукъахъ кху декъахъ:

Граждански кхетош-кхиоран:

гражданинан декхарш кхочушдан а, цуьнан бакьонаш тӀеэца а кийча хилар, кхечу адамийн бакьонаш, маршо, бакьдолу хьашташ ларар; доьзалан, дешаран хьукматан, меттигерчу йукьараллин, виначу мехкан, пачхьалкхандахарехь жигара дакъалацар, цу йукьахь нохчийн маттахь йазийнчу литературин произведенешкахь гайтинчу хьелашца дустарехь дакъалацар а; экстремизман, дискриминацин муьлхха а кеп тӀецаэцар; адаман дахарехь тайп-тайпанчу йукьараллин институташа дечу гӀуллакхах кхетар; коьртачу бакьонех, маршонах, гражданинан декхарех, йукьараллин норманех, нохчийн маттахь йазийнчу литературин произведенешкарчу

масаллийн буха тӀехь кхийнчу поликультурни йукьараллехь адамийн вовшашца йолчу йукьаметтигийн бакьонех лаьцна кхетам хилар; цхьаьна тайп-тайпана гӀуллакхаш кхочушдан кийча хилар, вовшех кхета, вовшашна гӀо дан гӀертар; ишколан шайн урхаллехь жигара дакъалацар; гуманитарни гӀуллакхдарехь дакъалаца кийча хилар.

Патриотическикхетош-кхиоран:

Нохчийн Республикин пачхьалкхан матто санна нохчийн матто дечу гӀуллакхах кхетар; нохчийн мотт, истори а, шен мехкан культура а йовза лаам гучубаккхар; нохчийн маттаца, шен Даймехкан кхиамашца, Илманца, исбаьхьаллица, тӀеман хьуьнаршца, халкъан кьинхьегаман кхиамашца, (цу йукьахьисбаьхьаллин произведенешкахь гайтинарш а), мехала йукьаметтигаш йолуш хилар; Нохчийн Республикин символш, пачхьалкхан дезденош, исторически а, Iаламан а тӀаьхьало, хӀолламаш, тайп-тайпанчу къаьмнийн ламасташ ларар.

Синьобьздангаллин кхетош-кхиоран:

гӀиллакх-обьздангалла къасточу хьелашкахь обьздангаллин мехалла а, норманаш а йовзар; шен леларан, цу йукьахь къамел даран а, шегара даьллачун а, ткьа иштта обьздангаллин, бакьонийн норманашка хьаьжжина, кхечу адамийн леларан а, цаьргара даьллачун а мах хадо кийча хилар, диначу хӀуманан хин йолчу тӀаьхьалонах кхетар тидаме а оьцуш; йукьараллехь лело ца догӀу гӀуллакхаш адамийн леларан норманашца а,

бакьонашца а цхъаьна ца доггу гУллакхаш жигара тЕцаэцар; шен а, йукьараллин а меттиган хьелашкахь адаман маршо а, жобпалла а.

Эстетическикхетош-кхиоран:

шен а, кхечу а халкъийн исбаьхьаллин тайп-тайпанчу кепех,
ламастех, кхоллараллех кхеташ хилар; исбаьхьаллин эмоцин тЕлаткъамах кхетар; зЕнан а, ша-шен гайтаран а гИрсех санна исбаьхьаллин культурин мехаллех кхетар; даймехкан а, дуьненан а исбаьхьаллин мехаллех кхетар; исбаьхьаллин тайп-тайпанчу кепашкахь ша-шен гайтарегЕртар.

Физическикхетош-кхиоран, могошаллин культура а, синхаамийнхьал а кхиоран:

шен дахарехь, книгаш йешарехь зеделлачунна тЕ а тевжаш, дахаран мехаллех кхетар; шен могошаллина жобпаллехь хилар а, дахаран могошчу кепана тЕхьажам хилар а (аьхна кчаца, гигиенин бакьонаш ларйар, дЕанисийна дешаран а, садаЕаран а раж; диллина физически жигаралла); тЕаьхьенех кхетар, зене марздаларш (спирт малар, цигаьрка озар, наркотикашка марзвалар), физически (а, синЕаткъаман а, могошаллина зене йолу кхин тайпа кепаш тЕцаэцар; кхерамзаллин бакьонаш ларйар, цу йукьахь ишколан меттан дешаран процессехь интернет-гуонехь кхерамзаллин леларан карадерзарш а; халахетарех а, хийцалуш долчу йукьараллин, хааман, Еаламан хьолех а вола хьуьнар хилар, цу йукьахь шена зеделлачух кхеташ а, кхин дЕа йолу Еалашонаш хЕиттош а; йемал ца беш, ша а, кхиберш а тЕэца хаар; шен а, кхиболчеран а синхаамийн хьолах кхета хаар, шегара хьал гайтархьама меттан гИрсех нийса пайдаэцар, цу йукьахь нохчийнматтахь йазйинчу литературин произведенешкарчумасалшна тЕ а тевжаш; рефлексин карадерзарш кхиор, шегара а, ткъа иштта кхечу стагера а гЕалат дала бакьо хилар къобалдар.

Къинхъегаман кхетош-кхиоран:

технологин а, йукьараллин а хьажаман практикинхьесапаш (доьзалан, ишколан, гЕалин, мехкан дозанехь) кхочушдарехь жигара дакъалаца тЕхьажам хилар, цу тайпана гУллакх дЕадоло, план хЕотто а, ша кхочушдан а хьуьнар хилар;
корматаллаш а, тайп-тайпана къинхъегам а практикехь Еамо дог дар, цу йукьахь Еамочу предметан хаарех пайдаэцаран а, филологаша, журналисташа, йаздархоша бен болх бовзаран а буха тЕхь а; къинхъегаме а, къинхъегаман жамЕашка а ларам

хилар; шен а, йукъараллин а хъашташ тидаме а оьцуш, кхетарца харжар, дешаран, дахаран хъесапийн шен траектори дIахIоттор; хиндолчух долу шен хъесапаш схъадийца хаар.

Экологинкхетош-кхиоран:

гонахарчу декъехъ хъесапаш кхочушдархъама йукъараллин а, Iаламан а Iилманийн декъехъ долчу хаарех пайдаэцар, дечун план хIоттор, гонахарчарна цунах хила тарлучу тIаьхьалонан мах хадор; экологин проблемех лаьцна шена хетарг хъекъале а, нийса а схъаала хаар;

экологин культурин тIегIа лакхайаккхар, экологин проблемаш

йаккхий хиларх а, уьш къасто некъаш лаха дезарх а кхетар; гонахарчарна зуламе долу дараш жигара тIецаэцар, цу йукъахъ экологин проблемаш ойъу литературин прозведенеш йовзарца кхиьнарш а; Iаламна, йукъараллина,технологина йукъахъ долчу хъелашкахъ гражданина а, хъаштхочо а санна айхъа дан дезачух кхетар; экологин хъажаман практикин гIуллакхдарехъ дакъалаца кийча хилар.

Iилманан довзаран мехаллин:

адаман а, Iаламан а, йукъараллин а кхиаран коьртачу низамех, адаман Iаламан а,йукъараллин а гуонаца йолчу уьйрех, меттан кхиаран низамех лаьцначу Iилманан кхетамийн вайн заманан къепеца гIуллакхдарехъ кхиар; меттан а, йешаран а культура, йешаран говзалла дуьне довзаран гIирс санна карайерзор; ишколан меттан дешаран башхаллаш лоруш, лехаман гIуллакхдаран коьрта хаарш карадерзор; зеделлачух, диначух, тидамех кхетарна тIехъажам а, шен а, йукъарчу а хьоле кхачаран некъаш кхачаме дало гIертар а.

Дешаран-методически комплект

I. Йуккьерчу йукъардешаран ишколашна лерина нохчийн меттан Iаматаш:

1. Овхадов М.А., Махмаев Ж.М., Абдулкадырова Р.А. 5, 6-чуй классашна.
2. Овхадов М.А., Абдулкадырова Р.А. 7-чу классана.

3. Джамалханов З.Д., Вагапова Т.М., Эсхаджиев .У., Овхадов М.Р.,

Абдулкадырова Р.А. 8 – 9-чуй классашна.

II. Нохчийн меттан Iаматашна методически хьехамаш.

III. Диктантийн, изложенийн гуларш. Тайп-тайпана тексташ, тесташ.

IV. Дешаран дошамаш.

V. Белхан тетрадаш.

Дешархо йукъараллина, Iаламан агIуонан

хийцалучу хьолех воларан:

Йукъараллин зеделларг, коьрта йукъараллин гIуллакхаш, йукъараллехь леларан бакъонаш, норманаш, йукъарлонашкахь а, тобанашкахь а йукъараллин дахаран кепаш дешархоша карайерзор, корматаллин гIуллакхдарца, ткъа иштта доьзал а, кхечу культурин гуонера нахаца йукъараллин зIе хиларан гурашкахь вовшахтоьхна тобанаш а йукъа а лоцуш; билггал доцчу хьелашкахь зIе хиларан хьашт, кхечеран хаарш а, царна зеделларг а тIеэца кийча хилар; практически гIуллакхдарца шена хууш долчун тIегIа лакхадаккхарехь билггал доцчу хьелашкахь даран хьашт хилар, цу йукъахь кхечу нахах Iама хаар а, цхьаьна гIуллакхдарехь кхечарна зеделлачух девза гIуллакхаш, карадерзарш, керла хаарш тIеэца хаар а; объектех, хиламех лаьцна гипотезаш, цу йукъахь хьалха бевзаш цахилларш а, кхетамаш, ойла кепе йалоран, васташ цхьаьнадалоран говзалла а, керла хаарш а кхио оьшуш хилар а; шен хаарш кьен хиларх кхетар, шен кхиаран хьесап хIоттор; коьртачу кхетамех, терминех, кхиаран концепцин декъехь шена хетачух пайдаэца хаар, экономикакин, йукъараллин, Iаламан вовшашца йолу уьйр гучуйаккха а, талла а хаар, гонахарчунна Iаткъам бар, Iалашонашка кхачар, кхайкхамаш а, хила тарлун йаккхий тIаьхьалонаш а эшор тидаме а оьцуш, ша дечун мах хадо хаар;

книгаш йешарехь, къамел дарехь, дахарехь зеделлачунна тIе а тевжаш, Iаткъамечу хьолах кхета, хуьлучу хийцамийн, церан тIаьхьалонийн мах хадо; Iаткъамечухьолан мах хадо, тIеэцна сацамаш, дараш нисдан; кхераман, тIаьхьалонан мах хадо а, кепе йало а, зеделларг кхио, хIоьттинчу хьолехь диканиг лаха хаа; кхиаман гаранти йоцуш, гIуллакх дан кийча хила хьуьнар хилар.

Метапредметни жамлаш

Дешаран универсальни довзаран дараш карадерзор

Коъртамаџнин дараш:

меттан дакъойн, меттан хиламийн, процессийн ладаме билгалонаш гучуйаха а, билгалйаха а;

меттан дакъош (хиламаш) тайпанашка дІасадекъаран ладаме билгало, жамІдарна а, дустарна а бахъанаш, кхочушйечу анализан критереш къасто; ладамечу билгалоне хъаьжжина, меттан дакъош тайпанашка дІасадекъа;

низаме хъаьжжина дерг а, цхъаьнацадогІург а къасточу факташкахь, хаамашкахь, тидамашкахь гучудаккха; низаме хъаьжжина дерг а, цхъаьнацадогІург а гучудаккхаран критереш йала;

хІоттийна дешаран декхар кхочушдарна оьшучу текстан хааман къоьлла гучуйаккха;

меттан процессаш Іаморехь бахъанин-тІаьхьалонан уьйраш гучуйаха; дедукцин а, индукцин а ойланаш сацарх, тера йогІу ойланаш сацарх пайдаэцарца жамІаш дан; уьйрех лаьцна гипотезаш кепе йало;

текстийн тайп-тайпанчу кепашца, меттан тайп-тайпанчу дакъошца болх барехь дешаран хъесап кхочушдаран кеп шен лаамехь харжа, кхочушдаран вариантш йуштуш а, гІолехь вариант хоржуш а, ша билгалйина критереш тидаме оьцуш а.

Коьрталехаман дараш:

хаттарех пайдаэца мотт Іаморехь хааран лехаман гІирсах санна;

хьолан бакъ долчун а, лууш долчун а йукъара цхъаьнацадогІург гойту хаттарш кепе дало а, долуш дерг а, лобхуш дерг а шен лаамехь дІахІотто а;

шена хетарг а, кхечарна хетарг а бакъ хиларх лаьцна гипотеза кхолла, шена хетарг а, ойла а тІечІагІйан;

дарийн алгоритм хІотто, дешаран хъесапкхочушдарехь цунах пайдаэца;

меттан дакъойн, процессийн, бахъанин-тІаьхьалонан уьйрийн, объектийн вовшашца йозуш хиларан башхаллаш дІахІитторехь ша хІоттийнчу планаца жима таллам бан;

лингвистически таллам (эксперимент) барехь схъаэцначу хааман мегаш хиларан а, бакъхиларан а мах хадю; биначу тидаме, талламе хъаьжжина, жамІаш ша кепе дало; схъаэцна жамІаш бакъхиларан мах хадоран гІирсаш караберзо;

процессийн, хиламийн кхин дІа хила тарлуш долу кхиара, тера догІучу хьелашкахь церан тІаьхалонаш а билгалйаха, ткъа иштта керлачу хьелашкахь а, контексташкахь а церан кхиарах лаьцна шайна хетарг ала.

Хаамца болх бар:

деллачу дешаран хьесапе а, йалийнчу критерешка а хьяьжжина, хаамаш лахарехь а, схьякьасторехь а тайп-тайпанчу кепех, гИрсех, жоп дехарх пайдаэца;

тексташкахь, таблицашкахь, схемашкахь белла хаам схьякьасто, талла, кьепе бало, хааман кхетам бала, цуьнан жамІдан; чулацамехь болу хаам бакь хиларе а, мегаш хиларе а хьяьжжина, текстан мах хадорхьама а, дешаран хьесапаш кхочушдаран Іалашонца оьшучу хаамах кхетархьама а ладогІаран а, йешаран а тайп-тайпанчу кепех пайдаэца; хІиттийнчу Іалашонашка хьяьжжина,цхьана йа масех хьостанера хаамаш схьяэцархьама, жамІдархьама,кьепе балорхьама маьІнин йешарх пайдаэца;

тайп-тайпанчу хаамийн хьостанашкара тера догІу тІечІагІдаршкарро (цхьа ойла, верси бакьйеш йа харцйеш йолу); хаам луш йолу уггар гІолехь кеп (текст, презентаци, таблица, схема) ша схьяхаржа а, кхочушден хьесапаш, коммуникативни хІоттаме хьяьжжина, чолхе йоцчу схемашца, диаграммашца, кхечу графикаца, церан вовшех йозуш хиларца гайта а;

хьехархочо йеллачу йа ша хІоттийнчу критерешца хааман тешаме хиларан мах хадор; хаамаш кьепе бало а, эвсараллица дагахь латто а.

Дешаран универсальни коммуникативни
дараш карадерзор

ТІекаре:

ТІекаренан хьелашка, Іалашонашка хьяьжжина, хетарг кхолла а, цунах кхета а, эмоцеш гайта;диалогашкахь а, дискуссешкахь а, барта монологически кьамелехь а,йозанан тексташкахь а ша (шена хетарг) гайта;

ТІекаренан ишарш йаран (дешнашца боцу)гИрсаш бовза, йукьараллин хьяьркийн маьІнех кхета;

кьовсаме хьелаш кхолладалан бахьанаш довза, кьовсамаш малбан, дагадовла;

кхечеран дагахь долчух кхета, кьамелхочуьнца лараме хила, хьайн дуьхьалонаш оьздачу кепе йерзо;

диалог/дискусии д'айахъарехъ йийцаре йиллинчу темица дог'у хаттарш дала а, хъесап кхочушдарна а, дика лаарца йолчу т'екарена т'етарна ат'ехъажийна йолу ойланаш ала а;

шена хетарг диалоган кхечу декъашхошна хетачунна дубъхалх'отто, башхаллаш а, позицийн тера хилар а гучудаккха; йиначу меттан анализан, кхочушйинчу лингвистически

экспериментан, талларан, проектан жам'аш нахана гуш-хезаш довзийта;

презентацин 'алашо а, аудиторин башхаллаш а лоруш, къамел даран барам ша харжа, цуьнга хъаьжжина, иллюстрацин материалах пайдаэцарца барта а, йозанан а тексташ х'итто.

Цхъаьнаг'уллакхдар:

билгал йолу проблема кхочушйарехъ тобанца а, ша а бен болх г'олехъхиларх кхета а, цунах пайдаэца а, йуьхъарлаьцна 'алашо кхочушйарехъ вовшашца з'е хиларан тобанан кепех пайдаэцар оьшуш хилар билгалдаккха;

цхъаьна г'уллакхдаран 'алашо йуьхъарлаца, цу 'алашоне кхача цхъаьна дараш х'итто: г'уллакх д'асадекъа, барт бан, цхъаьна бечу белхан процесс а, жам' а дийцаре дан; масех адамна хетачун жам' дан, куьйгалла дан, т'едиллар кхочушдан, муьт'ахъ хила кийча хилар гучудаккха;

цхъаьна бен болх вовшахтохаран план х'отто, шен г'уллакх къасто (вовшашца з'е хиларан массо а декъашхочунна бакъахъа хетарг а, церан таронаш а лоруш), тобанан декъашхошна йукъахъ хъесапаш д'асадекъа, белхан тобанийн кепашкахъ дакъалаца (дийцаре диллар, вовших дагавалар, «хъен штурм», кхийерш а);

белхан шен дакъа кхочушдан, оцудекъехълакхарчу жам'ашка кхача, тобанан кхечу декъашхойн дарашца шен дарийн уьйр хилийта;

йукъарчу балха т'ехъ ша дакъалацаран эсараллин мах хадо вовшашца з'е хиларан декъашхоша шаьш х'иттийнчу критерешца; жам'аш йуьхъанцарчу хъесапцаа, тобанан х'ора декъашхочун цу жам'ашка кхачоран г'уллакхца адуста, жобпаллин гуо д'асабекъа а, тобанна хъалха отчет йала кийча хила а.

Дешаран универсальни регулятивни дараш карадерзор

Ша-шен вовшахтохар:

дешаран а, дахаран а хьелашкахь кхочушийен проблемаш гучуйаха;
сацам баран тайп-тайпана некъаш довза (ша цхьамма, тобанехь сацам бар, тобано сацам бар);
хьесап кхочушдаран алгоритм (йа цуьнан дакъа) ша хЮтто, болчу гИрсашка а, шен таронашка а хьаьжжина, дешаран хьесап кхочушдаран кеп къасто, сацаман йеллаварианташ тЕчIагIйан;
дарийн планша хЮтто, иза кхочушйарехь оьшу нисдарш йукъадало;
шена хетарг къасто а, шен сацамах жобпаллатIеэца а.

Ша-шен таллар:

ша-шен талларан (цу йукъахь къамелан а), ша-шен догдаийтаран,рефлексин тайп-тайпана кепаш карайерзо;
дешаран хьолан нийса мах хадо а, иза хийцаран планйало а;
дешаран хьесап кхочушдарехь хила тарлуш йолу халонаш ган а, хийцалучу хьелашна адаптаци йан а;
гУллакхдаран жамIашка кхачаран (цакхачаран) бахьанех кхето; коммуникативни аьтто цахиларан бахьанех кхета а, уьш ца хилийта хаа а, карадерзийнчу къамелан зеделлачун мах хадо, тIекаренан Iалашонашка а, хьелашка а хьаьжжина, шен къамел нисдан а; тIекаренан Iалашонан а, хьелийн а жамI цхьаьнадаран мах хадо.

Синхаамийн интеллект:

шен а, кхечеран а синхаамаш тIехь урхалла даран хьуьнар кхио;
синхаамаш хиларан бахьанаш гучудаха а, талла а; кхечу стеган дагахь долчух а, цуьнан бахьанех а кхета, къамелан хьал а толлуш; шен синхаамаш гайтаран кеп нисйан.

Ша а, кхиберш а тIеэцар:

кхечу стагах а, цунна хетачух а кхеташ хила; ша а, кхиверг а гIалатвала бакьо йолушхиларх кхета;
ша а, кхиберш а,йемал ца беш, тIеэцар; цIеначу дагара хила;
гонахарчу дерригенна а Iуналла дан йиш цахиларх кхета.

Предметан жамлаш

5 класс

Маттах лаьцна йукъара хаамаш

Нохчийн меттан хьолах а, исбаьхьаллеха кхеташ хила, цунна тешалла деш долу масалш дало.

Лингвистикин коьрта дакъош, меттан а, къамелан а коьрта дакъош довза (аз, морфема, дош, дешнийн цхьаьнакхетар, предложени).

Мотт а, къамел а.

Барта а, йозанан а къамелан, монологан а, диалоган а йукъара башхаллаш билгалйаха; хIора дийнан дахарехь а, дешарна тIехьажийна долу хьесапашкхочушдарехь а къамелан гIуллакхдарантайпанийн башхаллаш тидаме эца.

Дахарехь биначу тидамийн, Илманан-дешаран, исбаьхьаллин, Илманан-кхетаме йолу литература йешаран буха тIехь барамехь 5 предложенел кIезиг доцу барта монологически аларш хIитто.

Лингвистически теманашна йолчу диалогехь а (Iамийнчун барамехь), дахарехь биначу тидамийн буха тIехь йолчу диалогехь/полилогехь а дакъалаца (барамехь 3 репликел кIезиг йоцуш).

Къамелан тайп-тайпанчу функциональни-маIнин тайпанийн Илманан-дешаран, исбаьхьаллин тексташкаладогIаран тайп-тайпана кепаш карайерзо: харжаман, довзийтаран, дуьхенгара.

Йешаран тайп-тайпана кепаш карайерзо: хьажаран, довзийтаран, Iаморан, лехаман.

Барамехь 90 дашал кIезиг йоцу йешна йа ладобгIна текст барта схьайийца.

Барамехь 140 дашал кIезиг йоцчу ладобгIначу а, йешначу а къамелан тайп-тайпанчу функциональни-маIнин тайпанийн Илманан-дешаран, исбаьхьаллин текстийн чулацамах кхета: барта а, йозанехь а текстан тема а, коьрта ойла а билгалйаккха; текстан чулацамца догIу хаттарш хIитто а, царна жобпаш дала а; йозанан кепехь йуьхьанцарчутекстан чулацам ма-барра а, бацбина а бовзийта (ма-дарра схьадийцарехь йуьхьанцарчутекстан барам 90 дашал кIезиг хила ца беза; дацдинчусхьадийцарехь – 95 дашал кIезиг хила ца беза).

Iалашоне а, теме а, коммуникативни дагалацаме а хьаьжжина алар кхоллархьама, меттан гIирсаш къасто.

Йозанехъ вайзаманан нохчийн литературин меттан норманаш ларйан, цу йукъахъ 80 – 90 дешан барам болу текст тIера схъайазйеш а; 10 – 15 дашах лаьтта дешнийн диктант йазйеш а, хьалха Iамийна нийсайазйаран бакъонаш ларйеш хIоттийнчу 80 – 90 дешан барам болчу йозучу текстан буха тIехъдиктант йазйеш а; тайп-тайпанчу лексически дошамех пайдаэца хаа; бартакъамелехъ а, йозанехъ а къамелан оздангалла ларйан.

Текст

Текстан коьрта билгалонаш йовза; текст композиционни-маIнин дакъошка (абзацашка) йекъа; текстан дакъош а, предложенеш а вовшахтосугIирсаш (дешан кепаш, цхьанаораман(гергара) дешнаш, синонимаш, антонимаш, йаххыйн цIерметдешнаш, дешан йухаалар) бовза; шен текст (барта а, йозанан а) кхолларехъ оцу хаарех пайдаэца.

Текстан, цуьнан композиционнибашхаллийн маIнин анализ йан,микротемийн а, абзацийн а масаллакъасто.

Текстан башхалонаш билгалйаха, цуьнан коьрта билгалонашца (тема, коьрта ойла, предложенийн грамматически уьйр, маIнин цхьаалла, гIеххьа йуьзна хилар) йогIуш хиларе хьаьжжина а; къамелан функциональни-маIнин тайпанан текст хиларе хьаьжжина а.

Текст кхолларан практикехъ (Iамийнчун барамехъ) текстан коьртачу билгалонех а, къамелан функциональни-маIнийн башхаллех а, меттан функциональни тайп-тайпаналлех а долчу хаарех пайдаэца.

Текст кхолларан практикехъ текстан (дийцар) коьрта билгалонех долчу хаарех пайдаэца.

Дахарехъ, книгаш йешарехъ зеделлачунна тIе а тевжаш, тексташ-дийцарш кхолла; чулацаман суьртана тIе а тевжаш, тексташ кхолла; (цу йукъахъ барамехъ 3 йа цул сов предложенел кIезиг йоцу сочиненеш-миниатюрарш а; барамехъ 60 дашал кIезиг йоцу классехъ йазйеш йолу сочиненеш а).

Кеп талхийна текст йухаметтахIотто; йуьхьанцарчу текстана тIе а тевжаш, йухаметтахIоттийна текст нисйан.

ЛадоьгIначу а, йешначу а Iилманан-дешаран, исбаьхьаллин, Iилманан-кхетамейолчу текстийн хаамаш хийцаран хаарш карадерзо: план хIотто (цхьалхе, чолхе) кхин дIа а текстан чулацам барта а, йозанан кепехъ а йухаметтахIотторан Iалашонца; текстан чулацам, цу йукъахъ дийцархочун йуьхь хуьйцуш а, схьабийца; тайп-тайпанчу хьостанашкара хаам схьахаржа а, цу йукъахъ лингвистически дошамашкара а, справочни литературера а, дешаран гIуллакхдарехъ цунах пайдаэца а.

Йеллачу темехула болу хаам презентацин кепехъ схьагайта.

Шен/кхечу дешархоша кхоьллина тексташ церан чулацам кхачаме балоран Талашонца тайан (бакъ йолу материал таллар, текстан йуьхьанцара маьІнин анализ – маьІнин цхьаалла, дозуш хилар, хаамаш хилар).

Меттан функционални тайпанаш

Буьйцучу меттан, функционални стилийн, исбаьхьаллин литературин меттан башхаллех лаьцнайукъара кхетам хила.

Меттан система

Фонетика.Графика.Орфоэпи

Аьзнийн башхалонаш билгалйаха; озана а, элпана йукъарчу башхаллех кхета, аьзнийн системин башхалонаш билгалйаха.

Зевне а, кьора а мукъаза аьзнаш, деха а, доца а мукъа аьзнаш хазарехь къасто а, нийса дІаала а.

Дешнаш дешдакьошка декъа а, уьш нийса дІаала а. Оьрсийн матгара тІеэцна дешнаш аларехь нохчийн меттан аьзнийн кьепено а, интонацино а тІеІаткъам барца кхоллалуш йолу акцент дІайаккха.

Барта а, йозанца а дешан фонетически къастам бан.

Дешнаш аларан а, нийсайаздаран а практикехь фонетикех, графикех, орфоэпех долчу хаарех пайдаэца.

Орфографи

Нийсайаздаран практикехь орфографех долчу хаарех

пайдаэца (цу йукъахь ду й элпан а, къасторан ь, ь хьаьркийн а нийсайаздарх долу хаарш а).

Лексикологи

Дешан лексически маьІна къасто.

Къамелехь цхьа маьІна долчу а, дукха маьІнашдолчу а дешнех нийсачу а, тІедеанчу а маьІнехь пайдаэца.

Синонимаш, антонимаш, омонимаш йовза.

Лексически дошамех пайдаэца хаа (маьІнин дошамах, синонимийн, антонимийн, омонимийн дошамех).

Цена нохчийн а, тІеэцна а дешнаш довза.

Къамелехъ дешнех, церак лексически цхъаьнадар тидаме а оьцуш, пайдаэца,

Фразеологи

Фразеологизмаш йовза. Фразеологизмийн маьӀна дийца, уьш синонимашца а, йукъарчу дешнийн цхъаьнакхетаршца а хийца.

Къамелехъ фразеологически карчамех пайдаэца, пайдаэцаран гуо, тӀекаренан хьелаштидаме а оьцуш.

Дешнийн лексически анализ йан (Тамийнчун барамехъ).

Дешан хӀоттам а, дошкхолладалар а

Дашехъ морфемаш йовза (орам, дешхьалхе, суффикс, чаккхе), дешан лард схъакъасто.

Цхъанаораман (гергара) дешнаш харжа а, къасто а.

Дешнийн кхолладаларехъ а, хийцадаларехъ а морфемашкахъ хийцалуш долу аьзнаш каро.

Схъадевлла а, схъадовлаза а долчу дешнийн лардаш къасто.

Дошкхолладаларан коьрта кепаш, дешнийн кхолладаларан зӀенаш къасто.

Дешхьалхенан а, суффиксан а гӀоьнца а, ткъа иштта лардаш вовшакхетарца а дешнаш кхолла.

Дешнийн морфемни анализ йан.

Чолхе дацдина дешнаш нийса дӀаала а, царах нийса пайдаэца а.

Морфологи. Къамелан оьздангалла. Орфографи

Морфологин коьрта кхетамаш бовза.

Коьртачу къамелан дакъойн ладаме билгалонаш хаа.

Дешнийн лексико-грамматически тайпанех санна къамелан дакъойх, дешан грамматически маьӀнех, нохчийн маттахъ дешарна тӀехъажийна хьесапаш кхочушдарна леринчу къамелан дакъойн къепех долчу хаарех пайдаэца.

Къамел дарехъ а, тайп-тайпана меттан анализ кхочушйарехъ а морфологех долчу хаарех пайдаэца.

Цердош

Цердош къамелан дакъа санна довза, йукъарчу маџне а, хаттаре а хъаьжжина; цуьнан грамматически билгалонаш, синтаксически гџуллакх къасто; къамелехь цо дечу гџуллакхах кхето.

Цердешнийн дукхаллин терахьан кепаш нийса кхолла а, къамелехь царех пайдаэца а. Долахь а, йукъара а цердешнашкъасто а, къамелехь царех нийса пайдаэца а.

Цердешнийн грамматически классаш йовза.

1-, 2-, 3-, 4-чуй легарехь долчу цердешнийн оьшучу дожаран кеп нийса кхолла а, къамелехь цунах пайдаэца а.

Цердешнийн нийсайаздаран норманаш (цу йукъахь цердешнашца ца нийсайаздаран норма а) ларьан.

Цердешнашна морфологически къастам бан.

Оьрсийн маттацадустича, нохчийн маттахь цердешнийн башхаллех кхета.

Синтаксис. Къамелан оьздангалла. Пунктуаци

Синтаксисан дакъош довза (дешнийн цхъаьнакхетар а, предложени а); предложенера дешнийн цхъаьнакхетарш къасто; коьртачу дешан морфологически билгалонашка хъаьжжина, дешнийн цхъаьнакхетарийн тайпанаш довза (цџеран, хандешан); дешнийн цхъаьнакхетаршна а, цхъалхечу предложенешна а синтаксически анализ йан; чолхечу предложенешна

пунктуационни анализ йан (Іамийнчун барамехь); тайп-тайпана меттан анализ кхочушйарехь а,къамел дарехь а синтаксисах, пунктуацех долчу хаарех пайдаэца.

Чолхейовлаза йолу цхъалхе предложенеш йовза;

цхъанатайпанчу меженашца чолхейевлла цхъалхе предложенеш, цхъанатайпанчу меженашца йукъара дош долу а, тџедерзарцайолу а предложенеш а чулоцуш; аларан Іалашонехъаьжжина (дийцаран, тџедожоран, хаттаран), эмоцин билгалоне хъаьжжина (айдаран, айдаран йоцу), грамматически лардийн масаллехъаьжжина (цхъалхе, чолхе), коьртаза меженаш хиларе хъаьжжина (йаьржина, йаржаза),предложенеш йовза; предложенин коьрта а (грамматически лард), коьртаза а меженаш къасто (Іамийнчун барамехь).

Диалогически а, монологически акъамелехь, кехат тџехь, дІакхайкхорехь, и.д.кх. тџедерзарх пайдаэца. Предложенехь тџедерзар а, подлежащи а вовшах къасто. Сацаран хъаьркаш хІитторах кхето.

Тедерзарца, цхъанатайпанчу меженашца, цхъанатайпанчу меженашца йукъара дош долчу предложенешкахь; ма-дарра къамелаца йолчу предложенешкахь; хуттургаш йолчу а, хуттургаш йоцчу а уйраца дозуш долчу дакъойх лаьтгачу чолхечу предложенешкахь сацаран хьаркаш хИтторан

пунктуационни норманаш йозанехь ларйан; йозанехь диалог кечйан.

6 класс

Маттах лаьцна йукъара хаамаш

Нохчийн Республикин пачхьалкхан мотт а, нохчийн

историн, культурин синъобздангалле кхачоран гIирс а санна нохчийн матто дечу гIуллакхан башхалонаш билгалйаха.

Нохчийн литературинматтах лаьцна кхетам хила.

Мотт а, къамел а

Дахарехь биначу тидамийн, Илманан-дешаран, исбаьхьаллин, Илманан-кхетаме йолу литература йешаран буха тIехь барамехь 6 предложенел кIезиг доцу барта монологически аларш хИтто (монолог-суртхIоттор, монолог-дийцар, монолог-ойлайар); лингвистически темина болчу хаамца къамел дан.

Барамехь 4 репликел кIезиг йоцчу диалогехь (гIуллакх дан дагадаийтар, вовшех дагабовлар)дакъалаца.

Къамелан тайп-тайпанчу функционални-маIнин тайпанийн Илманан-дешаран, исбаьхьаллин тексташкаладогIаран тайп-тайпана кепаш карайерзо: харжаман, довзийтаран, дуьхенгара. Йешаран тайп-тайпана кепаш карайерзо: хьажаран, довзийтаран, Iаморан, лехаман.

Барамехь 100 дашалкIезиг йоцу ладобгIна йа йешна текст барта схьайийца.

Барамехь 160 дашал кIезиг йоцчу ладобгIначу а, йешначу а къамелан тайп-тайпанчу функционални-маIнин тайпанийн Илманан-дешаран, исбаьхьаллин текстийн чулацамах кхета: барта а, йозанехь а текстан тема а, коьрта ойла а билгалйаккха; текстан чулацамца догIу хаттарш хИтто а, царна жобпаш дала а; барта къамелехь а, йозанан кепехь къамелан тайп-тайпанчу функционални-маIнин тайпанийн йешначу Илманан-дешаран, исбаьхьаллин текстийн чулацам ма-барра а, бацбина а бовзийта (ма-дарра схьадийцарехь йуьхьанцарчутекстан барам барам 130 дашал кIезиг хила ца беза; дацдинчу схьадийцарехь –135 дашал кIезиг хила ца беза).

Къамелан хъелашка хъаьжжина, лексически гIирсаш къасто; шен а, кхечун а къамелан мах хадо, нийсачу а, догIуш долчу а, исбаьхьаллин а дешнех пайдаэцаре терра; маьIнийн дошамех пайдаэца.

Йозанехъ а, барта къамелехъ а вайзаманан нохчийн литературин меттан норманаш ларйан, цу йукъахъ 90 – 100 дешан барам болу текст тIера схъайазйеш а; 15 – 20 дашах латта дешнийн диктант йазйеш а, хьалха Iамийна нийсайазйаран бакъонаш ларйеш хIоттийначу 90 – 100 дешан барам болчу йозучу текстан буха тIехъдиктантйазйеш а; бартакъамелехъ а, йозанехъ а къамелан оздангалла ларйан.

Текст

Текстан анализ йан, цуьнан коьртачу билгалонашца йогIуш; иза къамеланфункциональни-маьIнинтайпа хиларе хъаьжжина.

Къамелантайп-тайпанчу функциональни-маьIнинтайпанийн текстийн башхалонаш билгалйаха; къамелан тайпа санна суртхIотторан башхалонаш билгалйаха (адаман куьцан, хIусаман, Iаламан, меттиган, даран суртхIоттор).

Текстехъ предложенеш вовшахтосу гIирсаш гучубаха.

Тайп-тайпанчукепийн анализ кхочушйарехъ а, къамел дарехъ акъамелан функциональни-маьIнин тайпанех долчу хаарех пайдаэца; шен текст кхолларехъ текстан коьртачу билгалонех долчу хаарех пайдаэца.

Текстан, цуьнан композиционнибашхаллийн маьIнин анализ йан,микротемийн а, абзацийн а масаллакъасто.

Къамелан тайп-тайпана функциональни-маьIнин тайпанийн тексташ кхолла (дийцар, адаман куьцан, хIусаман, Iаламан, меттиган, даран суртхIоттор), книгаш йешарехъ, дахарехъ зеделлачунна, исбаьхьаллин кхоллараллина тIе а тевжаш (цу йукъахъ барамехъ 5 йа цул сов предложенел кIезиг йоцу сочиненеш-миниатюрар а; сочиненин функциональни тайпанца а, жанраца а, темин башхаллица а йогIуш, барамехъ 80 дашал кIезиг йоцу классехъ йазйеш йолу сочиненеш а).

Текстан хаамаш хийцаран хаарш карадерзо: кхин дIатекстан чулацам барта а, йозанан а кепехъ йухаметтахIотторан Iалашонца йешначу текстан план хIотто (цхьалхе, чолхе; цIеран, хаттаран); ладоьIначу а, йешначу а текстехъ коьрта а, коьртаза а хаам гучубаккха; тайп-тайпанчу хьостанашкара, цу йукъахъ лингвистически дошамашкара а, справочни литературера а, хаам схъахаржа а, дешаран гIуллакхдарехъ цунах пайдаэца а.

Йеллачу темина презентацин кепехъ хаамсхъагайта.

ЛадоьгІначу йа йешначу Іилманан-дешаран текстан чулацам таблицин, схемин кепехь схягайта; таблицин, схемин чулацам текстан кепехь схягайта.

Вайзаманан нохчийн литературин меттан норманаш йовзарна тІе а тевжаш, шен тексташ тайан.

Меттан функционални тайпанаш

Къамелан гІуллакхан стилан, къамелан Іилманан стилан башхалонашбилгалйаха; Іилманан хаам а, дошаманстатья а хІотторан лехамаш бийца; меттан а, жанрийн а тайп-тайпанчу функционални тайпанех йолчу тексташна анализ йан (дийцар, дІахьедар, расписка; дошаман статья, Іилманан хаам).

Тайп-тайпанчукепийн меттананализ кхочушйарехь а, къамел дарехь а гІуллакхан, Іилманан стилехдолчу хаарех пайдаэца.

Меттан система

Морфологи. Къамелан оздангалла. Орфографи

Морфологин коьрта кхетамаш бовза. Къамелан дакъойн ладаме билгалонаш хаа. Коьрта къамелан дакъош а, церан кепаш а йовза.

Билгалдош

Билгалдешан йукъара грамматически маьІна, морфологически билгалонаш, синтаксически гІуллакх къасто; къамелехь цо дечу гІуллакхах кхето; маьІне а,грамматическибилгалонашка хьяьжжина, билгалдешан мухаллин, йукъаметтигаллин тайпанаш къасто.

Цхьаллин а, дукхаллин а терахьехь долчу билгалдешнийн дожарийн чаккхенаш нийса ала а, йазйан а.Йеллачу морфологически билгалонашка хьяьжжина, билгалдешнаш тайпанашка декъа.

Мухаллин билгалдешнийн даржаш нийса кхолла.

Билгалдешнаш терахьашца а, классашца а хийца.

1-, 2-чуй легарехь долчу билгалдешнийн оьшуш йолу дожаран кеп, контекстаца хила ма-йеззара, нийса кхолла а, къамелехь цунах пайдаэца а.

Билгалдешнийн дошкхолладаларан норманаш, билгалдешнийн аларан норманаш ларйан.

Билгалдешнашна морфологически къастам бан.

Терахьдош

Терахьдешан йукъара грамматически маъІна, морфологически билгалонаш, синтаксически функцеш къасто. Масаллин маъІна долчу кхечу къамелан дакъойн дешнех терахьдешнаш къасто. Масаллин а, дакъойн а терахьдешнаш нийса ала а, йаздан а; къамелехь царах тайп-тайпанчу дожарийн кепехь пайдаэца. РогІаллин а, гулдаран а терахьдешнех къамелехь нийса пайдаэца.

ХІоттаме хъаьжжина, терахьдешнийн тайпанаш къасто.

Терахьдешнаш легадан хаа а, церан легаран, дошкхолладаларан, синтаксически функцийн башхаллаш билгалйаха а; Иилманан тексташкахь, гІуллакхан къамелехь терахьдешнех пайдаэцаран башхаллаш,къамелехь цара дечу гІуллакхан башхалонаш билгалйаха.

Терахьдешнийн нийсайаздаран норманаш ларйан.

Терахьдешнашна морфологически къастам бан.

Оьрсийн маттаца дуьстича, нохчийн маттахь терахьдешан башхаллех кхета.

ЦІерметдош

ЦІерметдешнаш довза; йукъара грамматически маъІна къасто; цІерметдешнийн тайпанаш къасто; цІерметдешнаш легадан хаа;церан легаран, дошкхолладаларан, синтаксически функцийн, къамелехь цара дечу гІуллакхан башхаллаш билгалйаха.

Йеллачу морфологически билгалонашка хъаьжжина, цІерметдешнаш тайпанашка декъа.

ЦІерниг а, лач а дожаршкахь йаххыйн цІерметдешнийн масалш дало. Предложенешкахь дацаран а, къастамза а цІерметдешнех пайдаэца.

ЦІерметдешнашна морфологически къастам бан.

Литературин меттан стилаш а, нийсайаздаран норманаш а ларйеш, предложенешкахь цІерметдешнех пайдаэца хаа.

Хандош

Хандешан йукъара грамматически маъІна, морфологически билгалонаш, синтаксически функцеш къасто; къамелехь цо дечу гІуллакхах кхето.

Хандешан инфинитиван (билгалзачу кепан) грамматически билгалонаш йийца, цуьнан лард схъакъасто.

Грамматически билгалонашка а, маЪне а хъаьжжина, карарчу, йаханчу, йогӀучу хенан хандешнаш къасто. Карарчу хенан хандешнийн нийсайаздаран норманаш ларйан; йаханчу хенан кепаш нийса кхолла а, йазйан а. ЙогӀучу хенан кепаш нийса кхолла а, йазйан а.

Хандешан цхьаллин а, дукхазаллин а кепаш къасто.

Терахъашца а, классан гайтамашца а хийцалуш долчу хандешнех предложенешкахъ пайдаэца.

Хандешнашна морфологически къастам бан (Іамийнчун барамехъ).

7 класс

Маттах лаьцна йукъара кхетам

Кхуьуш болчу хиламах санна маттах кхетам хила. Къоман меттан а, культурин а, историн а уьйрах кхета (масалш дало).

Мотг а, къамел а

Тидамийн, шен битамийн, Илманан-дешаран, исбаьхьаллин, Илманан-кхетамелитература йешаран буха тӀехъ барамехъ 7 предложенел кӀезиг доцу барта монологически аларш хӀитто (монолог-суртхӀоттор, монолог-ойлайар, монолог-дийцар); Илманан хаамах лаьцна къамел дан.

Лингвистически теманашна а (Іамийнчун барамехъ),

дахарехъ биначу тидамийн буха тӀехъйолчу теманашна а барамехъ 5 репликел кӀезиг йоцчу диалогехъ дакъалаца.

Диалоган тайп-тайпана кепаш карайерзо: диалог – хаамах жоп дехар, диалог – хаам бар.

Къамелан тайп-тайпанчу функционални-маЪнин тайпанийн публицистикин тексташка ладогӀаран тайп-тайпана кепаш карайерзо(харжаман, довзийтаран, дуьхенгара).

Йешаран тайп-тайпана кепашкараерзо: хъажаран, Іаморан, довзийтаран, лехаман.

Барамехъ 110 дашал кӀезиг йоцу ладобӀна йа йешна текст барта схъайийца хаа.

Барамехъ 190 дашал кӀезиг йоцчу ладобӀначу а, йешначу а публицистикин текстийн (ойлайар-тӀечӀагӀдар, ойлайар-кхетор, ойлайар-дийцар) чулацамах кхета: барта а, йозанехъ а текстан тема а, коьрта ойла а билгалйаккха; текстан чулацамца

догІу хаттарш хІитто а, царна жьопаш дала а; барта а, йозанан кепехь а ладоьІначу публицистикин текстийн чулацам ма-барра а, бацбина а, хоржуш а бовзийта (ма-дарра схьадийцарехь

йуьхьанцарчу текстан барам 170 дашал кІезиг хила ца беза; дацдинчу а, харжаман а схьадийцарехь –180 дашал кІезиг хила ца беза).

Іалашоне а, теме а, коммуникативни дагалацаме а хьабжжинаалар кхоллархьама, меттан гІирсаш нийса къасто.

Йозанехь а, барта къамелехь а вайзаманан нохчийн литературин меттан норманаш ларйан, цу йукъахь 100 – 110 дешан барам болу текст тІера схьайазйеш а; 20 – 25 дешан барамболу дешнийн диктант йазйеш а; хьалха Іамийна нийсайазйаран бакьонаш ларйеш хІотгийначу 100 – 110 дешан барам болчу йозучу текстан буха тІехьдиктант йазйеш а; йозанехь къамелан оздангаллин бакьонаш ларйан.

Текст

Текстан анализ йан, цуьнан коьртачу билгалонашца йогІуш; текстан дІахІоттам а, абзацашка йекъаран башхаллаш а,текстера меттансуртхІотторангІирсаш а гучубаха.

Текстан маьІнин а, цуьнан композиционнибашхаллийна анализ йан,микротемийн а, абзацийн а масаллакъасто.

Текстан предложенийн, дакъойн уьйран лексически а,грамматически а гІирсашгучубаха.

Дахарехь, книгаш йешарехь зеделлачунна, исбаьхьаллин кхоллараллина тІе а тевжаш, къамелан тайп-тайпана функционални-маьІнин тайпанийн тексташ кхолла (цу йукъахь барамехь 6 йа цул сов предложенел кІезиг йоцу сочиненеш-миниатюраш;сочиненин стилаца а, жанраца а,темин башхаллица а йогІуш, барамехь120 дашал кІезиг йоцуклассехь йазйеш йолу сочиненеш).

Текстан хаамаш хийцаран хаарш карадерзо: кхин дІатекстан чулацам барта а, йозанан а кепехь йухаметтахІотторан Іалашонца йешначу текстан план хІотто (цхьалхе, чолхе; цІеран, хаттаран, тезисан); текстехь коьрта а, коьртаза а хаам гучубаккха; дийцархочун йуьхь хуьйцуш, текстан чулацам схьабийца; текстан хаамашхийцаран кепех пайдаэца; тайп-тайпанчу хьостанашкара, цу йукъахь лингвистически дошамашкара а, справочни литературера а, хаам схьахаржа а, дешаран гІуллакхехь цунах пайдаэца а.

Йеллачу темехула болу хаам презентацин кепехь схьагайта.

Илманан-дешаран текстан чулацам таблицин, схемин кепехь схягайта; таблицин, схемин чулацам текстан кепехь схягайта.

Тексташ тайан: йуьхьанцара а, тайина а тексташ дуюьхь-уюьхьалхИитто;вайзаманан нохчийн литературин меттан норманаш хаарна тIе а тевжаш, шен тексташ, церан чулацам а, кепаш а кхачаме йалоран Iалашонца, тайан.

Меттан функционални тайпанаш

Меттан функционалнитайпанийн башхалонашбилгалйаха: буюьйцу мотта, функционалнистилаша(Илманан, публицистикин, гIуллакхан), исбаьхьаллин литературин мотт.

Публицистикин стилан а (цу йукъахь пайдаэцаран гуо а, функцеш а),публицистикинстиলেখь йолчу тексташкахьметтан суртхIотторангIирсех пайдаэцаран а, публицистикинстиলেখьтексташхIитторан норманийн а башхаллаш, жанрийн башхаллаш (интервью, репортаж, йоза) билгалйаха.

Интервьюн, репортажан, йозананжанрехь публицистикин стилантексташ кхолла; гIуллакхан кехаташ кечдан.

Публицистикин стилантексташхIиттораннорманаш хаа.

гIуллакхан стилан башхаллашбилгалйаха (цу йукъахь пайдаэцаран гуо, функцеш,меттанбашхаллаш).

Тайп-тайпанчукепийн меттананализ кхочушйарехь а, къамел дарехь аметтанфункционалнитайпанехдолчу хаарехпайдаэца.

Меттан система

Морфологи. Къамелан оздангалла

Коьрта а, гIуллакхан а къамелан дакъойн дешнаш къасто,Хандешан йукъара грамматически маьIна, морфологически билгалонаш, синтаксически функцеш къасто.

Коьртачу къамелан дакъойн дешнийн морфологически анализ йан.

Хандош

Хандош къамелан дакъа санна билгалдаккха, шен маьIне а, грамматически билгалонашка а хьаьжжина; цуьнан синтаксически гIуллакх къасто.

Хандешан спряженеш билгалйаха, хандешнаш спряженешцахийца хаа.

Кхечуьнга довлу а, ца довлу а хандешнаш довза.

Билгала, бехкаман, лааран, тЕдоджоран саттамашкахь долу хандешнаш каро а, билгалдаха а, къамелехь царах нийса пайдаэца а; тЕдоджоран саттамехь хандашца долу аларш интонацицианийса кечдан.

Хандешан латгамийн а, хаттаран а кепаш къасто хаа; оьрсийн маттацадуьстича, нохчийн маттахь хандешан башхаллех кхета.

Хандешнашца дацаран дакъалгаш (ца, ма) нийсайаздаран бакьонах пайдаэца.

Хандешнашна морфологически къастам бан.

Причасти

Хандешан кепан санна причастин башхалонаш билгалйаха. Причастехь хандешан а, билгалдешан а билгалонаш къасто.

Причастеш легайан. Карарчу а, йаханчу а, йогӀучу а хенан причастийн дожарийн чаккхенаш нийсайазйаран а, причастешца ца нийсайаздаран а бакьонех пайдаэца.

Лааме а, лаамаза а причастеш къасто а, къамелехь царах пайдаэца хаа а.

Причастийн морфологически анализйан, оцу хаарех къамелехь пайдаэца.

Причасти дозуш долу доша долуш, дешнийн цхьаьнакхетарш хӀитто. Причастин карчамаш кхолла.

Причастин карчамца йолчу предложенешкахь нийса сацаран хьаьркаш хӀитто.

Причастин карчамашца йолу предложенеш нийсайазйаран карадерзарш кхачаме дало. Предложенехь причастин гӀуллакх къасто.

Дешнийн цхьаьнакхетаршкахь (прич.+цӀерд.) бартбаран уьйр нийса къасто.

Деепричасти

Хандешан кепан санна деепричастин башхалонашбилгалйаха. Деепричастехь хандешан а, куцдешан а билгалонаш къасто. Карарчу а, йаханчу а, йогӀучу а хенан деепричастеш кхолла.

Къамелехь йогӀучохь деепричастех пайдаэца.

Деепричастийн морфологически анализйан, оцу хаарех къамелехь пайдаэца.

Деепричастин карчам кхолла. Предложенехь деепричастин гӀуллакх къасто. Деепричастин карчамехь коьрта дош, деепричастих дозуш долу дешнаш схьакъасто, ткъа иштта деепричастин карчам шех бозуш долу хандош схьалаха; деепричастех къамелехь пайдаэца.

Деепричастешца а, деепричастин карчамашца а предложенеш нийса хІитто.

Деепричастица а, деепричастин карчамца а йолчу предложенешкахь нийса сацаран хьаьркаш хІитто.

Деепричастешца ца дакъалг нийсайаздаран бакьонах пайдаэца.

Масдар

Масдар хандешан кеп санна билгалдаккха, шен маьІне а, грамматически билгалонашка хьаьжжина; цуьнан синтаксически гІуллакх къасто.

Предложенешкахь масдарех нийса пайдаэца хаа. Масдаран дожарийн кепаш нийсайазйар кхачаме йало.

Къамелан тайп-тайпанчу кепашка а, стилашка а хьаьжжина, дозучу къамелехь масдаран карчамех пайдаэца.

Масдаран карчамца йолчу предложенехь нийса сацаран хьаьркаш хІитто.

Масдарца ца нийсайаздаран бакьонах пайдаэца.

Куцдош

Къамелехь куцдешнаш довза. Куцдешнийн йукъара грамматически маьІна къасто; маьІне хьаьжжина, куцдешнийн тайпанаш къасто; куцдешнаш кхолладаларан, церан синтаксически билгалонийн, къамелехь цо дечу гІуллакхан башхаллаш билгалйаха.

Куцдешнийн даржаш кхолладаларан, куцдешнаш аларан норманаш ларйан.

Куцдешнашнаморфологически къастам бан.

Куцдешнаш цхьаьна а, къаьстина а, дефисца а йаздаран бакьонех пайдаэца.

ГІуллакхан къамелан дакъош

ГІуллакхан къамелан дакъойн йукъара билгалонаш йийца; коьрта къамелан дакъойх уьш къаьсташ хиларх кхето.

ДештІаьхье

Къамелехь дештІаьхьенех пайдаэца, тайп-тайпанчу дожаршкахь долчу цІердешнашца а, цІерметдешнашца а цхьаьнайогІуш.

МаьІне хьаьжжина, дештІаьхьенийн тайпанаш билгалдаха.

ДештІаьхьенаш нийсайазйаран норманаш ларйан.

Хуттург

Гуллакхан кьамелан декъан санна хуттурган башхалонаш билгалйаха; маъНе, хЮттаме хьаьжжина, хуттургийн тайпанаш билгалдаха; предложенин цхьанатайпана меженаш а, чолхечу предложенийн дакъош а вовшахтосу гИрсаш санна текстехь цо ден гуллакх довзийта.

Кьамелехь хуттургех пайдаэца, церан маъНе а, стилистикин башхаллашка а хьаьжжина; хуттургаш нийсайазйаран, хуттургашца йолчу чолхечу предложенешкахь сацаран хьаьркаш хИтторан, а, йа хуттургашца йолчу предложенешкахь сацаран хьаьркаш хИтторан норманаш ларйан.

Хуттургех-синонимех пайдаэца.

Хуттургийн морфологически анализйан, оцу хаарех кьамелехь пайдаэца.

Дакъалг

Гуллакхан кьамелан декъан санна дакъалган башхалонаш билгалйаха; маъНе хьаьжжина, дакъалгийн тайпанаш билгалдаха; дешан а, текстан а шатайпа маъНа довзийтарехь, хандешан кепаш кхоллайаларехь цо ден гуллакх довзийта; дакъалгашца йолчу предложенийн интонацин башхаллех кхета.

Кьамелехь хуттургех пайдаэца, церан маъНе а, стилистикин билгалоне а хьаьжжина; дакъалгаш нийсайазйаран норманаш ларйан.

Дакъалгийн морфологически анализйан, оцу хаарех кьамелехь пайдаэца.

Айдардош

Дешнийн шатайпанчу тобанан санна айдардешан башхалонаш билгалйаха; маъНе хьаьжжина, айдардешнийн тайпанаш билгалдаха; кьамелехь айдардешан гуллакх довзийта. Азтардаран дешнийн башхаллаш а, кьамелехь, исбаьхьаллин литературехь царах пайдаэцар а билгалдаккха.

Айдардешнийн морфологически анализйан, оцу хаарех кьамелехь пайдаэца.

Айдардешнашца йолчу предложенешкахь сацаран хьаьркаш хИтторан норманаш ларйан.

8 класс

Маттах лаьцна йукъара кхетам

Кавказан къаьмнийн меттанех цхьаннах санна нохчийн

маттах кхетам хила.

Мотг а, къамел а

Дахарехь биначу тидамийн, шен битамийн, Илманан-дешаран, исбаьхьаллин, Илманан-кхетаме йолу, публицистикин литература йешаран буха тIехь барамехь 8 предложенелкIезиг доцу барта монологически аларш хIитто (монолог-суртхIоттор, монолог-ойлайар, монолог-дийцар); Илманан

хаамах лаьцна къамел дан.

Лингвистически теманашна а (Iамийнчун барамехь), дахарехь биначу тидамийн буха тIехь йолчу теманашна а барамехь 6 репликелкIезиг йоцчу диалогехь дакъалаца.

Къамелан тайп-тайпанчу функционални-маьIнин тайпанийн Илманан-дешаран, исбаьхьаллин, публицистикин тексташка ладогIаран тайп-тайпана кепаш(харжаман, довзийтаран, дуьхенгара) карайерзо.

Йешаран тайп-тайпана кепаш карайерзо: хьажаран,

довзийтаран, Iаморан, лехаман.

Барамехь 120 дашалкIезиг йоцуйешна йа ладогIна текст барта схьайийца.

Барамехь 230 дашал кIезиг йоцчу къамелан тайп-тайпанчу функционални-маьIнин тайпанийн йешначу а, ладогIначу а Илманан-дешаран, исбаьхьаллин, публицистикин текстийн чулацамах кхета: къамелан тайп-тайпанчу функционални-маьIнин тайпанийн йешначу а, ладогIначу а Илманан-дешаран, исбаьхьаллин, публицистикин текстийн чулацам ма-барра, бацбина, хоржуш барта а, йозанан а кепехь схьабийца; (ма-дарра схьадийцарехь йуьхьанцарчу текстан барам 210 дашал кIезиг хила ца беза; дацдина а, харжаман а схьадийцарехь – 230 дашал кIезиг хила ца беза).

Iалашоне а, теме а, коммуникативни дагалацаме а хьаьжжина алар кхоллархьама, меттан гIирсаш къасто.

Йозанехь а, барта къамелехь а вайзаманан нохчийн литературин меттан норманаш ларйан, цу йукьахь 110 – 120 дешан барам болу текст тIера схьайазйеш а; 25 – 30 дешан барам болу дешнийн диктант йазйеш а; хьалха Iамийна нийсайазйаран бакьонаш ларйеш хIоттийнчу 110 – 120 дешан барам болчу йозучу текстан буха тIехьдиктант йазйеш а;

Йозанехъ къамелан оздангаллин бакъонаш ларйан; къамелехъ бӀаьцах а, уьшарех а пайдаэцаран башхаллех кхета; къамелан оздангаллин барам къоман башхаллашца боьзна хиларх кхето; барта къамелехъ а, йозанехъ а нохчийн къамелан оздангаллин бакъонаш ларйан.

Текст

Текстан анализ йан, цуьнан коьртачу билгалонашца йогӀуш: темица, коьртачу ойланца, предложенийн грамматически уьйраца, маьӀнин цхьааллица, гӀеххьа йуьзна хиларца; текстехь предложенеш вовшахтосу некъаш а, гӀирсаш а гайта; текстан анализ йан, къамелан функционални-маьӀнин тайпанан текст хиларе хьаьжжина; текстехь меттан суртхӀотторан гӀирсаш талла.

Къамелан тайп-тайпанчу функционални-маьӀнин тайпанийн тексташ йовза; меттан а, жанрийн а тайп-тайпанчу функционални тайпанийн тексташ талла; меттан тайп-тайпана анализ кхочушйарехъ а, къамелехъ а оцу хаарех пайдаэца.

Дахарехъ, книгаш йешарехъ зеделлачунна, исбаьхьаллин кхоллараллина те а тевжаш, къамелан тайп-тайпана

функционални-маьӀнин тайпанийн тексташ кхолла (цу йукьахъ барамехъ 7 йа цул сов предложенел кӀезиг йоцу сочиненеш-миниатюралар; сочиненин стилаца а, жанраца а, темин башхаллица а йогӀуш, барамехъ 160 дашал кӀезиг йоцу классехъ йазйеш йолу сочиненеш).

Текстан хаамаш хийцаран хаарш карадерзо: тезисаш, конспект кхолла; тайп-тайпанчу хьостанашкара, цу йукьахъ лингвистически дошамашкара а, справочни литературера а, хаам схьахаржа, дешаран гӀуллакхехъ цунах пайдаэца.

Йеллачу темехула болу хаам презентацин кепехъ схьагайта.

ЛадобгӀначу йа йешначу Илманан-дешаран текстан чулацам таблицин, схемин кепехъ схьагайта; таблицин, схемин чулацам текстан кепехъ схьагайта.

Тексташ тайан: шен/кхечу дешархоша кхоьллина тексташ церан чулацам а, кеп а кхачаме йалоран Галашонца; йуьхьанцара а, тайина а тексташ дуьхь-дуьхьалхӀитто.

Меттан функционални тайпанаш

Гуллакхан стилан а (дӀахъедар, кхеторан кехат, автобиографи, характеристика), Илманан стилан а, Илманан стилан коьртачу жанрийн а (реферат, Илманан тема доклад) башхаллаш билгалйаха, текстехь тайп-тайпанчу функционални тайпанийн цхьаьнадар а, текстехь предложенеш вовшахтосу гӀирсаш а гучубаха.

Гуллакхан стилан (дӀахъедар, кхеторан кехат, автобиографи, характеристика), публицистикин жанрийн тексташ кхолла; гӀуллакхан кехаташ кечдан.

Иалашоне а, теме а, коммуникативни дагалацаме а хьаьжжина алар кхоллархьама, меттан гӀирсаш къасто.

Меттан система

Синтаксис. Къамелан оздангалла. Пунктуаци

Синтаксисах лингвистикин декъах санна кхетам хилар.

Дешнийн цхьаьнакхетарш а, предложенеш а синтаксисан дакъош санна довза.

Сацаран хьаьркийн функцеш къасто.

Дешнийн цхьаьнакхетар

Коьртачу дешан морфологически билгалонашка хьаьжжина, дешнийн цхьаьнакхетарш довза: цӀеран, хандешан; дешнийн цхьаьнакхетарехь карарчу уьйран тайпа билгалдаккха: бартбар, урхалла, тӀетовжар.

Дешнийн цхьаьнакхетарш хӀитторан норманех пайдаэца. Урхаллехь а, бартбарехь а дозуш долчу дешан кепак нийса пайдаэца.

Дешнийн цхьаьнакхетарийн синтаксическианализан.

Предложени

Предложенин а, барта, йозанан къамелехь предложени кечйаран гӀирсан а коьртачу билгалонийн башхалонаш билгалйаха; сацаран хьаьркийн функцеш къасто.

Аларан Іалашоне, эмоцин билгалоне хьаьжжина, предложенеш йовза, церан интонацин а, маьІнин а башхаллаш, тЕдоджоран предложенешкахь хьадар гайтаранметтан кепаш билгалйаха; публицистикин стилан тексташкахь риторически айдарх, схьадийцаран хаттаран-жобпийн кепех пайдаэца.

Грамматически лардийн масалле хьаьжжина, предложенеш йовза; подлежащихиларан кепаш, сказуемин тайпанаш а (хандешан цхьалхе, хандешан хІоттаман, цІеранхІоттаман),сказуеминхиларанкепаша.

Подлежащий, сказуеминий йукьахь тире йилларан норманех пайдаэца.

Коьрта а, коьртаза а меженаш хиларе хьаьжжина, предложенеш йовза, йуьззина, йуьззина йоцу предложенеш йовза (диалоган кьамелехь йуьззина йоцчу предложенех пайдаэцаран, барта кьамелехь йуьззина йоцчу предложенин интонаци ларйаран башхаллех кхета).

Предложенин коьртазчу меженийн тайпанаш кьасто (берта а, бертаза а кьастамаш, йуххедиллар кьастаман шатайпа кеп санна; нийса а, лач а кчачамаш, латтамийн тайпанаш).

ЦхьанахІоттаман предложенеш, церан грамматически билгалонаш, коьрта меженаш билгалйахаран морфологически гІирсаш бовза; цхьанахІоттаман предложенийн тайпанаш кьасто (цІеран предложени, билгала-йуьхьан предложени, билгалза-йуьхьан предложени, йукьара-йуьхьан предложени, йуьхьза предложени); цхьанахІоттаман предложенийн а, шинахІоттаман йуьззина йоцчу предложенийн а грамматически башхаллаш билгалйаха; цхьанахІоттаман а, шинахІоттаман а предложенийн синтаксически тера догІург гучудаккха; кьамелехь цхьанахІоттаман предложенех пайдаэцаран башхаллех кхета; хІаь, хІан-хІадешнашца йолчу предложенийн грамматически а, пунктуационни а, интонацина башхаллаш билгалйаха.

Предложенийн цхьанатайпанчу меженийн а, уьш вовшахтосучу гІирсийн а (хуттургаш йолу а, хуттургаш йоцу а уьйр) билгалонийн башхалонаш билгалйаха; цхьанатайпана а, цхьанатайпана боцу а кьастамаш бовза; цхьанатайпанчу меженашца йукьара дешнаш схьакаро; тайп-тайпанчу кепара йолу цхьанатайпана меженаш цхьаьнайалорах кьамелехь пайдаэцаран башхаллех кхета.

Цхьанатайпанчу меженашца йукьара дош долчу предложенешкахь сацаран хьаьркаш а, йух-йуха йалочу а, йа хуттургашца йозучу цхьанатайпанчу меженашца йолчу предложенешкахь сацаран хьаьркаша хІитторан норманехпайдаэца.

Чолхейовлаза цхьалхе предложенеш йовза, цу йукьахь цхьанатайпана боцчу кьастамашца йолу предложенеш а; цхьанатайпанчу меженашца чолхейевлла цхьалхе предложенеш, цхьанатайпанчу меженашца йукьара дош долу предложенеш

а, шакъаьстинчу меженашца а, тЕдерзарца а, йукъадало дешнашца а, йукъахИитто конструкцешца а, айдардешнашца а чолхейевлла предложенеш а чулоцуш.

Предложенин шакъаьстинчу меженин тайпанаш къасто, бертачу а, бертазчу а къастамийн (цу йукъахь йуххедиллар а), латтамийн, латтаман дурсийншакъастаран норманех пайдаэца. Дустаран карчамца йолчу предложенешкахь сацаран хъаьркаш хИитторан норманех а; бертачу а, бертазчу а къастамийн (цу йукъахь йуххедиллар а), латтамийн, латтаман дурсийн шакъастаран норманех а; йукъайалочу а, йукъахИитточу а конструкцешца, тЕдерзаршца, айдардешнашца йолчу предложенешкахь сацаран хъаьркаш хИитторан норманех а пайдаэца.

Диалоган а, монологан а къамелехь, кехат йаздарехь, дIакхайкхорехь, и.д.кх. тЕдерзарх пайдаэца.

Йукъайало а, йукъахИитто а конструкцеш къасто; йукъайалочу а, йукъахИитточуа конструкцешца, тЕдерзаршца, айдардешнашца йолчу предложенех къамелехь пайдаэцаран башхаллех кхета, цара дечу гIуллакхах кхета; предложенин меженех тера догIуш долу йукъадало дешнаш, дешнийн цхъаьнакхетарш гучудаха.

Йукъадало дешнашца, предложенешца йукъахИитточу конструкцешца а, тЕдерзаршца а (даьржинчу а, даржазчу а), айдардешнашца а йолу предложенеш хИитторан норманех пайдаэца.

Тешна хилар, тайп-тайпана синхаамаш, мах хадор, тидам тЕбахийтар, и.д.кх. гайтархъама, къамелехь йукъадалочу дешнех пайдаэца.

Йукъадалочу дешнашца, йукъахИитточу конструкцешца йолчу предложенешкахь интонаци а, пунктуаци а ларйан.

Предложенешна синтаксически а, пунктуационни а анализ йан.

Ма-дарра а, лач а къамел

Ма-дарра а, лач а къамел довза; ма-дарра а, лач а къамелаца йолчу предложенин цхъаьнадогIург гучудаккха.

Диалог, цитаташ, ма-дарра къамелаца йолу предложенеш а нийса кечйан.

Цитаташ йало а, алар йукъа цитаташ йалоран тайп-тайпанчу кепех пайдаэца а хаа.

Ма-дарра а, лач а къамелаца предложенеш хИитторан, цитаташ йалоран бакьонех пайдаэца.

Ма-дарра а, лач а къамелаца йолчу предложенешкахь, цитаташ йалорехь сацаран хъаьркаш хИитторан бакьонех пайдаэца.

9 класс

Маттах лаьцна йукъара кхетам

Адаман, республикин, йукъараллин дахарехь а нохчийн матто кхочушдечу гIуллакхах кхеташ хила; нохчийн меттан чохьбарчу а, арахьбарчу афункцех кхета а, царах лаьцна дийца хаа а.

Мотг а, къамел а

Тидамийн, шен битамийн, Илманан-дешаран, исбаьхьаллин, Илманан-кхетаме йолу литература йешаран буха тIехь барамехь 80 дашалкIезиг доцу барта монологически аларш хIитто:

монолог-хаам, монолог-суртхIоттор, монолог-ойлайар, монолог-дийцар; Илманан хаамах лаьцна къамел дан.

Дахаран, Илманан-дешаран (цу йукъахь лингвистически а), теманашна диалогически а, полилогически а къамел дарехь (гIуллакх дан дагадаийтар, вовшех дагавалар, хаамах жоп дехар, хаам бар) дакъалаца (барам б репликел кIезиг хила ца беза).

Къамелан тайп-тайпанчу функционални-маъIнин тайпанийн Илманан-дешаран, исбаьхьаллин, публицистикин тексташка ладогIаран тайп-тайпана кепаш карайерзо(харжаман, довзийтаран, дуьхенгара).

Йешаран тайп-тайпана кепаш карайерзо: хьажаран, Iаморан, довзийтаран, лехаман.

Барамехь 130 дашалкIезиг йоцу йешна йа ладогIна текст барта схьайийца.

Барамехь 280 дашалкIезиг йоцчу къамелан тайп-тайпанчу функционални-маъIнин тайпанийн ладогIначу а, йешначу а Илманан-дешаран, исбаьхьаллин, публицистикин текстийн чулацамах кхета: къамелан тайп-тайпанчу функционални-маъIнин тайпанийн ладогIначу а, йешначу а Илманан-дешаран, исбаьхьаллин, публицистикин текстийн чулацам ма-барра, бацбина, хоржуш барта а, йозанан а кепехь схьабийца; (ма-дарра схьадийцарехь йуьхьанцарчу текстан барам 250 дашал кIезиг хила ца беза; дацдина а, харжаман а схьадийцарехь – 270 дашал кIезиг хила ца беза).

Iалашоне а, теме а, коммуникативни дагалацаме ахьаьжжина алар кхоллархьама, меттан гIирсаш къасто.

Йозанехь а, барта къамелехь а вайзаманан нохчийн литературин меттан норманаш ларйан, цу йукъахь 120 – 130 дешан барам болу текст тIера схьайазйеш а; 30 – 35 дешан барам болу дешнийн диктант йазйеш а; хьалха Iамийна нийсайазйаран бакъонаш ларйеш хIоттийнчу 120 – 130 дешан

барам болчу йозучу текстан буха тIехьдиктант йазйеш а.

Текст

Текстан анализ йан: текстан коьрта тема а, ойла а къасто а, царех кхето а; текстан коьрта тема йа ойла гойтуш йолу цѣ харжа.

Текстан къамелан функционални-маџнин тайпа къасто.

Текстехь тайпаналлин дакъош схъакаро – суртхІоттор, дийцар, ойлайар-тѣчІагІдар, мах хадоран аларш.

Текстан чулацам билгалбаккха, цуьнан цІаре, коьрта маџна чулоцучу дешнашка, дІадолоре йа дерзоре хъаьжжина.

Тайп-тайпанчу жанрашкахь йолчу текстийн къастаман билгалонаш гучуйаха.

Текстан буха тІехь алар кхолла: йешначуьнца йа ладоьгІначуьнца шен йолу йукъаметтиг барта а, йозанан а кепехь схъагайта.

Дахарехь, книгаш йешарехь зеделлачунна, исбаьхьаллин произведенешна тІе а тевжаш, тексташ кхолла (цу йукъахь барамехь 8 йа цул сов предложенехлаьтташ йолу а, йа барамехь 6 – 7 чолхе дІахІоттам болчу предложенел кІезиг йоцуа сочиненеш-миниатюрарш, нагахь оцу бараме тема схъа-йелла а, коьрта ойла схъагайта а таро хилийтахь); сочиненин стилаца а, жанраца а, темин башхаллица а йогІуш, барамехь 220 дашал кІезиг йоцу классехь йазйеш йолу сочиненеш.

Текстан хаамаш хийцаран хаарш карадерзо: текстехь коьрта а, коьртаза а хаамаш билгалбаха; тайп-тайпанчу хьостанашкара, цу йукъахь лингвистически дошамашкара а, справочни литературера а, хаам схъахаржа, дешаран гІуллакхехь цунах пайдаэца.

Йеллачу темехула болу хаам презентацин кепехь схъагайта.

ЛадоьгІначу йа йешначу Іилманан-дешаран текстан чулацам таблицин, схемин кепехь схъагайта; таблицин, схемин чулацам текстан кепехь схъагайта.

Шен/кхечу дешархоша кхоьллина тексташ тайан, церан чулацам кхачаме балоран Іалашонца (бакъ йолу материал таллар, текстан йуьхьанцара маџнин анализ – маџнин цхъаалла, дозуш хилар, хаам хилар).

Меттан функционални тайпанаш

Іилманан стилаца богІуш болчу меттан гІирсийн, пайдаэцаран гуонан, гІуллакхийн, къамел даран тайпаналлин хьелийн, къамелан хьесапийн, исбаьхьаллин литературин меттан коьртачу башхаллийн, исбаьхьаллин произведенехь буьйцучу меттан а, тайп-тайпанчу функциональнистийн а элементаш цхъаьнайалоранбашхалонаш билгалйаха.

Къамелан тайп-тайпана функционални-маЪнин тайпанийн башхалонаш билгалйаха, цхъана текстехь церан цхъаьнадаран башхаллех кхета; къамелан тайп-тайпанчу функционални-маЪнин тайпанех, меттан функционални тайпанех йолчу тексташкахь меттан суртхЮотторан гИрсех пайдаэцаран башхаллех кхета.

Шен текст кхолларехь къамелан тайп-тайпанчу функционални-маЪнин тайпанех, меттан функционални тайпанех йолу тексташ хИтторан норманех а, конспект, тезисаш хИтторан, реферат йазйаран норманех а пайдаэца.

Конспект, тезисаш хИтто, рецензи, реферат йазйан.

Коммуникативни лехамашца а, меттан нийса хиларца а цхъаьнадогIуш долу шен а, кхечеран а тайп-тайпана функционални хъажам болчу къамелан аларийн мах хадо; къамелан кхачамбацарш нисдан, текст тайан.

Исбаьхьаллин литературин меттан къастаман башхаллаш меттан кхечу функционални тайпанашца йустарца гучуйаха. Йовза метафора, олицетворени, эпитет, гипербола, дустар, и.д.кх.

Меттан система

Синтаксис. Къамелан обздангалла. Пунктуац

Чолхе предложени

Чолхечу предложенин дакъошна йукъа синтаксически уьйр тосу коьрта гИрсаш гучубаха.

Тайп-тайпанчу уьйрашца йолу чолхе предложенеш, хуттургаш йоцу а, хуттургаш йолу а (чолхе-цхъаьнакхетта, чолхе-кара) предложенеш йовза.

Чолхе-цхъаьнакхетта предложени

Чолхе-цхъаьнакхеттачу предложенин, цуьнан хЮоттаман, чолхечу предложенин дакъойн маЪнин, дIахЮоттаман, интонацин цхъааллин башхалонаш билгалйаха.

Чолхе-цхъаьнакхеттачу предложенин дакъошна йукъара маЪнин йукъаметтигаш, дакъошна йукъахь тайп-тайпана маЪнин уьйраш йолчу чолхе-цхъаьнакхеттачу предложенийн интонацинбашхаллаш гучуйаха.

Къамелехь чолхе-цхъаьнакхеттачу предложенех пайдаэцаран башхаллех кхета.

Чолхе-цхъаьнакхетта предложени хЮотторан коьртачу норманех кхета.

Чолхе-цхъаьнакхетта предложени а, цхъанатайпанчу меженашца йолу цхъалхе предложени а грамматически тера йогӀуш хиларх кхета; къамелехь йогӀуш йолчу конструкцех пайдаэца.

Чолхе-цхъаьнакхеттачу предложенешна синтаксически а, пунктуационнианализ йан.

Чолхе-цхъаьнакхеттачу предложенешкахь сацаран хъаьркаш хӀитторан норманех пайдаэца.

Чолхе-карара предложени

Чолхе-карара предложени йовза, предложенин коьрта а, тӀетуху а дакъош а, чолхе-карарчу предложенин дакъошвовшахтосу гӀирсаш а къасто.

Карара хуттургаш а, хуттургийн дешнаш а довза.

Коьртачу а, тӀетухучу а дакъошна йукъарчу маьӀнин башхаллашка, дӀахӀоттаме, уьйран синтаксически гӀирсашка хъаьжжина, чолхе-карарчу предложенийн тайпанаш довза; церан хӀоттаман башхаллаш гучуйаха.

Масех тӀетухучуьнца йолу чолхе-карара предложенеш, тӀетухучу декъаца (къастаман, кхачаман, латтабийн) йолу чолхе-карара предложенеш билгалйаха.

Чолхе-карара предложенеш а, шакъаьстинчу меженашца йолу цхъалхе предложенеш а грамматически тера йогӀуш хиларх кхета; къамелехь йогӀуш йолчу конструкцех пайдаэца.

Чолхе-карарчу предложенех цхъалхе предложенеш йан а, цхъалхечу предложенех чолхе предложенеш йан а, маьӀна а ца хуьйцуш.

Чолхе-карара предложени хӀотторан коьртачу норманех а, къамелехь чолхе-карарчу предложенех пайдаэцаран башхаллех а кхета.

Чолхе-карарчу предложенешна синтаксически а, пунктуационнианализ йан.

Чолхе-карара предложенеш хӀитторан а, цу предложенешкахь сацаран хъаьркаш хӀитторан анорманех пайдаэца.

Хуттургаш йоцу чолхе предложени

Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенин дакъошна йукъарчу маьӀнин йукъаметтигийн а, уьшсацаран хъаьркашца, интонацицакъасторана башхалонаш билгалйаха.

Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенийн тайпанаш къасто.Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенех къамелехь нийса пайдаэца.

Хуттургаш йоцу чолхе предложени хIотторан коьртачу грамматически норманех а, къамелехь хуттургаш йоцчу чолхечу предложенех пайдаэцаран башхаллех а кхета.

Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенешна синтаксически а, пунктуационнианализ йан.

Хуттургаш йоцу чолхе предложенеш а, хуттургаш йолу чолхе предложенеш а грамматически тера йогIуш хилар гучудаккха, къамелехь йогIуш йолчу конструкцех пайдаэца; хуттургаш йоцчу чолхечу предложенешкахь сацаран хьаьркаш хIитторан норманех пайдаэца.

5 класс:

Дешаран курсан дакъа	Сахьтийн барам	Талламан, кхоллараллин белхаш
Карладаккхар	4	
Синтаксис а, пунктуаци а	14	3
Фонетика, графика, орфографи	11	1
Лексикологи	6	4
Дешан хIоттам	7	3
ЦIердош	8	2
Iамийнарг карладаккхар	5	1
Дерриг	54	14

6 класс:

Дешаран курсан дакъа	Сахьтийн барам	Талламан, кхоллараллин белхаш
Iамийнарг карладаккхар	2	
Текст	4	1
Билгалдош	11	3
Терахьдош	12	2
ЦIерметдош	12	3

Хандош	13	3
1 амийнарг карладаккхар	2	
Дерриг	56	12

7 класс:

Дешаран курсан дакъа	Сахьтийн барам	Талламан кхоллараллин белхаш
Карладаккхар	3	1
Литературни меттан стилаш	3	
Хандош	11	2
Причасти, деепричасти	12	5
Масдар	6	1
Куцдош	8	2
Г1уллакхан къамелан дакъош	8	3
1 амийнарг карладаккхар	2	1
Дерриг	53	15

8 класс:

Дешаран курсан дакъа	Сахьтийн барам	Талламан кхоллараллин белхаш
Карладаккхар	4	1
Дешнийн цхьаьнакхетарш	4	2
Предложенин коьрта меженаш	6	1
Предложенин коьртаза меженаш	11	2
Цхьалхечу предложенин кепаш	7	2
Предложенин цхьанатайпана меженаш	5	2

Предложеница граматически уйр йоцу дешнаш	4	1
Предложенин шакъаьстина меженаш	5	2
Ма-дарра а, лач а къамел	5	1
Іамийнарг карладаккхар	2	1
Дерриг	53	15

9 класс

Дешаран курсан дакъа	Сахьтийн барам	Талламан кхоллараллин белхаш
Карладаккхар.Чолхечу предложенин синтаксис	5	1
Чолхе-цхъаьнакхетта предложенеш	4	
Чолхе-карара предложенеш	5	3
Тетухучу предложенин кепаш	17	4
Хуттургаш йоцу чолхе предложенеш	3	2
Маттах лаьцна къара хаамаш	12	3
Іамийнарг карладаккхар	8	1
Дерриг	54	14

5-чу классан нохчийн меттан тематикин планировани.

Раг1	Іамочу коьчалан ц1е	Сахьт	Коьрта кхетамашший, хаарший
------	---------------------	-------	-----------------------------

1	Вайн мотт - вайн хазна.	1	Хаа деза, ненан мотт Iамо безаш хилар а, цуьнан мел маьIна ду а. Маттаца доьзна адамийн дерриге а дахар хилар: уьйраш, гергарло, сий, хь, хьекьал, кхетам. Кхечу кьоман мотт хаар сийлахь, пайдехь хилар. Амма шен мотт дIа а теттина, иза Iамор йемалдеш хилар. Шен мотт ца безачунна, шен кьам а, мохк а безарг цахиларх кхетор
2	Дешан чаккхенгахь шала мукьаза элпаш йаздар (лл, сс, тт).	1	Дешан чаккхенгахь мукьаза элпаш лл, сс, тт, бакьонца нийса а догIуш, йаздан хаар. Уьш нийса лего а, кхидолчу дешнех кьасто а хаар.
3	Кьамелан дакьош.	1	Кьамелан дакьойх лаьцна кхетам балар.
4	Синтаксисах кхетам.	1	Синтаксис а, морфологи а вовшех кьасто хаар, церан маьIна довзар; дешнийн вовшашца йолу уьйр кьасто а, цунах нийса пайда эца а хаар. Предложени синтаксически кьасто хаар
5	Дешнийн цхьаьнакхетар. Предложенехь коьрта а, дозуш долу а дешнаш вовшех кьасто хаар.	1	Дешнийн вовшашца йолчу уьйрах кхетор, дешнашна йуккьехь нийса хаттарш хIитто хаар. Дешнийн цхьаьнакхетарийн кхолладарх кхетор; хаа деза, муьлха ду кхузахь коьрта а, дозуш долу а дош. Дешнийн цхьаьнакхетарш хIитто хаар, уьш предложенина йукьара схьакьасто хаар.
6	Талламан болх «Зезагаш».	1	Хаарш таллар

7	<p>Предложени. Предложенийн тайпанаш. Дийцаран, хатгаран, айдаран, тедожоран предложенеш.</p>	1	<p>Предложенин х1ун билгалонашхаар, дешнийн йукъара уьйр йовзар, предложенин чаккхенгахь соцунгла йар. Интонацин маьлна. Предложени чекхйаларан билгалонаш.</p> <p>Дийцаран, хатгаран, Айдаран предложенех кхетам балар. Предложени чекхйаьлча х1оттош йолу хьаьрк. Къамелан лалашоне хьаьжжина предложенеш йеша хаар, церан пунктуаци нисйар.</p>
8	<p>Предложенин коьрта меженаш. Подлежащи, сказуеми, текст.</p>	1	<p>Хаа деза муха х1утту предложенин грамматически бух: муьлхарш коьрта а, коьртаза а меженаш; подлежащина а, сказуемина а йукъахь йолу уьйр. Предложенин грамматически буххий, коьртаза меженашший вовшех къасто хаар. Хаа деза, нохчийн граматикехь оьрсийн санна подлежащи цахилар. Нохчийн граматикехь хила тарло подлижащи ц1ерниг, доланиг, дийриг, лург, меттигниг дожаршкахь. И башхалла дешархошна хаар пайдехь ду. Текстах лаьцна кхетам балар.</p>

9	Предложенин коьртаза меженаш. Кхачам.	1	Хаа деза, стенах олу кхачам, муьлхачу хаттаршна цо жоп ло, предложенин муьлха дакъа хилла лела иза. Подлежащи а, кхачам а вовшех къасто хаар. Хаа деза, кхачам предложенехь подлежащи хилла лелар а. Т1аккха и хила тарло ц1ерниг, дийриг лург, меттигниг дожаршкахь.
10	Къастам, латтам, цуьнан синтаксически билгалонаш	1	Нийса кхачам а, лач кхачам а вовшех къасто хаар. Предложенехь къастам, латтам каро хаар, цуьнан билгалонаш йовзар. Хаа деза, латтам стенах олу, муьлха дакъа хуьлий лела иза предложенехь. Хаа деза, латтам предложенехь хандашах бозуш хилар.
11	Предложенин коьртаза меженаш. цуьнан синтаксически билгалонаш.	1	Предложенин коьртазчу меженех, цуьнан синтаксически билгалонех лаьцна кхетам балар.
12	«Шеран заманаш» талламан болх йазбар.	1	Талламан болх йазбарца хаарш таллар.
13	йаржаза а, йаьржина а предложенеш. Уьш вовшех къасто хаар.	1	йаьржаза а, йаьржина а предложенеш вовшех къасто хаар. Хаа деза, муьлха коьртаза меженаш йобзна коьртачу меженех. Коьртачу меженийн г1оьнца предложенин чулацам кхетачу аг1орхьа тобар.

14	Предложенин цхъанатайпанарчу меженех лаьцна кхетам балар, цаьрца йолу хуттургаш а, йукъара дешнаш а.	1	Хаа деза, цхъанатайпанара меженаш муьлхарш . Цхъанатайпанара меженаш йуккъехь а йолуш, предложенеш х1итто хаар.Хаа деза, цхъанатайпанарчу меженашца хуттургаш муьлхарш Хуттургаш ккъехь йолуш предложенеш х1итто хаар.
15	Жам1 даран урок	1	Хаарш таллар.
16	«Нана» сочинени йазйан кечамбар.	1	«Нана» сочинени йазйан кечамбар.
17	Сочинени «Нана»	1	Дозуш долу къамел кхиор.
18	Тедерзар. Тедерзарехь сацаран хьаьркаш	1	Хаа деза, тедерзар х1ун ду. Иштта билгалдаккха деза, тедерзар кхайкхаран интонацехь деша дезаш хилар. Хаа деза, тедерзар йукъахь долуш предложенеш х1итто, ткъа подлежащи тедерзарх къасто, тедерзар долчохь сацаран хьаьркаш х1итто.
19	Цхьалхе а, чолхе а, хуттургаш йолу чолхе а предложенеш.	1	Хаа деза, цхьалхе предложени х1отторан кеп а, и чолхе предложенех муха къасто йеза а, чолхе предложени шина группе йекъалуш хилар.
20	Ма -дарра къамел. Ма-дарра къамелехь сацаран хьаьркаш.	1	Хаа деза, х1ун ду ма-дарра къамел бохург, муха деша деза авторан дешнаш, муха хила йеза цигахь интонаци: авторан дешнашна т1аьхьа а, цунна хьалха а. Хаа деза, ма-дарра къамел долчу предложенехь муьлха а, мичхьа а сацаран хьаьркаш дохку.

21	Диалог.	1	Диалог а, реплика а х1ун ду хаар, цаьрца сацаран хьяьркаш нийса йахкар.Ма-даррачу къамелах диалог схьякьасто а, диалогехь репликаш муьлхарш йу а хаа деза. Диалоган, репликашна хьалха йозанехь тире х1отто хаар.
22	Фонетика, графика, орфографи. Фонетика.	1	Хаа деза, фонетико х1ун 1амадо.Муьлхачу дакъошка тобанашка декьало нохчийн меттан аьзнаш, муха кхоллало мукьанаш а, мукьазнаш а. Мелла атранскрипцех лаьцна кхетам балар.
23	Мукьа а, мукьаза а аьзнаш.	1	Маса декье декьало мукьа а, мукьаза а аьзнаш хаар. Хаа деза, элп аьзнех къастор.
24	Нохчийн абатан д1ах1оттам. Ши аз билгалдеш долу мукьа элпаш.	1	Хаа деза рог1ехь д1ах1иттийначу элпех абат олий. Нохчийн абатехь 49 элп хилар. Ши аз билгалдеш долу мукьа элпаш мулхарш ду хаар.
25	Зевне а, къора а, мукьаза аьзнаш.	1	Маса декье декьало мукьаза аьзнаш хаар. Хаа деза, муха кхоллало зевне а, къора а, легашна т1ера а аьзнаш . Хаа деза, шайх тера къоранаш доцу зевненаш муьлхарш ду, шайх тера зевненаш доцу къоранаш муьлхарш ду а.

26	Шала мукъаза элпаш.	1	Хаа деза, дешнийн чаккхенгахь шала мукъаза элпаш маца йаздо. Хаа деза, муьлхачарех олу шалха элпаш а, уьш маса ду а. Царех мукъанаш маса ду а, мукъазнаш маса ду а. Хаа деза, йозанехь церан нийсайаздаран бакъонаш а, цаьрца предложенеш х1итто а.
27	Доца шеконан мукъа абзнаш хандешнашкахь.		Хаа деза, мукъа абзнаш деха а, доца а хилар. Доца шеконан мукъа абзнаш хандешнашкахь йаздар.
27	Талламан болх «Жа1у».	1	Хаарш таллар.
28	Деха а, доца а мукъа абзнаш.	1	Хаа деза, мукъа абзнаш деха а, доца а хилар. Уьш деха а, доца а аларца дешнийн маь1на хийцадалар. Хаа деза, шеконан абзнаш муьлхарш ду а, церан нийсаздаран бакъонаш а.
29	Дифтонгаш изэ, уо	1	Дифтонгаш х1ун хаар. Дифтонг шина элпах кхоллалуш хиларх а, цуьнан зьран бакъонаш а хаар. Хаа деза, маь1нех кхеташ долчу дешнашкахь изэ, уо дифтонгийн меттана е, ойаздеш хилар.
30	Жам1 даран урок.	1	Хаарш таллар.

31	Й элп йаздаран бакъонаш.	1	Хаа деза, уыш муха кхолладелла а, церан маълна а. Уыш къахь долуш, дешнаш дало хаар, нийса здаран бакъонаш йовзар. Хаа деза элп Е оьрсийн маттера тӀеэцначу дешнашкахь бен цалелар. Хаа деза, нохчийн маттахь элп й масех маълнехь лелар а, цуьнан нийсайаздаран бакъонаш а.
32	Ъ элп йаздар. Транскрипцих кхетам.	1	Ъ элп йаздаран маълна довзийтар. Транскрипцих кхетам балар.
33	Лексикалогих кхетам.	1	Хаа деза дешан хӀун лексически маълна ду а, дерриге а меттан дешнех лексикон олий а, дешнийн хазна стенах олу а. Дешан грамматически маълна бохург а, лексически маълна бохург а хӀун ду хаар. Царна йукъахь хӀун башххалла . Дошамех пайда эца хаар, оьшуш йолу информаци цу тӀера схъаэца хаар. Дешан лексически маълна талла хаар.
34	«Дика доттагӀалла» изложени .	1	Изложени йазйан кечам бар.
35	Изложени «Дика доттагӀалла»	1	Дозуш долу къамел кхиор.
36	Дешан нийса а, тардина а маълнаш. Омонимаш.	1	Дешан нийса а, тардина а маълнаш довзийтар. Омонимаш, бохург хӀун ду хаар а, цуьнан лексически маълна довзар. Къамелехь омонимаша деш долчу гӀуллакхах кхетар.

37	Синонимаш.	1	Синонимаш, бохург х1ун ду хаар а, цуьнан л лексически маь1на довзар. Къамелехь омонимаша, синонимаша , деш долчу г1уллакхах кхетар.
38	Антонимаш.	1	Антонимаш бохург х1ун ду хаар а, цуьнан лексически маь1нах кхетам балар. Къамелехь омонимаша, синонимаша , антонимаша деш долчу г1уллакхах кхетар.
39	«Ас т1екхачаре сатуьйсу де» сочинени	1	Сочинени йазйан кечам бар.
40	«Ас т1екхачаре сатуьйсу де» сочинени.	1	Дозуш долу къамел кхиор. Сочиненин тема а, коьрта ойла а нийсайазйар, царех кхетар. Адаман а, 1аламан а суртх1оттор цхьана кепача нисдар, цаьшург ца йаздан 1амор.
41	Фразеологизмаш, дешнийн ч1аг1делла цхьаьнакхетарш.	1	Хаа деза фразеологизмаш стенах олу, уьш кхечу дешнийн цхьаьнакхетарех схьакъасто а, царех пайда эца а.
42	Дешнаш кхолладалар.	1	Хаа деза дошкхолладаларан некъаш. Дошкхолладаларан а, хийцадаларан а йукъара башхалаш. Орфографех кхетам балар. Морфема – уггар дешан жима а, мехала а дакъа. Цхьа орам ши орам болу дешнаш. Дешнашйукъара морфема схьакъасто хаар.
43	Дешан х1отттам. гергара дешнаш а, дешан орам а.	1	Гергара дешнех а, дешан орамах кхетам балар.

44	Дешан чаккхе.	1	Хаа деза чаккхе х1ун йу; чаккхенийн грамматически маъ1на, нулевон чаккхе, цуьнан грамматически маъ1на; х1ун олу лардах. Дашах чаккхе схъакъасто хаар.
45	Дешхъалхе.	1	Хаа деза, дешхъалхе х1ун йу, цуьнан чулацам, цо дашна луш долу керла маъ1на. Дешхъалхе билгалйаккхар. Дешхъалхенашца дешнаш кхолла хаар.
46	Изложени «Мухтар»	1	Изложени йазйан кечам бар.
47	Изложени «Мухтар».	1	Дозуш долу къамел кхиор.
48	Суффикс.	1	Хаа деза, х1ун олу суффиксах, суффиксан маъ1на, дашехъ суффикс билгалйаккха, хъалххе билгалйаъхначу суффиксашца дешнаш кхолла. Цъа суффикс йолчу дешнийн тоба гулйар.
49	Лард.	1	Хаа деза чаккхе х1ун йу ; чаккхенийн грамматически маъ1на, нулевон чаккхе, цуьнан грамматически маъ1на; х1ун олу лардах. Дашах чаккхе схъакъасто хаар. Хаа деза хийцалуш долчу а, ца хийцалуш долчу а дешнашкахъ лард муьлха йу.
50	Схъадевлла а, схъадовлаза а дешнаш.	1	Хаа деза, муьлхачу дешнех олу схъадовлаза а, схъадевлла а дешнаш. Х1ун башхалла йу царна йуккъехъ; схъадевлла дешнаш муха кхоллало хаар.
51	Талламан болх «Б1аьсте»	1	Хаарш таллар.
52	Жам1 даран урок	1	1амийнарг карладаккхар.

53	Цердош, цуьнан грамматически билгалонаш.	1	Хаа деза, х1ун гойту цердашо, х1ун грамматически билгалонаш йу цуьнан. Цердешан предложенехь синтаксически маьлна. Шен билгалонийн г1обнца цердош кхечу дешнашна йукъара схьакъасто хаар, къаьсттина уьш билгалдешнех а, хандешнех а хилла делахь. И г1уллакх дан деза цердешан морфологически билгалонашца.
54	йукъара а, долахь а цердешнаш. Цердешнийн терахьаш.	1	Хаа деза, х1унда доькьу цердешнаш йукъарчаьргий, долахьчаьргий. Муьлхарш йаздо доккхачу элпаца, долахь йолу цераш кавычкаш йукъалацар (газетийн, книжкин).
55	Цердешнийн дожарш. Цердешнийн легарш.	1	Дожарийн цераш а, церан рог1алла а, маьлна а, дожарийн хаттарш а довзар. Цердош муьлхачу дожарехь ду хаар. Цердешнашна нийса хаттарш х1итто хаар. Цердешнийн дожар билгалдоккхучу хенахь г1алаташ каро хаар. Легар бохург х1ун ду хаар. Маса, муьлхачу легаршка декьало цердешнаш. Хаа деза, муха билгалдоху.
56	«Хьуьнан дахар» талламан болх йазбар.	1	Хаарш таллар.
57	Оьрсийн маттера т1еэцна цердешнаш нийсайаздар.	1	Хаа деза цхьа а мотт т1еэцна дешнаш йукъахь доцуш цахилар, уьш вовшашкара дешнаш т1е а оьцуш кхиар. Оьрсийн маттера цуьнгахула т1еэцна дешнаш нийсайаздаран бакьонаш йовзийтар.

58	Цердешнийн кхолладалан некъаш.	1	Хаа деза, цердешнаш суффиксийн глөнца, дешхьалхенийн глөнца, лардаш вовшахкхетарца, дештлаьхьенийн глөнца а кхоллалуш хилар. Оцу некъех пайдаэца хаар, дешнийн хлоттаман къастам беш.
59	Дацаран дакъалг ца цердешнашца нийсайаздар.	1	Хаа деза, дацаран дакъалг ца цердешнашца цхьаьнайа здеш хилар: цатам, цабезам, цатешам.
60	Цердешнийн суффиксаш.	1	Цердешнийн суффиксаш йовзар. Хаа йеза уьш нийсайазйаран бакьонаш. Хлуманан жималла гойту суффикс муьлхарг йу хаар.
61	Цердош морфологически къастор.	1	Цердош морфологически къастор довзийтар а, хаарш шардар а.
62	Талламан болх «Ши клант тилар».	1	Хаарш таллар.
63	Глалаташ тлехь болх. Цердашах лаьцна ламийнарг карладаккхар	1	Глалаташ нисдан ламинарг карладаккха, тлечлаглдан
64	6-чу классехь ламийнарг карладаккхар. Предложенн коьрта а, коьртаза а меженаш.	1	Предложенн коьрта а, коьртаза а меженех лаьцна ламийнарг карладаккха а, тлечлаглдан а.
65	Предложенн цхьанатайпанара меженаш.	1	Цхьанатапанарчу меженех лаьцна ламийнарг карладаккха, тлечлаглдан.
66	Лексика. Дешнийн маьлнаш, омонимаш, синонимаш, антонимаш Дешан лард, орам, дешхьалхе, суффикс.	1	Лексиках лаьцна ламийнарг карладаккха.
67	Талламан болх (тест).	1	Хаарш таллар.
68	Жамл даран урок.	1	Ламийнарг карладаккха а, тлечлаглдан а.

6-чу классан нохчийн меттан тематикин планировани

Раг1	1амочу коьчалан ц1е	Сахьт	Коьрта кхетамашший, хааршший
1	Вайн мотт-вайн бахам.	1	Матте болу безам шорбар, к1аргбар.
2	Къамелан дакъош.	1	Къамелан дакъойх лаьцна йукъара кхетам балар.
3	Текст а, цуьнан башхаллаш а.	1	Текст а, цуьнан башхаллах а лаьцна кхетам балар.
4	Текстан коьрта чулацам, маь1нин коьрта дешнаш.	1	Текстан коьрта чулацам, маь1нин коьрта дешнаш а довзийтар.
5	Текстан коьрта билгалонаш. Текст а, къамелан стилаш а.	1	Текстан коьрта билгалонаш а, Текстан къамелан стилаш а йовзийтар.
6	1амийнарг карладаккхар, т1еч1аг1дар.	1	1амийнарг карладаккхар.
7	Талламан болх «Аьхке».	1	Хаарш таллар.
8	Билгалдош, цуьнан маь1на.	1	Билгалдош а, цуьнан маь1на а, морфологически билгалонаш а хаар.
9	Билгалдешнийн тайпанаш.	1	Билгалдешнийн тайпанаш довзийтар.
10	Лаамаза а, лаама а билгалдешнаш.	1	Билгалдешан кепаш йовзийтар. Лаама а, лаамаза а билгалдешнаш вовшех къасто хаар.
11	Билгалдешнийн терахьашца хийцадалар.	1	Хаа деза, билгалдешнийн терахьашца хийцадалар муха хуьлу, массо а билгалдош хийцалой терахьашца, стенах добзна ду и. Дешархой кхето беза, йукъаметтигаллин

			билгалдешнаш терахъехъ ц1ердашца уьйр йолуш цахиларх. Лааме билгалдешнаш дерриге а терахъашца хийцалой хаар.
12	Билгалдешнийн классашца хийцадалар.	1	Хаа деза, муьлха билгалдешнаш хийцало классашца, иштта билгалдаккха деза, церан хийцадалар шайца долчу ц1ердешнашца хъаьжжина хилар.
13	Талламан болх «Воккхастаг Бисолтий, жима Хьамзатий.»	1	Хаарш таллар.
14	Г1алаташ т1ехъ болх.1амийнарг карладаккха.	1	Дийлинчу г1алаташ т1ехъ болх бар.1амийнарг карладаккхар, т1еч1аг1дар.
15	Мухаллин билгалдешнийн даржех лаьцна 1амийнарг т1еч1аг1дар.	1	Мухаллин билгалдешнийн даржех лаьцна 1амийнарг т1еч1аг1дар. Муха кхоллало т1ехдаларан дарж, и кхоллалуш долу г1оьналлин дешнаш довзийтар.
16	Билгалдешнийн легарш.	1	Билгалдешнийн легарш довзийтар.
17	Изложени «Чаа, зударий» (кечам бар).		Изложени йазйан кечам бар.
18	Изложени «Чаа,зударий.»	1	Дозуш долу къамел кхиор. Билгалдешнаша изложени йазъеш мел г1о дина хаар. Билгалдешан тайпанех долу хаарш к1аргдар.
19	Билгалдешнийн кхолладалар,	1	Билгалдешнийн кхолладаларан некъаш довзийтар.
20	Т1еэцна билгалдешнаш нийсайаздар.	1	Хаа деза, муьлхачех олу т1еэцна билгалдешнаш, цара мотт талхабо хьалдолуш бо;

			муха йазйо церан чаккхенаш, суффиксаш хаар.
21	Билгалдош грамматически къастор.	1	Хаа деза, билгалдош грамматически къастор бохург х1ун ду. Иза къасторан кеп х1отто хаар, оцу кепаци билгалдош грамматически къасто 1амар.
22	Терахьдош.	1	Хаа деза, терахьдош стенах олу, муьлхачу хаттаршна жоп ло. Берийн тидам т1ебахийта беза цуьнан грамматически билгалонашний, кхечу къамелан дакъойн билгалонашний, йуккъехь йолчу башхаллина. Лаамаза а, лааме а долчу терахьдешнех кхетам балар.
23	Масаллин терахьдешнаш.	1	Хаа деза, муьлхачу тайпанашка декъало терахьдош, церан хаттарш, цара х1ун гойту. Масаллин терахьдешнаш дукхахьолахь шаьш масала гойтуш долчу ц1ердешнашца цхьабна лелий хаа а, цхьадолу ц1ердешнаш терахьдешнашца ца лелий хаа дезар.
24	Рог1аллин терахьдешнаш.	1	Рог1аллин терахьдешнаш кхолладаларан бакьонаш йовзийтар.
25	Сочинени „Дашо гуьйре”.	1	Дозуш долу къамел кхиор.
26	Декъаран терахьдешнаш.	1	Декъаран терахьдешнаш къасто хаар.
27	Гулдаран терахьдешнаш.	1	Гулдаран терахьдешнаш кхолладаларан бакьонаш хаар.
28	Билгаза-масаллин терахьдешнаш.	1	билгалза- масаллин терахьдешнаш кхолладаларан бакьонаш хаар.

29	Эцаран терахъдешнаш.	1	Эцаран терахъдешнаш кхолладаларан бакъонаш йовзийтар.
30	Дакъойн терахъдешнаш.	1	Дакъойн терахъдешнаш кхолладаларан бакъонаш йовзийтар.
31	Терахъдешнийн х1оттам.	1	Цхъалхе, чолхе, х1оттаман терахъдешнаш къасто хаар.
32	Талламан болх „Гуьйре”.	1	Хаарш таллар.
33	Г1алаташ то1ехъ бох. Терахъдешнийн легадалар.	1	терахъдешнийн легадаларан некъ бовзийтар.
34	Терахъдешнийн легадалар т1еч1аг1дар.	1	терахъдешнийн легадалар карладаккхар, т1еч1аг1дар
35	Терахъдешнийн нийсайаздар	1	Терахъдешнийн нийсайаздаран бакъонаш хаар.
36	1амийнарг карладаккхар	1	Хаарш таллар.
37	Ц1ерметдош.	1	Ц1ерметдешнех кхетам балар.
38	Ц1ерметдешнийн тайпанаш	1	Ц1ерметдешнийн тайпанаш довзийтар.
39	йаххыйн ц1ерметдешнаш а, церан легар а.	1	йаххыйн ц1ерметдешнаш а, церан легар а хаар.
40	Доладерзоран ц1ерметдешнаш.	1	Доладерзоран ц1ерметдешнаш а, церан легар а хаар.
41	Дерзоран-доладерзоран ц1ерметдешнаш а, церан легар а.	1	Дерзоран-доладерзоран ц1ерметдешнаш а, церан легар а довзийтар.
42	Гайтаран ц1ерметдешнаш.	1	Гайтаран ц1ерметдешнаш а, церан легар а хаар.
43	Къастаман ц1ерметдешнаш.	1	Къастаман ц1ерметдешнаш а, церан легар а

			хаар.
44	Къастамаза ц1ерметдешнаш.	1	Къастамза ц1ерметдешнаш а, церан легар а довзийтар.
45	Изложени „ Гоцин шовда”	1	Изложени йазйан кечам бар.
46	Изложени „ Гоцин шовда”	1	Хаарш таллар.
47	Дацаран ц1ерметдешнаш.	1	Дацаран ц1ерметдешнаш а, церан легар а хаар.
48	Хаттаран-къаметтигаллин ц1ерметдешнаш.	1	Хаттаран а, йукъаметтигаллин ц1ерметдешнаш а, церан легар а хаар.
49	Ц1ерметдош къастор.	1	Ц1ерметдош къасто хаар.
50	Ц1ерметдашах 1амийнарг карладаккхар	1	Ц1ерметдашах 1амийнарг карладаккхар.
51	Талламан болх «Ши к1ант тилар».	1	Талламан болх йазбарца 1амийнарг талла.
52	Г1алаташна т1ехь болх. Хандош.	1	Хандашах лаьцна кхетам балар.
53	Хандешан хенаш.	1	Хандешан хенаш йовзийтар.
54	Хандешан билгалза кеп.	1	Хандешан билгалза кеп стенах олу хаар.
55	Хандешан карара хан.	1	Хандешан карарчу хенах хаамаш балар.
56	Хандешан йахана хан.	1	Хандешан йаханчу хенах кхетам балар.
57	Хандешан йог1у хан.	1	Хандешан йог1у хан.
58	Хандешан йог1учу хенан хандешнаш нийсайаздар.	1	Хандешан йог1учу хенан хандешнаш нийсайаздарх лаьцна кхетам балар.

59	Сочинени «Ас хаържина корматалла».	1	Сочинени йазйан кечам бар.
60	Сочинени «Ас хаържина корматалла».	1	Дозуш долу къамел кхиор. Хаарш таллар.
61	Хандешнийн классашца хийцадалар.	1	Цхьадолчу хандешнийн классашца хийцадалар довзийтар.
62	Хандешнийн терахьдашца хийцадалар.	1	Хандешнийн терахьашца хийцадалар довзийтар.
63	Хандешнийн цхьаллин, дукхаззаллин кепаш.	1	Хандешнийн цхьаллин а, дукхаззаллин а кепаш йовзар.
64	Талламан болх. «Блабсте».	1	Хаарш таллар.
65	Глалаташ тлехь болх. Хандашах лаьцна ламийнарг карладаккхар	1	Глалаташ нисдан. Хандашах лаьцна ламийнарг карладаккхар, тлечлаглар
66	Хандешнийн терахь а, кеп а вовшахкъастор.	1	Хандешнийн терахь а, кеп а вовшахкъасто хаар.
67	Хандош къастор.	1	Хандош къасто хаар.
68	Жамлар даран урок.	1	Ламийнарг карладаккхар, тлечлаглар.

7-чу классан нохчийн меттан тематикин планировани

Раглар	Урокан цле	Маса сахьт	Кобрта кхетамашший, хааршший
1	Нохчийн маттах дош.	1	Дешархошна дийца, нохчийн мотт гуттар ширчех цхьаь хилар а, и муьлхачу билгалонаша члаглар до а. Иштта дешархошна хаа деза, вайн мотт бийца атта а, хьалдолуш а хилар. Хинцалера

			нохчийн литературни мотт кхиарх лаьцна кхетам балар.
2	5-6 классашкахь 1амийнарг карладаккхар. Билгалдош, цуьнан билгалонаш.	1	Билгалдешан грамматически билгалонаш карлахар.Билгалдашах долу хаарш к1аргдар.
3	Ц1ерметдош, цуьнан билгалонаш. Хандош, цуьнан билгалонаш.	1	Ц1ерметдашах 1амийнарг карладдакхар: легар,дожарийн чаккхенаш нийсайазйар, цо предложенехь деш долу синтаксически г1уллакх.
4	Талламан болх «Шемал Нохчийчохь».	1	Дешархойн хаарш таллар.
5	Литературни меттан стилаш.	1	Литературни меттан стилаш дешархошна йовзийтар,стилаш къасто хаар.
6	Диалог – текстан кеп.	1	Диалог – текстан кеп хилар дешархошна довзийтар.Диалоган нийсайазйаран бакьонаш йовзийтар.
7	Диалоган кепаш.	1	Диалоган кепаш дешархошна йовзийтар. Г1иллакхан,г1едилларан,хаттаран, дагаваларан и.д.кх .хилар билгалдаккхар.
8	Хандешан саттамаш. Билгала саттам.	1	Хаа деза муьлха саттамаш бу хандешан, х1ун гойту х1ора саттамо. Хандешан билгала саттамах лаьцна дешархошна кхетам балар.
9	Бехкаман саттам.	1	Хандешан бехкаман саттам стенах олу хаар. Муьлха суффиксаш т1екхетарца кхоллало бехкаман саттамехь долу хандешнаш, коьрта маса хан церан дешархошна дийца.
10	Хандешан лааран саттам.	1	Хаа деза, лааран саттаман хандешнаш кхолла а,уьш талла а, дешан х1оттам билгал а боккхуш болх бар.

11	Гледожоран саттам.	1	Хаа деза, муьлхачух олу хандешан гледожоран саттам, муха кхоллало иза, хIун билгалонаш йу цуьнан кхетам балар.
12	Талламан болх «Нана».	1	Дешархойн хаарш таллар.
13	ГIалаташ тIехь болх бар. Хандешан хьалхара спряжени.	1	ГIалаташ тIехь болх бар. Дешархошна хандешан хьалхарчу спряженех лаьцна кхетам балар.
14	Хандешан шолгIа спряжени.	1	Хандешан шолгIачу спржених кхетам балар, и муьлхачу билгалонашца кхетайо хаар.
15	Хандешнийн кхолладалар.	1	Хаа деза, муха кхоллало хандешнаш. Хандешнийн кхолладаларан некъаш дешархошна довзийтар.
16	Хандешан хаттаран кепаш.	1	Хандешан хаттаран кепех кхетам балар .
17	Хандешнашца дацаран дакъалгаш нийсаяздар.	1	Хандешнашца дацаран дакъалг ца, ма муха йаздо дешархошна кхетам балар.
18	Хандашах лаьцна Iамийнарг карладаккхар, тIечIагIдар.	1	Хандашах Iамийнарг карладаккхар, тIечIагIдар.
19	Талламан болх«Iимран».	1	Берийн хаарш билгалдахар.
20	ГIалаташ тIехь болх бар Хандешнийн чаккхенгахь н йаздар.	1	ГIалаташ тIехь болх бар. Хандешнийн чаккхенгахь н йаздарх лаьцна дийцар.
21	Причасти.	1	Причасти а, цуьнан грамматически билгалонаш а йовзийтар, иза кхидолчу дешнашна йукъара схьаккъасто хаар.
22	Причастин хенаш.	1	Причасти хенашца хийцаларх кхетам балар. Кхин долчу къамелан дакъошна йуккъехь причасти

			схъакъасто хаар.
23	Лааме а, лаамаза а причастеш.	1	Лаамаза а, лааме а причастех дешархошна кхетам балар.
24	Сочиненина йазйан кечам бар.	1	Дозуш долу къамел кхиор.
25	Сочинени «1аьнан 1уьйре».	1	Сочинени йазйарца 1амийнарг карладаккхар, т1еч1аг1дар.
26	Причастийн карчам.	1	Дешархошна кхетам бала беза причастийн карчамех, церан синтаксически г1уллакхах. Хаа деза, причастин карчам бовза.
27	Причастийн легалар.	1	Дешархошна причасти легоран некъаш довзийтар.
28	Причастийн нийсайазйар.	1	Дешархошна йовзийта йеза причасти нийсайазйаран бакъонаш, къамелехъ причастин карчам схъакаро 1амор.
29	Талламан болх «Зеламха ц1авар».	1	1амийнарг т1еч1аг1дар. Дешархойн хаарш таллар.
30	Г1алаташ т1ехъ болх бар. 1амийнарг карладаккхар, т1еч1агдар.	1	Г1алаташ т1ехъ болх бар. Причастих лаьцна 1амийнарг дешархошна карладаккхар, т1еч1агдар.
31	Жам1 даран урок	1	1амийнарг карладаккхар, т1еч1аг1дар.
32	1амийнарг карладаккхар.	1	Хаарш таллар.
33	Деепричасти.	1	Деепричасти дешархошна йовзийтар. Цуьнан грамматически билгалонех пайда а оьцуш, и кхийолчу хандешнийн формех къасто хаарх кхетам балар. Хьалха 1амийна къамелан дакъош карладахар.

34	Деепричастин хенаш.	1	Муха билгалйоккху деепричастин хенаш, муьлхачу дашах йозуш и. Деепричасти нийсайазйан хаар, и хандешан форма хилар ч1аг1деш долу масалш гайтар, уьш йукъахь а долуш предложенеш таллар.
35	Деепричастин карчам.	1	Деепричастин карчаман билгалонаш йовзийтар, цуьнца сацаран хьаьркаш х1иттор. Деепричастино предложенехь до г1уллакх билгалдаккхар.
36	Изложенина кечам бар.	1	Дозуш долу къамел кхиор.
37	Изложени«Г1алара хьаша».	1	«Г1алара хьаша» ц1е йолчу изложенехь адаман куц-кеп, бедар, цуьннан лелар гойтуш йолу дийцаран текстийн йуьззина изложенеш йазйан 1амор.
38	Масдар.	1	Масдаран грамматически билгалонаш йовзийтар, и муха кхоллало хаар. масдарний, хандашний йуккъехь х1ун башхалла йу, уьш вовшех муьлхачу билгалонашца къастадо билгалдаккхар.
39	Масдар классашца а, терахьашца а, кепашца а хийцадалар.	1	Масдаран класс а, терахь а билгалдаккха хаар. Классан гайтам мичхьа хила тарло (дашна хьалха а, йуккъехь а). Цунна масалш дало хаа деза. Масдарийн терахьашца хийцадалар 1амор.
40	Масдаран легар.	1	Масдаран дожаршца хийцадалар хьалхарчу легарна чудог1учу ц1ердешнийн санна хила дезар гайтархьама предложенеш таллар, масдарний, хандашний йуккъехь йолу башхалла йовзийтар.

41	Дакъалг ца масдарцанийсайаздар.	1	Масдарца дацаран дакъалг ца нийсаздарх лаьцна кхетам балар. Муха йаздо дацаран дакъалг ца хьалха а, дешхьалхенашна тӀехьа а нисделча хаар.
42	Масдаран синтаксически гӀуллакх.	1	Предложенин муьлха меже хуьлий лела масдар. Стенах олу масдаран карчам. Муьлха предложенин меженаш хуьлий лела уьш. Царна жоп дала дешархой Ӏамор.
43	Талламан болх «БӀаьстенан суьйре».	1	Дешархойн хаарш таллар.
44	ГӀалаташ тӀехь болх бар. Ӏамийнарг тӀечӀагӀдар.	1	ГӀалаташ тӀехь болх бар. Дешархоша Ӏамийнарг тӀечӀагӀдар.
45	Куцдош.	1	Муьлха билгалонаш йу куцдешан. ХӀун башхалла куцдашний, билгалдашний йуккъехь. Муха къасто деза уьш вовшех хаар.
46	Куцдешнийн тайпанаш.	1	Куцдешнийн тайпанаш довзийтар, цара муьлхачу хаттаршна жоп ло, хӀун гойту хаар.
47	Сочинени «БӀаьсте».	1	Дозуш долу къамел кхиор.
48	Куцдешан синтаксически гӀуллакх.	1	Куцдешан синтаксически гӀуллакхах лаьцна кхетам балар. Муьлха меже хилла лела куцдош предложенехь дешархошна дийцар.
49	Куцдешнийн дустаран даржаш.	1	Куцдешан йуьхьанцара, дустаран, тӀехдаларан даржаш муха кхоллало хаар, уьш муьлхачу билгалонашца къастадо билгалдаккхар.
50	Куцдешнийн кхолладар.	1	Муьлхачу къамелан дакъойх кхоллало куцдешнаш, уьш муха кхоллало хаар.
51	Куцдешнийн нийсайаздар.	1	Куцдешнийн нийсайаздарх лаьцна кхетам балар.

52	1амийнарг карладаккхар, т1еч1аг1дар.	1	Дешархоша 1амийнарг карладаккхар, т1еч1аг1дар.
53	Талламан болх«Кху сайн махкахь балар нийса хийтира суна».	1	Хаарш таллар.
54	Г1алаташ т1ехь болх бар. Куцдашах лаьцна 1амийнарг карладаккхар.	1	Г1алаташ т1ехь болх бар. Куцдашах лаьцна 1амийнарг карладаккхар.
55	Г1уллакхан кьамелан дакъош. Дешт1аьхье.	1	Х1ун билгалонаш дешт1аьхьенан, х1ун гойту цо, х1унда аьлла цунах г1уллакхан кьамелан дакъа хайтар.
56	Дешт1аьхьенийн тайпанаш.	1	Хаа деза, муьлхачу тайпанийн хуьлу дешт1аьхьенаш. Муьлхачу билгалонашца кьастайо уьш вовшех. Муьлха башхалла йу дешхьалхенний, дешт1аьхьенний йуккъехь дешархой кхетор.
57	Дешт1аьхьенийн нийсайазйар.	1	Хаа деза, дешт1аьхьенаш дешнех кьаьстина йазьеш хилар.
58	Дешт1аьхьенийн нийсайаздарх лаьцна 1амийнарг т1еч1аг1дар.	1	Дешхьалхенаш а, дешт1аьхьенаш а вовшех кьасто 1амор.
59	Хуттургаш.	1	Х1ун маь1на ду хуттургийн предложенехь предложенеш т1ехь долчу дешнашна йуккъехь. Хуттургаш каро хаар.
60	Хуттургаш, церан тайпанаш а.	1	Хуттургийн муьлха тайпанаш ду хаар. Цара предложенехь деш долу г1уллакх гайтар.
61	Дакьалгаш, церан тайпанаш.	1	Хаа деза, дакьалгаш х1ун йу а, церан предложенехь х1ун маь1на ду а. Дакьалгийн тайпанех кхетор. Цара предложенехь х1ун г1уллакх до хаар. Хаа деза уьш предложенехь сьакаро.
62	Изложенина кечам бар.	1	Изложени йазйан кечам бар.

63	Изложени «Вешин хьоза».	1	Дозуш долу кьамел кхиор.
64	Айдардош.	1	Айдардешнех лаьцна дешархошна кхетам балар.
65	Айдардешнийн нийсайаздар.	1	Айдардешнаш, церан тайпанаш нийсайаздан 1 амор.
66	1 амийнарг карладаккхар (тест).	1	Хаарш таллар.
67	Г1алаташ т1ехь болх бар. Дешаран шарахь 1 амийнарг карладаккхар.	1	Г1алаташ т1ехь болх бар. Дешаран шарахь 1 амийнарг карладаккхар, т1еч1аг1дар.
68	Жам1 даран урок.	1	Хаарш таллар.

8-чу классан нохчийн меттан тематикин планировани

Раг1	Урокан ц1е	сахьт	коьрта кхетамашший, хааршший
1.	Ненан мотт - дахаран хазна.	1	Дешархошна дийца, нохчийн мотт гуттар ширчех цхьаь хилар а, и муьлхачу билгалонаша ч1аг1до а. Иштта дешархошна хаа деза, вайн мотт бийца атта а, хьалдолуш а хилар. Х1инцалера нохчийн литературни мотт кхиарх лаьцна кхетам балар.
2.	5-7-чу кл-хь 1 амийнарг карладаккхар. Дешнашкахь й элп йаздар.	1	Нохчийн маттахь элп й масех маь1нехь лелар а, цуьнан нийсайаздаран бакьонаш а дешархошна карладаккхар.
3.	Дешт1аьхьенаш а, дешхьалхенаш а дешнашца	1	Дешархошна хаа деза, дешхьалхе х1ун ю, цуьнан чулацам, цо дашна луш долу керла маь1на. Дешхьалхе билгалйаккхар.

	нийсайазйар.		Дешхьалхенашца дешнаш кхолла хаар. Дешхьалхенашка хьаьжжина дешнаш тобанашка декъар. Дешан д1ах1оттам муха бу хаар. дешт1аьхьенаш дешнех къаьстина йазъеш хилар. Дешхьалхенаш а, дешт1аьхьенаш а вовшех къасто хаа дезар а.
4.	Ц1ердешан, билгалдешан, хандешан, куцдешан синтаксически г1уллакх.	1	Дешархошна хаа деза, х1ун гойту ц1ердашо, Билгалдашо х1ун грамматически билгалонаш йу церан. Хандош билгалдаккха деза къамелан дакъа хиларе терра. Цо х1ун гойту а, муьлхачу хаттаршна жобпаш ло а хаа деза. Предложенехь хандош сказуеми хуьлий лелий хаар. Муьлха билгалонаш ю куцдешан. Х1ун башхалла йу куцдашний, билгалдашний йуккъехь. Муха къасто деза уьш вовшех хаар.
5	Талламан диктант «Ирсе к1охцал»	1	Талламан болх йазбарца 1амийнарг карладаккхар, т1еч1аг1дар.
6	Г1алаташ т1ехь болх. Орфографи.	1	Орфографих долу хаарш карладахар, т1еч1аг1дар.
7	Дешнийн цхьаьнакхетарш а, церан тайпанаш а.	1	Дешархошна хаа деза, дешнийн цхьаьнакхетарш муха кхоллало, дешнийн вовшашца йолу уьйр къасто а, церан тайпанаш а. Дешнийн цхьаьнакхетарш предложенех муха къаьста а.
8	Предложенехь дешнийн уьйр: цхьаьна-кхетаран а, карара а.	1	Дешархошна предложенехь вовшашца йолу уьйр къасто хаар, хаттарш х1итто хаар, коьрта а, дозуш долу дош къасто хаар. Цхьаьнакхетаран а, карара уьйр къасто хаар.
9	Бартбар, урхалла, т1етовжар.	1	Дешархошна хаа деза, карара уьйр кхаа кепара хилар: бартбар, урхалла, т1етовжар. Коьрта дош доллучу формане дозуш долу дош х1отточу уьйрах бартбар олуш хилар. Коьртачу дашо дозуш долу дош дожаре х1отточу уьйрах урхалла олуш хилар. Дозуш долу дош маь1ница коьртачу

			дашна т1етевжачу уйрах т1етовжар олуш хилар.
10	Изложени «Дайн 1адат».	1	Изложени йазйан кечам бар.
11	Изложени «Дайн 1адат».	1	Дозуш долу кьамел кхиор.
12	Предложенин коьрта меженаш.	1	Предложенин коьрта меженаш карлайахар.
13	Подлежащин хилар.	1	Дешархошна хаа деза, предложенехь шех лаьцна дуйцучу коьртачу меженах подлежащи олуш хилар. Подлежащи уггар хьалха ц1ердашах хуьлуш хилар,иштта ц1ерметдашах, лаамечу билгалдашах,лаамечу, масаллин а,рог1аллин а терахьдешнех, лаамечу причастех, масдарх, хандешан билгалзачу кепех, айдардашах.
14	Хандешан цхьалхе сказуеми	1	Дешархошна хаа деза, стенах олу хандешан цхьалхе сказуеми. Муха кхоллало иза. 1амийнарг карладаккхар.
15	Ц1еран х1оттаман сказуеми.	1	Стенах олу ц1еран х1оттаман сказуеми. Муха кхоллало иза. Ц1еран х1оттаман сказуеми ц1еран декьах а, г1обнан хандешан хоттамах а лаьтгачу сказуемих ц1еран х1оттаман сказуеми олуш хилар дешархой кхетор.
16	Жам1 даран урок.	1	1амийнарг карладаккхар, т1еч1аг1дар
17	Подлежащиний,ц1еран х1оттаман сказуеминий йуккъехь тире	1	Подлежащиний, ц1еран х1оттаман сказуеминий йуккъехь тире маца йуьллу дешархошна хаийтар, предложенин коьрта меженаш карлайахар, 1амийнарг т1еч1аг1дар.
18	Хандешан х1оттаман сказуеми.	1	Стенах олу хандешан х1оттаман сказуеми. Муха кхоллало иза , дешархой кхетор.1амийнарг карладаккхар, т1еч1аг1дар

19	Талламан диктант «Дика доттагIалла».	1	Талламан болх йазбарца Iамийнарг карладаккхар, тIечIагIдар.
20	Предложенин коьртаза меженаш.	1	Дешархошна хаа деза, предложенин коьртаза меженаш муьлхарш йу. Iамийнарг карладаккхар, тIечIагIдар.
21	Лач кхачам.	1	Дешархошна хаа деза, лач кхачам стенах олу, муьлха хаттарш хIиттадо, муьлхачу меженех хуьлу лач кхачам. Iамийнарг карладаккхар, тIечIагIдар.
22	Къастам.	1	Хаа деза, предложенин коьртаза меженаш муьлхарш йу, къастам стенах олу, муьлха хаттарш хIиттадо, муьлхачу меженех хуьлу къастам. Iамийнарг карладаккхар, тIечIагIдар.
23	Талламан болх «Лаьмнашкахь».	1	Iамийнарг карладаккхар, тIечIагIдар.
24	Йуххедиллар.	1	Хаадеза, стенах олу йуххедиллар, муха кхолладелла, предложенехь муьлха меттиг дIалоцу цо. Iамийнарг карладаккхар.
25	Латтамаш. Даран суьртан латтам.	1	Дешархошна хаа деза, стенах олу латтам. Муха кхоллало даран суьртан латтам. Iамийнарг карладаккхар.
26	Бараман латтамаш.	1	Хаа деза, стенах олу латтам. Муха кхоллало бараман латтам. Iамийнарг карладаккхар, тIечIагIдар.
27	Меттиган, хенан латтамаш.	1	Хаа деза, Муха кхоллало меттиган ,хенан латтамаш. Iамийнарг карладаккхар, тIечIагIдар.
28	«Сан Даймохк» сочинени йазйан кечам бар.	1	Сочиненин коьрта оила билгалйаккха хаар, иза кхочушьеш ала дезарг хаар; массо а сочиненин дакъа вовшашца доьзна хилар, хила деза дешнаш а карош, нийса предложенеш хIиттор, и дерриге а кхочушдеш, пунктуаци ларйар.
29	Бахьанин латтам.	1	Хаа деза, муха кхоллало бахьанин латтам. Iамийнарг карладаккхар, тIечIагIдар.

30	Галашонан латтам	1	Хаа деза, муха кхоллало Галашонан латтам. Гамийнарг карладаккхар, тӀечӀагӀдар.
31	Бехкаман а, дубхӀлара а латтамаш.	1	Хаа деза, Муха кхоллало бехкамана, дубхӀлара а латтамаш. Гамийнарг карладаккхар, тӀечӀагӀдар.
32	ЦхӀалхечу предложенийн кепаш: цхӀанахӀоттаман а, шинахӀоттаман а предложенеш	1	Стенах олу цхӀанахӀоттаман, шинахӀоттаман предложенеш. Предложенин коьрта а, коьртаза а меженаш къастор.
33	билгала-йуьхьан предложенеш.	1	Стенах олу билгала-йуьхьан предложенеш. Шена чохь подлежащи а доцуш, сказуемино формица йа маьӀница иза билгалдечу предложених билгала-йуьхьан предложени Олуш хиларх дешархой кхетор.
34	Билгалза-йуьхьан предложенеш.	1	Стенах олу билгалза-йуьхьан предложенеш. Шена чохь подлежащи доцуш а , йуьхь билгал ца йеш а йолчу предложених билгалза-йуьхьан предложени олуш хиларх, дешархой кхетор,
35	Йукъара - йуьхьан предложенеш.	1	Дешархошна хаа деза, шена чохь подлежащи а доцуш, йукъарчу маьӀница иза дало тарлучу предложених йукъара-йуьхьан предложени олуш хилар.
36	Талламан болх «Акха стоьмаш»	1	Талламан болх йазбарца Гамийнарг карладаккхар, тӀечӀагӀдар.
37	Галаташ тӀехь болх. Гамийнарг карладаккхар.		Хаарш таллар.
38	Йуьхьза предложенеш.	1	Дешархошна хаа деза, стенах олу йуьхьза предложенеш. Хаа деза, предложенин коьрта а, коьртаза а меженаш къасто. Подлежащи дан а доцуш, хила оьшуш а йоцчу предложених йуьхьза предложени олуш хилар.

9	3	ц1еран предложенеш.	1	Стенах олу ц1еран предложенеш, дешархошна хъехар. Подлежащи бен кхин коьрта меже йоцчу предложених ц1еран предложени олуш хилар.
40		Йуьззина а, йуьззина йоцу предложенеш.	1	Стенах олу йуьззина а, йуьззина йоцу а предложенеш дешархошна хъехар. Кхетарна обшуш йолу меженаш шена чохь йолчу предложених йуьззина предложени олуш хилар. Коьрта йа коьртаза меженаш эшош, амма уьш маь1ница атта схъакарош йолчу предложених йуьззина йоцу предложени олуш хилар.
41		Изложени «Г1иллакх».	1	Дозуш долу къамел кхиор. Адаман куц-кеп, бедар, цуьнан лелар гойтуш йолу дийцаран текстийн йуьззина изложенеш йзйан 1амор.
42	4	Изложени «Г1иллакх».	1	Дозуш долу къамел кхиор.
43	4	Предложенин цхъанатайпанчу меженех лаьцна йукъара кхетам.	1	Цхъанатайпанара меженаш муьлхарш йу дешархой кхетор. Цхъанатайпанара меженаш йуккъехь а йолуш, предложенеш х1итто хаар.
44		Предложенин цхъанатайпанчу меженашкахь хуттургаш.	1	Цхъанатайпанарчу меженашца хуттургаш муьлхарш йу хаар. Цхъанатайпанара меженаш йуккъехь а йолуш, предложенеш х1итто хаар а, хуттургаш йуккъехь а йолуш, предложенеш х1итто хаар а.
45		Цхъанатайпана а, цхъанатайпана боцу а къастамаш.	1	Цхъанатайпанара а, цхъанатайпанара боцу а къастамаш вовшех къастор. Цхъанатайпанара къастамаш йуккъехь а болуш, предложенеш х1итто хаар а, хуттургаш юккъехь а йолуш, предложенеш х1итто хаар а.
46		Цхъанатайпанчу меженашца йукъара дешнаш.	1	Йукъара дош каро а, нийса х1отто а хаар, цунна т1ехьа ши т1адам биллар. Йукъарчу дешнех кхетар, церан маь1на довзар. Йукъарчу

			дешнех пайда а оьцуш, предложенеш хлитто хаар.
47	Талламан болх «Блабсте»		Талламан болх йазбарца ламийнарг таллар.
48	Глалаташ тлехь болх ламийнарг карладаккхар, тлечлаглар.	1	Хаарш таллар.
49	Предложеница грамматически уьйр йоцу дешнаш. Тлердерзар.	1	Дешархошна тлердерзар хлун ду хаар. Иштта билгалдаккха деза, тлердерзар кхайкхаран интонацехь деша дезаш хилар. Хаа деза, тлердерзар йукъахь долуш предложенеш хлитто, ткъа подлежащи тлердерзарх къасто, тлердерзар долчохь сацаран хъаьркаш хлиттор.
50	Йукъадало дешнаш а, предложенеш а.	1	Хаа деза, муха йаздо йукъадало дешнаш а, предложенеш а, сацаран хъаьркаш нийса хлитто хаар, йукъадалочу дешнех пайда а оьцуш, предложенеш хлитто хаар.
51	Жамлар даран урок.	1	Ламийнарг карладаккхар.
52	Хлаь, хлан-хла дешнаш – предложенеш.	1	Хлун тайпа сацаран хъаьркаш хлиттадо Хлаь, хлан-хла дешнашца –предложенешца дешархой кхетор.
53	Айдардешнаш-предложенеш.	1	Хаа деза, муьлхачу предложених олу айдардешнаш-предложенеш. Муьлхачу интонацица билгалдоккху айдардош, муьлха сацаран хъаьркаш дохку кхетор.
54	Предложенин шакъаьстинчу меженех лаьцна йукъара кхетам.	1	Хаа деза, стенах олу шакъаьстина меженаш. Предложенехь уьш схъакарор, сацаран хъаьркаш хлиттор.
55	Шакъаьстина латтамаш.	1	стенах олу шакъаьстина латтамаш дешархошнадовзийтар, предложенехь уьш схъакаро хаар, сацаран хъаьркаш хлиттор.
56	Шакъаьстина юххедиллар.	1	Хаа деза, стенах олу шакъаьстина йуххедиллар. Предложенехь уьш схъакаро а, сацаран хъаьркаш хлитто а, хаарш тлечлаглар а.

57	Хенан а, меттиган а латтабийн дурсаш.	1	Хенан а, меттиган а латтабийн дурсаш стенах олу дешархошна кхетам балар.
58	Хенан а, меттиган а латтабийн дурсаш, церан нийсайаздаран бакъонаш.	1	Хенан а, меттиган а латтабийн дурсаш, церан нийсайаздаран бакъонаш йовзийтар.
59	Сочинени «Ас хаържина корматалла».	1	Сочинени йазйан кечам бар. Дозуш долу къамел кхиор. Сочиненин коърта ойла билгалъяккха хаар, иза кхочушъеш ала дезарг хаар; массо а сочиненин дакъа вовшашца доьзна хилар. Нийса предложенеш х1иттор, и дерриге а кхочушдеш, пунктуаци ларйар.
60	Сочинени «Ас хаържина корматалла».		Дозуш долу къамел кхиор.
61	Ма-дарра а, лач а къамелах йукъара кхетам.	1	Ма-дарра а, лач а къамелах дешархошна кхетам балар, муха деша деза авторан дешнаш, муха хила йеза цигахь интонаци: авторан дешнашна т1аьхъа а, цунна хьалха а гайтар.
62	Ма-даррачу къамелехь сацаран хьаьркаш.	1	Дешархошна хаа деза, х1ун ду ма-дарра къамел бохург, муха деша деза авторан дешнаш, муха хила йеза цигахь интонаци: авторан дешнашна т1аьхъа а, цунна хьалха а. Хаа деза, ма-дарра къамел долчу предложенехь муьлха а, мичхъа а сацаран хьаьркаш дохку.
63	Ма-дарра къамел лач къамеле дерзор.	1	Мадарра къамел лач къамеле дерзорах кхетам балар. Мадарра къамел лач къамеле дерзорехь ц1ерметдешнийн йаххъаш муха хийцало дешархошна гайтар.
64	Цитаташ а, церан нийсайаздар	1	Цитаташ стенах олу, цитаташкахь сацаран хьаьркаш муха

	а.		хлитгадо Дешархошна довзийтар.
65	Грамматически талларш.	1	Ненан меттан грамматика ламорехь грамматически талларийн доккха маьлна хилар дешархошна довзийтар. Грамматикехь хьалха ламийнарг а, керла лamoш дерг а карладаккха а, шардан а, члагдан а грамматически талларша гло деш хилар.
66	8-чу классехь ламийнарг карладаккхар. Предложеннин коьрта а, коьртаза а меженаш.	1	Предложеннин коьрта а, коьртаза а меженаш карлайахар, дешархойн хаарш таллар.
67	Шеран талламан болх «Блаьвнийн махкахь».	1	Талламан болх йазбарца дешархойн хаарш таллар.
68	Жамл даран урок	1	Ламийнарг карладаккхар, тлечлаглар.

9-чу классан нохчийн меттан тематикин планировани

Р агl	Кочалан цле	М аса сахьт	Урокан коьрта кхетам
1	8-чу классехь ламийнарг карладаккхар. Чолхечу предложенийн синтаксис.	1	Чолхечу предложенийн синтаксисах лаьцна карладаккхар.
2	Коьрта меженаш.	1	Коьрта меженех лаьцна ламийнарг карладаккхар.
3	Коьртаза меженаш.	1	Коьртаза меженех лаьцна ламийнарг карладаккхар.

4	Предложенехь дешнийн уьйр.	1	Предложенехь дешнийн уьйр карлаккхар.
5	Талламан болх «Беркате аькхе».	1	Хаарш таллар.
6	Г1алаташ т1ехь болх.Карладаккхар.	1	Г1алаташ т1ехь болх бар.Коьрта а, коьртаза а меженаш карлайахар.
7	Чолхечу предложенех лаьцна йу йукъара кхетам.	1	Чолхечу предложенех лаьцна йукъара кхетам балар. Чолхе предложени цхьатерра бакьо йолчу шина масех цхьалхечух лаьтташ хиларх дешархой кхетор.
8	Чолхе-цхьаьнакхетгачу предложенех лаьцна йукъара кхетам	1	Чолхечу-цхьаьнакхетгачу предложенех лаьцна йукъара кхетам балар. Цхьаьнакхетаран хуттургийн кепаш йовзийтар.
9	Чолхе-цхьанакхетгачу предложенешкахь дозаран а,дуьхьалара а, къасторан а хуттургаш.	1	Цхьаьнакхетаран хуттургийн кепаш йовзийтар.
10	Чолхе-цхьанакхетгачу предложенешкахь дозаран а,дуьхьалара а, къасторан а хуттургах лаьцна ламийнарг т1еч1аг1дар.	1	Чолхе-цхьанакхетгачу предложенешкахь дозаран а,дуьхьалара а, къасторан а хуттургаш шарйар.
11	«Дашо гуьйре» сочиненина кечам бар.	1	Дозуш долу къамел кхиор
12	Сочинени «Дашо гуьйре».	1	Дозуш долу къамел кхиор.
13	Чолхе-карарчу предложенех лаьцна йукъара кхетам.	1	Чолхе-карарчу предложенех лаьцна кхетам балар.
14	Талламан болх«Мазлаг1а»	1	Хаарш таллар.

5	1	Галаташ тлехь болх бар. Чолхе - цхьаьнакхеттачу предложенех 1амийнарг карладаккхар.	1	Чолхе - цхьаьнакхеттачу предложенех 1амийнарг тлеч1аг1дар.
6	1	Жам1 даран урок.	1	Хаарш таллар.
7	1	Чолхе карарчу предложенех тлетухучун меттиг а, сацаран хьаьркаш а.	1	Чолхе - карара предложенех 1амийнарг карладаккхар, тлеч1аг1дар, хуттургаш карлайахар.
8	1	Чолхе карарчу предложенех лаьцна 1амийнарг тлеч1аг1дар.	1	Чолхе-карарчу предложенех тлетухучун меттиг, сацаран хьаьркаш йовзийтар.
9	1	Тлетухучу предложенин кепаш.	1	Тлетухучу предложенин кепаш йовзийтар.
0	2	Кхачаман тлетуху предложени.	1	Кхачаман тлетуху предложенех кхетам балар.
1	2	Кхачаман тлетуху предложенех лаьцна 1амийнарг тлеч1аг1дар .	1	Кхачаман тлетуху предложенех лаьцна хаарш к1аргдар.
2	2	Къастаман тлетуху предложени (йукъара кхетам)	1	Къастаман тлетуху предложенех йукъара кхетам балар.
3	2	Къастаман тлетуху предложени (схемаш х1иттор)	1	Къастаман тлетуху предложенех лаьцна хаарш к1аргдар.
4	2	Хенан тлетуху предложенеш	1	Хенан тлетуху предложенеш йовзийтар.
5	2	Хенан тлетуху предложенеш(схема х1оттор)	1	Хенан тлетуху предложенех лаьцна хаарш к1аргдар.
6	2	Изложени«Мокха куьйра»(Кечам)	1	Дешархойн хаарш таллар.

7	2	Изложени «Мокха куьйра»	1	Дозуш долу къамел кхиор.
8	2	Даран-суьртан тӀетуху предложенеш.	1	Даран-суьртан тӀетуху предложенеш йовзийтар.
9	2	Даран-суьртан тӀетуху предложенеш(схема хӀоттор)	1	Даран-суьртан тӀетуху предложенеш лаьцна хаарш тӀечӀагӀдар.Схемаш хӀиттор.
0	3	Талламан болх «Къинхетам»	1	Дешархойн хаарш таллар.
1	3	ГӀалаташ тӀехь болх бар.Ӏамийнарг карладаккхар.	1	ГӀалаташ нисдар.Ӏамийнарг карладаккхар.
2	3	ЖамӀ даран урок.	1	Ӏамийнарг карладаккхар
3	3	Бахьанин тӀетуху предложенеш.	1	Бахьанин тӀетуху предложенеш йовзийтар.Ӏалашонан тӀетуху предложенеш йовзийтар.
4	3	Бахьанин тӀетуху предложенеш карлайахар.	1	Бахьанин тӀетуху предложенеш карлайахар,тӀечӀагӀр.
5	3	Ӏалашонан тӀетуху предложенеш	1	Ӏалашонан тӀетуху предложенеш йовзийтар.
6	3	Ӏалашонан тӀетуху предложенеш карлайахар.	1	Ӏалашонан тӀетуху предложенеш карлайахар, тӀечӀагӀйар.
7	3	Бехкаман тӀетуху предложенеш.	1	Бехкаман тӀетуху предложенеш къастор.
	3	Бехкаман тӀетуху предложенеш	1	Бехкаман тӀетуху предложенеш карлайахар, тӀечӀагӀйар.

8	карлайахар.		
3 9	Талламан болх «Блабсте»	1	Хаарш таллар.
4 0	Галаташ тлехь болх. Тлетухучу предложенин кепаш карлахар.	1	Тлетухучу предложенин кепех лаьцна ламийнарг тлечлаглар.
4 1	Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенех лаьцна йукъара кхетам.	1	Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенех лаьцна йукъара кхетам балар.
4 2	Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенешкарчу цхьалхечу предложенийн маьлнаш а, сацаран хьаьркаш а.	1	Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенешкахь йолчу цхьалхечу предложенийн тайп-тайпана маьлнаш довзийтар.
4 3	Хуттургаш йоцу чолхе предложенеш карлайахар.	1	Хуттургаш йоцу чолхе предложенеш карлайахар, тлечлаглар.
4 4	Изложени «Вешин хьоза». Кечам бар.	1	Изложенина кечам бар.План хлоттор.
4 5	Изложени «Вешин хьоза».	1	Дозуш долу къамел кхиор.
4 6	Мотт а, цуьнан маьлна а, коьрта билгалонаш а.	1	Меттан маьлна а, цуьнан мехалла а довзийтар.
4 7	Лилманан дакъош а, церан маьлнаш.	1	Меттан маьлна а, цуьнан мехалла а довзийтар
4 8	Лилманан дакъош а, церан маьлнаш а карладахар.	1	Лилманан дакъош а, церан маьлнаш а карладахар, тлечлаглар.
4 9	Ламийнарг карладаккхар, тлечлаглар.(тест)	1	Дешархойн хаарш таллар.

0	5	Талламан болх «Шкоলেখь».	1	Дешархойн хаарш таллар
1	5	Галаташ тлехь болх. Маттах лаьцна ламийнарг карладаккхар	1	Дешархошка галаташ тлехь болх байтар. Орфографи карлайаккхар.
2	5	Жам1 даран урок	1	Ламийна бакьонаш карлайахар.
3	5	Литературни меттан стилаш.	1	Литературни меттан стилийн тайпанаш довзийтар.
4	5	Литературни меттан стилаш а, церан башхаллаш а.	1	Литературни меттан стилийн башхаллаш йовзийтар.
5	5	Синонимика стилистикан бух бу.	1	Синонимиках кхетам балар.
6	5	Синонимийн тайпанаш.	1	Синонимийн тайпанаш довзийтар.
7	5	Литературни меттан норманаш а,	1	Литературни меттан стилийн тайпанаш довзийтар.
8	5	Литературни меттан исбаьхьаллин башхаллаш а, къамелан оздангалла а.	1	Мотт нийса бийцаран лексически, грамматически, орфоэпически, орфографически, стилистически норманийн маь1наш довзийтар.
9	5	Сочинени «Ненан мотт» (кечам бар)	1	Сочинени йазйан кечам бар. План х1оттор.
0	6	Сочинени «Ненан мотт»	1	Дозуш долу къамел кхиор.
1	6	9-чу классехь ламийнарг карладаккхар. Чолхе-цхьанакхетта	1	Чолхе-карарчу предложенехь тлетухучун меттиг, сацаран хьаьркаш йовзийтар.

	предложени		
2	6 Т1етухучу предложенин кепаш карлахар	1	Т1етухучу предложенин кепех лаьцна 1амийнарг карладаккхар.
3	6 Чолхе карара предложени	1	Чолхе-карарчу предложенех лаьцна 1амийнарг карладаккхар.
4	6 Чолхе карарчу предложенехь т1етухучун меттиг а, сацаран хьаьркаш а.	1	Чолхе - карара предложенех 1амийнарг карладаккхар, т1еч1аг1дар, хуттургаш карлайахар.
5	6 Хуттургаш йоцу чолхе предложени	1	Дешархойн хаарш таллар.
6	6 Талламан болх «Т1аьхьара горгали».	1	Дешархойн хаарш таллар.
7	6 Г1алаташ т1ехь болх. 1амийнарг т1еч1агдар (тест).	1	Дешархошка г1алаташ т1ехь болх байтар. Орфографи карлайаккхар.
8	6 Жам1 даран урок.	1	1амийна бакьонаш карлайахар.

Нохчийн меттан календарни-тематически хьесап
5-чу кассехь

№	1амочу коьчалан ц1е	Са хьт	Хан	Карара хан	Билгалдаккх ар	98
---	---------------------	-----------	-----	---------------	-------------------	----

1	Вайн мотт- вайн хазна.	1	1.09		
2	Дешан чаккхенгахь шала мукъаза элпаш йаздар (лл, СС, тт).	1	7.09		
3	Къамелан дакъош.	1	8.09		
4	Синтаксисах кхетам.	1	14.09		
5	Дешнийн цхьаьнакхетар. Предложенехь коьрта а, дозуш долу а дешнаш вовшех къасто хаар.	1	15.09		
6	Талламан болх «Зезагаш».	1	21.09		
7	Предложени. Предложенийн тайпанаш. Дийцаран, хаттаран, айдаран , т1едожоран предложенеш.	1	22.09		
8	Предложенин коьрта меженаш. Подлежащи, сказуеми, текст.	1	28.09		
9	Предложенин коьртаза меженаш. Кхачам.	1	29.09		
10	Къастам Латтам, цуьнан синтаксически билгалонаш.	1	05.10		
11	Предложенин коьртаза меженаш. цуьнан синтаксически билгалонаш.	1	06.10		
12	«Шеран заманапш» талламан болх збар.	1	12.10		
13	Жам1 даран урок	1	13.10		
14	йаржаза а, йаьржина а предложенеш. Уьш вовшех къасто хаар.	1	19.10		

15	Предложенин цхъанатайпанарчу меженех лаьцна кхетам балар, цаьрца йолу хуттургаш а ,йукъара дешнаш а.	1	20.10		
16	«Нана» сочинени йазйан кечамбар.	1	02.11		
17	Сочинени «Нана»	1	03.11		
18	Тедерзар. Тедерзарехь сацаран хьаьркаш.	1	09.11		
19	Цхьалхе а, чолхе а, хуттургаш йолу чолхе а предложенеш.	1	10.11		
20	Ма -дарра кьамел. Ма-дарра кьамелехь сацаран хьаьркаш.	1	16.11		
21	Диалог.	1	17.11		
22	Фонетика, графика, орфографи. Фонетика.	1	23.11		
23	Мукъа а, мукъаза а аьзнаш.	1	24.11		
24	Нохчийн абатан дIахIоттам. Ши аз билгалдеш долу мукъа элпаш.	1	30.11		
25	Зевне а, кьора а, мукъаза аьзнаш.	1	01.12		
26	Шала мукъаза элпаш.	1	07.12		
27	Доца шеконан мукъа аьзнаш хандешнашкахь.		08.12		
27	«ЖаIу» талламан болх йазбар.	1	14.12		
28	Деха а, доца а мукъа аьзнаш	1	15,12		
29	Дифтонгаш изэ, уо.	1	21.12		

30	Жам1 даран урок.	1	22.12		
31	Й элп йаздаран бакъонаш.	1	11.01		
32	Ъ элп йаздар. Транскрипцих кхетам.	1	12.01		
33	Лексикалогих кхетам.	1	18.01		
34	«Дика доттаг1алла» изложени йазйан кечамбар.	1	19.01		
35	«Дика доттаг1алла» изложени йазйар.	1	25.01		
36	Дешан нийса а, тардина а маъ1наш. Омонимаш.	1	26.01		
37	Синонимаш.	1	01.02		
38	Антонимаш.	1	02.02		
39	«Ас т1екхачаре сатуьйсу де» сочинени йазйан кечамбар.	1	08.02		
40	«Ас т1екхачаре сатуьйсу де» сочинени.	1	09.02		
41	Дешнийн ч1аг1делла цхъаьнакхетарш.	1	15.02		
42	Дешнаш кхолладалар.	1	16.02		
43	Дешан х1отттам. гергара дешнаш а, дешан орам а.	1	22.02		
44	Дешан чаккхе.	1	23.02		
45	Дешхьалхе.	1	01.03		

46	« Мухтар» изложени йазйан кечамбар.	1	02.03		
47	Изложени «Мухтар» .	1	08.03		
48	Суффикс.	1	09.03		
49	Лард.	1	15.03		
50	Схъадевлла а, схъадовлаза а дешнаш.	1	16.03		
51	Талламан болх «Б1аьсте»	1	22.03		
52	Жам1 даран урок	1	23.03		
53	Ц1ердош, цуьнан грамматически билгалонаш.	1	05.04		
54	йукъара а, долахъ а ц1ердешнаш. Ц1ердешнийн терахъаш.	1	06.04		
55	Ц1ердешнийн дожарш. Ц1ердешнийн легарш.	1	12.04		
56	«Хъуьнан дахар» талламан болх йазбар. 1амат, 184 аг1о	1	13.04		
57	Оьрсийн маттера т1еэцна ц1ердешнаш нийсайаздар.	1	19.04		
58	Ц1ердешнийн кхолладаларан некъаш.	1	20.04		
59	Дацаран дакъалг ца ц1ердешнашца нийсайаздар.	1	26.04		
60	Ц1ердешнийн суффиксаш.	1	27.04		
61	Ц1ердош морфологически къастор.	1	03.05		
62	Талламан болх « Ши к1ант тилар».	1	04.05		

63	Глалаташ тlехь болх. Цlердашах лаьцна lамийнарг карладаккхар	1	10.05		
64	6-чу классехь lамийнарг карладаккхар.Предложенин коьрта а, коьртаза а меженаш.	1	11.05		
65	Предложенин цхьанатайпанара меженаш.	1	17.05		
66	Лексика. Дешнийн маьlнаш, омонимаш, синонимаш, антонимаш Дешан лард, орам, дешхьалхе, суффикс.	1	18.05		
67	Талламан болх (тест).	1	24.05		
68	Жамl даран урок.	1	25.05		

Нохчийн меттан календарни-тематически хьесап
6-чу классехь

Р агl	lамочу коьчалан цlе	Сах ьт	Хан	Карара хан	Билгалдаккхар
1	Вайн мотт-вайн бахам.	1	01.09		
2	Къамелан дакъош.	1	06.09		
3	Текст а, цуьнан башхаллаш а.	1	08.09		
4	Текстан коьрта чулацам,маьlнин коьрта дешнаш.	1	13.09		
5	Текстан коьрта билгалонаш. Текст а, къамелан стилаш а.	1	15.09		

6	1амийнарг карладакхар, т1еч1аг1дар	1	20.09		
7	Талламан болх «Аьхе».	1	22.09		
8	Билгалдош, цуьнан маь1на.	1	27.09		
9	Билгалдешнийн тайпанаш.	1	29.09		
0	1 Лаамаза а, лаама а билгалдешнаш.	1	04.10		
1	1 Билгалдешнийн терахьашца хийцадалар.	1	06.10		
2	1 Билгалдешнийн классашца хийцадалар.		11.10		
3	1 Талламан болх «Воккхастаг Бисолтий, жима Хьамзатий»	1	13.10		
4	1 Г1алаташ т1ехь болх . Мухаллин билгалдешнийн даржаш.	1	18.10		
5	1 Мухаллин билгалдешнийн даржех лаьцна 1амийнарг т1еч1аг1дар.	1	20.10		
6	1 Билгалдешнийн легарш.	1	01.11		
7	1 Изложени «Чаа,зударий.»	1	03.11		
8	1 Изложени «Чаа,зударий.»	1	08.11		

9	1	Билгалдешнийн кхолладалар.	1	10.11		
0	2	Тггэцна билгалдешнаш нийсайаздар.	1	15.11		
1	2	Билгалдош грамматически кьастор.	1	17.11		
2	2	Терахьдош.	1	22.11		
3	2	Масаллин терахьдешнаш.	1	24.11		
4	2	Роггаллин терахьдешнаш.	1	29.11		
5	2	Сочинени,, Дашо гуьйре”.	1	01.12		
26		Декъаран терахьдешнаш.	1	06.12		
7	2	Гулдаран терахьдешнаш.	1	08.12		
8	2	Билгаза-масаллин терахьдешнаш.	1	13.12		
9	2	Талламан болх „Гуьйре”.	1	15.12		
0	3	Ггалаташ тогехь бох. Эцаран терахьдешнаш.	1	20.12		

1	3	Дакъойн терахъдешнаш.	1	22.12		
2	3	Терахъдешнийн х1оттам.	1	10.01		
3	3	Терахъдешнийн легадалар.	1	12.01		
4	3	Терахъдешнийн легадалар т1еч1аг1дар.	1	17.01		
5	3	Терахъдешнийн нийсайаздар	1	19.01		
6	3	1амийнарг карладаккхар	1	24.01		
7	3	Ц1ерметдош.	1	26.01		
8	3	Ц1ерметдешнийн тайпанаш	1	31.01		
9	3	йахъийн ц1ерметдешнаш а, церан легар а.	1	02.02		
0	4	Доладерзоран ц1ерметдешнаш.	1	07.02		
1	4	Дерзоран-доладерзоран ц1ерметдешнаш а, церан легар а.	1	09.02		
2	4	Гайтаран ц1ерметдешнаш.	1	14.02		
	4	Къастаман ц1ерметдешнаш.	1	16.02		

3					
4	4	Къастамаза ц1ерметдешнаш.	1	21.02	
4	4	Изложени „ Гоцин шовда”	1	23.02	
5	4	Изложени „ Гоцин шовда”	1	28.02	
6	4	Дацаран ц1ерметдешнаш.	1	02.03	
7	4	Хаттаран-къаметтигаллин ц1ерметдешнаш.	1	07.03	
8	4	Ц1ерметдош къастор.	1	09.03	
9	5	Ц1ерметдашах 1амийнарг карладаккхар	1	14.03.	
0	5	Талламан болх «Ши к1ант тилар».	1	16.03	
1	5	Г1алаташна т1ехь болх . Хандош.	1	21.03	
2		Хандешан хенаш.	1	23.03	
53	5	Хандешан билгалза кеп.	1	04.04	
4					

5	5	Хандешан карара хан.	1	06.04		
6	5	Хандешан хана хан.	1	11.04		
7	5	Хандешан йоглу хан.	1	13.04		
8	5	Хандешан йоглучу хенан хандешнаш нийсаздар	1	18.04		
9	5	Сочинени «Ас хаьржина корматалла».	1	20.04		
0	6	Сочинени «Ас хаьржина корматалла».	1	25.04		
1	6	Хандешнийн классашца хийцадалар.	1	27.04		
2	6	Хандешнийн терахьдашца хийцадалар.	1	02.05		
3	6	Хандешнийн цхьаллин, дукхаззаллин кепаш.	1	04.05		
4	6	Талламан болх «Б1аьсте».	1	09.01		
5	6	Г1алаташ т1ехь болх. Хандашах лаьцна 1амийнарг карладаккхар	1	11.05		
6	6	Хандешнийн терахь а, кеп а вовшахкьастор.	1	16.05		

7	6	Хандош къастор.	1	18.05		
8	6	Жам1 даран урок.	1	23.05		

Нохчийн меттан календарни-тематически хьесап
7-чу классехь

№	Урокан ц1е	Сах ьт	Хан	Карара хан	Билгалдаккха р
1	Нохчийн маттах дош.	1	01.09		
2	5-6 классашкахь 1 амийнарг карладаккхар. Билгалдош, цуьнан билгалонаш.	1	06.09		
3	Ц1ерметдош, цуьнан билгалонаш. Хандош, цуьнан билгалонаш.	1	08.09		
4	Талламан болх «Шемал Нохчийчохь»».	1	13.09		
5	Литературни меттан стилаш.	1	15.09		
6	Диалог – текстан кеп.	1	20.09		
7	Диалоган кепаш.	1	22.09		

8	Хандешан саттамаш. Билгала саттам.	1	27.09		
9	Бехкаман саттам.	1	29.09		
0	1 Хандешан лааран саттам.	1	04.10		
1	1 Тледожоран саттам.	1	06.10		
2	1 Талламан болх « Нана».	1	11.10		
3	1 Глалаташ тлехь болх бар. Хандешан хьалхара спряжени.	1	13.10		
4	1 Хандешан шолгла спряжени.	1	18.10		
5	1 Хандешнийн кхолладалар.	1	20.10		
6	1 Хандешан хаттаран кепаш.	1	01.11		
7	1 Хандешнашца дацаран дакъалгаш нийсайаздар.	1	03.11		
8	1 Хандашах лаьцна ламийнарг карладаккхар, тлечлаглар.	1	08.11		
9	1 Талламан болх«лимран»	1	10.11		

0	2	Глалаташ тлехь болх бар Хандешнийн чаккхенгахь нйаздар.	1	15.11		
1	2	Причасти.	1	17.11		
2	2	Причастин хенаш.	1	22.11		
3	2	Лааме а, лаамаза а причастеш.	1	24.11		
4	2	Сочиненина кечам бар.	1	29.11		
5	2	Сочинени «1аьнан 1убйре».	1	01.12		
6	2	Причастийн карчам.	1	06.12		
7	2	Причастийн легалар.	1	08.12		
8	2	Причастийн нийсайазйар.	1	13.12		
9	2	Талламан болх «Зеламха ц1а вар»	1	15.12		
0	3	Глалаташ тлехь болх бар. 1амийнарг карладаккхар, тлеч1агдар.	1	20.12		
1	3	Жам1 даран урок	1	22.12		
2	3	1амийнарг карладаккхар.	1	10.01		

3	3	Деепричасти.	1	12.01		
4	3	Деепричастин хенаш.	1	17.01		
5	3	Деепричастин карчам.	1	19.01		
6	3	Изложенина кечам бар.	1	24.01		
7	3	Изложени«Г1алара хьаша».	1	26.01		
8	3	Масдар.	1	31.01		
9	3	Масдар классашца а, терахьашца а, кепашца а хийцадалар.	1	02.02		
0	4	Масдаран легар.	1	07.02		
1	4	Дакьалг ца масдарцанийсайаздар.	1	09.02		
2	4	Масдаран синтаксически г1уллакх.	1	14.02		
3	4	Талламан болх «Б1астенан суьйре»	1	16.02		
4	4	Г1алаташ т1ехь болх бар. 1амийнарг т1еч1аг1дар.	1	21.02		
5	4	Куцдош.	1	23.02		

6	4	Куцдешнийн тайпанаш.	1	28.02		
7	4	Сочинени «Б1аьсте».	1	02.03		
8	4	Куцдешан синтаксически г1уллакх.	1	07.03		
9	4	Куцдешнийн дустаран даржаш.	1	09.03		
0	5	Куцдешнийн кхолладалар.	1	14.03.		
1	5	Куцдешнийн нийсайаздар.	1	16.03		
2	5	1амийнарг карладаккхар, т1еч1аг1дар.	1	21.03		
3	5	Талламан болх«Кху сайн махкахь балар нийса хийтира суна.».	1	23.03		
4	5	Г1алаташ т1ехь болх бар. Куцдашах лаьцна 1амийнарг карладаккхар.	1	04.04		
5	5	Г1уллакхан кьамелан дакьош. Дешт1аьхье.	1	06.04		
6	5	Дешт1аьхьенийн тайпанаш.	1	11.04		
7	5	Дешт1аьхьенийн нийсайазйар.	1	13.04		
8	5	Дешт1аьхьенийн нийсайазйарх лаьцна 1амийнарг т1еч1аг1дар .	1	18.04		

9	5	Хуттургаш.	1	20.04		
0	6	Хуттургаш, церан тайпанаш.	1	25.04		
1	6	Дакъалгаш, церан тайпанаш.	1	27.04		
2	6	«Вешин хъоза» изложенина кечам бар.	1	02.05		
3	6	Изложени «Вешин хъоза».	1	04.05		
4	6	Айдардош.	1	09.01		
5	6	Айдардешнийн нийсайаздар.	1	11.05		
6	6	1амийнарг карладаккхар (тест).	1	16.05		
7	6	Г1алаташ т1ехь болх бар. Дешаран шарахь 1амийнарг карладаккхар.	1	18.05		
8	6	Жам1 даран урок.	1	23.05		

Нохчийн меттан календарни-тематически хъесап
8-чу классан

	Урокан цле	Сахь т	Хан	Карара хан	Билгалдаккхар
1.	Ненан мотт- дахаран хазна.	1	1.09		
2.	5-7-чу кл-хь 1амийнарг карладаккхар. Дешнашкахь й элп йаздар.	1	4.09		
3.	Дешт 1аьхьенаш а, дешхьалхенаш а дешнашца нийсайазйар.	1	6.09		
4.	Ц1ердешан, билгалдешан, хандешан, куцдешан синтаксически г1уллакх.	1	11.09		
5	Талламан диктант «Ирсе к1охцал»	1	13.09		
6	Г1алаташ т1ехь болх. Орфографи.	1	18.09		
7	Дешнийн цхьаьнакхетарш а ,церан тайпанаш а.	1	20.09		
8	Предложенехь дешнийн уьйр: цхьаьна- кхетаран а, карара а.	1	25.09		
9	Бартбар, урхалла, т1етовжар.	1	27.09		
0	Изложени «Дайн 1адат».	1	2.10		
1	Изложени «Дайн 1адат».	1	4.10		

2	Предложенин коьрта меженаш.	1	9.10		
3	Подлежащин хилар.	1	11.10		
4	Хандешан цхьалхе сазуеми.	1	16.10		
5	Цлеран хлоттаман сазуеми	1	18.10		
6	Жам1 даран урок.	1	23.10		
7	Подлежащиний,цлеран хлоттаман сазуемиий йуккъехь тире	1	25.10		
8	Хандешан хлоттаман сазуеми.	1	6.11		
9	Талламан диктант «Дика доттагалла».	1	8.11		
0	Предложенин коьртаза меженаш.	1	13.11		
1	Лач кхачам.	1	15.11		
2	Къастам.	1	20.11		
3	Талламан болх «Лаьмнашкахь»	1	22.11		
4	Йуххедиллар.	1	27.11		

4					
5	2	Латтамаш. Даран суьртан латтам.	1	29.11	
6	2	Бараман латтамаш.	1	4.12	
7	2	Меттиган, хенан латтамаш.	1	6.12	
8	2	Сочинени« Сан Даймохк».	1	11.12	
29		Бахьанин латтам	1	13.12	
30		Галашонан латтам.	1	18.12	
31		Бехкаман а , дуьхьлара а латтамаш	1	20.12	
2	3	Цхьалхечу предложенийн кепаш: цхьанахоттаман а, шинахоттаман а предложенеш	1	25.12	
33		билгала-йуьхьан предложенеш.	1	27.12	
34		Билгалза-йуьхьан предложенеш.	1	8.01	
35		Йукьара-Йуьхьан предложенеш.	1	10.01	

36	Талламан диктант «Акха стоьмаш».	1	15.01		
7	Галаташ тлехь болх. Тамийнарг карладаккхар.	1	17.01		
38	Йуьхьза предложенеш.	1	22.01		
9	Цлеран предложенеш.	1	24.01		
40	Йуьззина а, йуьззина йоцу предложенеш.	1	29.01		
41	Изложени «Гиллакх».	1	31.01		
2	Изложени «Гиллакх».		5.02		
43	Предложенин цхьанатайпанчу меженех лаьцна къара кхетам.	1	7.02		
44	Предложенин цхьанатайпанчу меженашкахь хуттургаш.	1	12.02		
45	Цхьанатайпана а, цхьанатайпана боцу а къастамаш.	1	14.02		
6	Цхьанатайпанчу меженашца йукъара дешнаш.	1	19.02		
7	Талламан болх «Блаьсте».	1	21.02		

8	4	Галаташ тӀехь болх.1амийнарг карладакхар, тӀечӀагӀдар.	1	26.02		
9	4	Предложеница грамматически уьйр йоцу дешнаш. ТӀедерзар.	1	28.02		
0	5	Йукъадало дешнаш а, предложенеш а.	1	4.03		
1	5	Жам1 даран урок.	1	6.03		
2	5	ХӀаь,хӀан-хӀа дешнаш –предложенеш.	1	11.03		
3	5	Айдардешнаш-предложенеш	1	13.03		
4	5	Предложенин шакъаьстинчу меженех лаьцна йукъара кхетам.	1	25.03		
5	5	Шакъаьстина латтамаш.	1	27.03		
6	5	Шакъаьстина йуххедиллар.	1	1.04		
7	5	Хенан а, меттиган а латтамийн дурсаш.	1	3.04		
8	5	Хенан а, меттиган а латтамийн дурсаш, церан нийсайаздаран бакъонаш.	1	8.04		
9	5	Сочинени «Ас хаьржина корматалла».	1	10.04		
	6	Сочинени «Ас хаьржина корматалла».	1	15.04		

0					
1	Ма-дарра а, лач а къамелах йукъара кхетам.	1	17.04		
2	Ма-даррачу къамелехъ сацаран хъаьркаш.	1	22.04		
3	Ма-дарра къамел лач къамеле дерзор.	1	24.04		
4	Цитаташ а, церан нийсайаздар а.	1	29.04		
5	Грамматически талларш.	1	6.05		
6	8-чу классехъ 1амийнарг карладаккхар.Предложенин коьрта а, коьртаза а меженаш.	1	13.05		
7	Шеран талламан болх «Б1аьвнийн махкахъ».	1	15.05		
8	Жам1 даран урок	1	20.05		

Нохчийн меттан календарни-тематически хьесап
9-чу классехъ

1	Раг	Урокан це	Ма са сахьт	Хан	Карара хан	Билгалдакхар
	1	8-чу классехь 1амийнарг карладакхар. Чолхечу предложенийн синтаксис.	1	1.09		
	2	Коьрта меженаш.	1	4.09		
	3	Коьртаза меженаш.	1	6.09		
	4	Предложенехь дешнийн уьйр.	1	11.09		
	5	Талламан болх «Беркате аьже».	1	13.09		
	6	Г1алаташ т1ехь болх.Карладакхар.	1	18.09		
	7	Чолхечу предложенех лаьцна йукъара кхетам	1	20.09		
	8	Чолхе-цхьаьнакхеттачу предложенех лаьцна йукъара кхетам	1	25.09		
	9	Чолхе-цхьанакхеттачу предложенешкахь дозаран а,дуьхьалара а, къасторан а хуттургаш.	1	27.09		

10	Чолхе-цхъанакхеттачу предложенешкахь дозаран а, дуьхьалара а, къасторан а хуттургех лаьцна ламийнарг тӀечӀагӀдар.	1	2.10		
11	«Гуьйре» сочиненина кечам бар.	1	4.10		
12	Сочинени «Гуьйре».	1	9.10		
13	Чолхе-карарчу предложенех лаьцна къара кхетам.		11.10		
14	Талламан болх «МазлагӀа».	1	16.10		
15	ГӀалаташ тӀехь болх бар. Чолхе -цхъаьнакхеттачу предложенех ламийнарг карладаккхар.	1	18.10		
16	Чолхе- карарчу предложенехь тӀетухучун меттиг а, сацаран хьаьркаш а.	1	23.10		
17	ЖамӀ даран урок.	1	25.10		
18	Чолхе- карарчу предложенех лаьцна ламийнарг тӀечӀагӀдар.	1	6.11		
19	ТӀетухучу предложенин кепаш.	1	8.11		

20	Кхачаман тлетуху предложени.	1	13.11		
21	Кхачаман тлетуху предложенех лаьцна 1амийнарг тлетлаг1дар .	1	15.11		
22	Къастаман тлетуху предложени (йукъара кхетам)	1	20.11		
23	Къастаман тлетуху предложени (схемаш х1иттор)	1	22.11		
24	Хенан тлетуху предложенеш	1	27.11		
25	Хенан тлетуху предложенеш(схема х1оттор)	1	29.11		
26	Изложени«Мокха куьйра»(Кечам)	1	4.12		
27	Изложени«Мокха куьйра»	1	6.12		
28	Даран-суьртан тлетуху предложенеш.	1	11.12		
29	Даран-суьртан тлетуху предложенеш(схема х1оттор)	1	13.12		
30	Талламан болх «Къинхетам».	1	18.12		

31	Г1алаташ т1ехь болх бар.1амийнарг карладаккхар.	1	20.12		
32	Бахьанин т1етуху предложенеш.	1	25.12		
33	Жам1 даран урок.	1	27.12		
34	Бахьанин т1етуху предложенеш карлайахар.	1	8.01		
35	1алашонан т1етуху предложенеш	1	10.01		
36	1алашонан т1етуху предложенеш карлайахар.	1	15.01		
37	Бехкаман т1етуху предложенеш.	1	17.01		
38	Бехкаман т1етуху предложенеш карлайахар.	1	22.01		
39	Талламан болх «Б1аьсте»	1	24.01		
40	Г1алаташ т1ехь болх. Т1етухучу предложенин кепаш карлахар.	1	29.01		
41	Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенех лаьцна йукъара кхетам.	1	31.01		
42	Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенешкарчу цхьалхечу предложенийн маь1наш а, сацаран хьаьркаш а.	1	5.02		

43	Хуттургаш йоцу чолхе предложенеш карлайахар.	1	7.02		
44	Изложени «Вешин хьоза». Кечам бар.	1	12.02		
45	Изложени «Вешин хьоза».	1	14.02		
46	Мотт а, цуьнан маълна а, коьрта билгалонаш а.	1	19.02		
47	Илманан дакъош а, церан маълнаш.	1	21.02		
48	Илманан дакъош а, церан маълнаш а карладахар.	1	26.02		
49	Иамийнарг карладаккхар, тӀечӀагӀдар.(тест)	1	28.02		
50	Талламан болх «Школехь».	1	4.03		
51	ГӀалаташ тӀехь болх. Маттах лаьцна иамийнарг карладаккхар	1	6.03		
52	Литературни меттан стилаш.	1	11.03		
53	ЖамӀ даран урок.	1	13.03		

54	Литературни меттан стилаш а, церан башхаллаш а.	1	25.03		
55	Синонимика стилистикан бух бу.	1	27.03		
56	Синонимийн тайпанаш.	1	1.04		
57	Литературни меттан норманаш а,	1	3.04		
58	Литературни меттан исбаьхьаллин башхаллаш а, къамелан оздангалла а.	1	8.04		
59	Сочинени «Ненан мотт» (кечам бар)	1	10.04		
60	Сочинени «Ненан мотт»	1	15.04		
61	9-чу классехь 1амийнарг карладаккхар. Чолхе-цхьанакхетта предложени	1	17.04		
62	Т1етухучу предложенин кепаш карлайахар	1	22.04		
63	Чолхе карара предложени	1	24.04		
64	Чолхе карарчу предложенехь т1етухучун меттиг а, сацаран хьаьркаш а.	1	29.04		
65	Хуттургаш йоцу чолхе предложени	1	6.05		

66	Талламан болх «Глахъара горгали».	1	13.05		
67	Галаташ тлехъ болх.1амийнарг тлечлагдар (тест).	1	15.05		
68	Жам1 даран урок	1	20.05		

4.МХГ1Ф (Метган хаарийн г1ирсан фонд)

(5класс)

Талламан болх

Талламан болх №1

«Зезагаш».

Оцу хазачу дийнахъ Салидан бешахъ олхазарийн эшаршца цхъаьна декара берийн самукъане аьзнаш. Шубъйра д1аса гаьннаш а даржийна, ц1ечу зазаца кхелина лавтгачу боккхачу 1ожа клел сийначу бай т1е хиъна 1ара Кулсам. Зезаган курс ловзош ра цуьнан карара жима йо1. Дуткъа декачу озаца эшарш а лобкхуш, зезагаш лехъош лелара Нуржан. Царга хъобжучу Кулсаман хъ йоблура.

Талламан болх №2

«Шеран заманащ»

Аьхке. Уггаре а хаза хан. Бераш хъуьнах обху. Лубъйчу. Майданахъ ловзу. Къеггина кхетта малх хуьлу. Ирча ткъа Дешин духар дубъйхина гуьйре? Можачу г1аша биллина куз дитташна клелахъ 1убьллу. Мел хаза гуьйренан беш! Меллаша обгу можа г1аш лавтта. Царна хала ду диттех д1акъаста. Ткъа дитташа хъ ца ла ца хоубъйту шайна хала дуй. Уьш меллаша доьлху... Ткъа 1а ирча ду 1а?! Хъийза а хъийзаш, хелха а дубъйлуш. Обгу лайн чимаш

Блаъсте а ц х1умма а оьшуш! 1а чекхдаллалц са ца тохалуш хьалакъеда къона буц,кегий г1аш.

Сочинени №3 «Нана

Талламан болх№ 4

Жа1у

Кест-кеста вовшашна уллохь нислора жа дажош волу Ибрах1иммий, бажа бажош волу Ханпаший. Ханпашина цхьацца тайпа хьехамаш бора воккхачу стага. Цо цунна дуйцура майраллех а, доьналлех а, стогаллех а лаьцна. Ханпашас боккхачу безамца ладуг1ура воккхачу стага дуйцучуьнга. Дуйххьал д1а Ханпаша зерхьама, Ибрах1има элира:

- Ва, Паша, нехан бежнаш дажош лелар эхь ду ца аьлла хьобга цхьаммо а?
- Эхь хьаха ду нахе сискал йобхуш лелча, - сихха жоп делира Ханпашас.

Изложени №5

«Дика доттаг1алла»

Мохьмада т1ех дика доьшу. Иштта шен накьосташна г1о а до цо. И волчу классехь доьшушв у Султанов Ахьмад. Цунна математика ледара хаьа. Мохьмада Ахьмадна г1о до. Цу шиммо цхьаьна йо ц1ахь н елла урокаш.

Цхьана дийнахь Мохьмад школера ц1а веара. Дений, нанний г1о а дина, математикан урок н йолийра. Схьайцира тетрадь а, задачник а. Парг1ат ойла а еш, задача йира.Иштта йина евлира примераш а. Т1аккха ц1еххьана цунна дагавеара Ахьмад:

- Ойн! Ахьмад а воцуш со-м дерриг дина ма вели! Х1унда ца веа техьа иза? – бохуш, ойла йобхна хьийзара Мохьмад. Хан суьйренгахьа лестинера. Шен накьост волчу вахара Мохьмад. И ц1ахь ца карийна, вухавирзира.

Х1ара ц1а веана дукха хан лале, Ахьмад кхаьрга веара. Мохьмада х1умма а ца элира цуьнга, математикан урок йина валарх. Ша и ца йича санна, ха а. кхочушйира математика.

Сочинени №6

«Ас тІекхачаре сатуьйсуде»

Изложени №7

«Мухтар»

Іуьйранна школе вобдуш вара Мухтар. МаржангІеран кетІа нислушшехь, берийн мохь хезира цунна. Саца а сецна, ладуьйгІира Мухтара бакъонца тийшира иза кхераделлачу берийн аьзнаш хиларх. Кхин хьем ца беш, ведда цІийнан неІаре вахана, и схьаелла гІоьртира Мухтар, амма схьа ца еллаелира, чухула догІа тоьхна хиллера цунна. ТІаккха ведда коре а вахна, корах чухьаьжира кІант чохь буькьа кІур, бара. Хиира Мухтарна чохь цІе ьллий. ГІуллакх мало н а, тІаьхьататта йиш, йолуш дацара. «Же, Мухтар, сих Іалела! ГІо де берашна, кІелхьара даха уьш» – бохура цо ша шега. Буй тоьхна, ангали а дохийна, коран ши дакьа схьа а диллина, маьнги кІелахь мохь обхуш Іен йоІ араьккхира цо. ЦІийнан цхьана сонехь, бертал а вобжна, гІийла узарш деш Іуьллу жима кІант а ара ваьккхира. ха, ведда ураме а ваьлла, шен доггаха мохь бетта велира: «Орца дала! ЦІе ьлла, цІа догуш лаьтта», – бохуш. Цуьнан мохь хезна лулахой а, урамехь нисбелла нах а схьахьаьлхира. Цара догучуьра цІенош а, дукхах йолу чуьра хІумнаш а кІелхьараехира.

Талламан болх №8

«БІаьсте»

ШолгІачу дийнахь, кхунна гІо дан цІахь сецначу Іабдуллас гІо а деш, нехан бежнаш дажо дигира Ахьмада. Малх дика лакхабаллалц кхунна гІо деш а Іийна, шен керт-кехь гІуллакхаш дан дІавахара Іабдулла. Стовн колл олучу меттехь бажа а бажош, бІаьстенна хІинцца самадолуш доллучу Іаламан хазалле а хьобжуш, гуш долчу суьрто бІаьрганна там хуьлуьйтуш, сапаргІат шен ненан болар. даьккхина вара Ахьмад. КІантана хазаетара хІинцца заза даьккхина стеш а, сенъелла йогІу буц а, доллу хІума серла даьккхина, дох а дина дина болу кьегина схьакхетта малх а. «Кестта хьун а сенлур, буц лакха а ер., стоьмаш заза а доккхур ду», – ойла йора кІанта.

Талламан болх №9

«Хьуьнан дахар»

Сарахь оха тхешан тлоьмигаш кечдира. Оха цу чу глутакхаш а, аптечка а, кедаш а, лайгаш а дехкира. Са ма-хилли тхо новкъа девлира.

Новкъахь Ахьмадас ког хадира. Тхан санитар, цунна йод а хьабкхна, длабихкира иза. Ахьмад тлаккха длавеара.

Оха сада ла билгалъьккхинчу меттигана тлекхача барх1 километр йисинера. Новкъахь тхо уьшалашна тле литтаделира. Амма тхан разведчикашна дика некъ карийра. Тлаккха тхо оцу новкъа дладахара.

Талламан болх №10

«Ши клант тилар»

Деъна са хилира. Гобаьккхина хьун ра лаьтташ. Цхьана а меттехь некъан лар цара гуш.

Ши клант цлехьа верза лууш вара. Амма муьлхачу аглор ваха веза ца хууш, тиллера и шиь. Мацвелла кийра лийжара.

Делкъхан хиллера. Бажа лелла некъаш карийча жимма сапарглат даьллера шина клентан. Ламанан дежийлашкахь гуш дара жа а, бежнаш а. Дукха гена валале, бетта мохь хезира шина клантана.

Цлера тлаьхьа даьлла орца, сахиллалц маьхьарий, детташ, ланнаш цоьстуш леллера. Лечий, лалхий царна карор вара, и шиь цхьаьна аглор длаихна гена ваьлла ца хиллехь.

Шаш лачу клотарара вуьрхлитта-берхлитта километр хиллал дла ихна хиллера и шиь.

6 класс

Талламан болх №1

«Аькхе»

Аькхе чекхьллалц тхешан школерачу бешахь белхаш бира оха. Тхаьшна къатийначу хесахь копасташ а, помидораш а, наьрсаш а, хохаш а лелийра.

Дешаран шо д1адоладелира. Массо а класс ра шаш бина болх д1агайта выставкина кечлуш. Цхьаболу хасстоьмаш схьабыхнера, важаберш схьабохуш бара. Выставка хуьлучу .дийнахь, массо а тайпа хасстом гайта охьабиллина бара. Выставке баькинера берийн дай-наной а. Цхьацца хьала а г1оттуш, дешархоша, шаш хасстоьмаш муха лелийра, дийцира. Школан куьйгалхочо дешархошна баркалла элира.

Талламан болх №2

«Воккха стаг Бисолтий, жима Хьамзаттий»

Бераш доцуш, шашшиь 1аш дара доккха ши стаг; Бисолтий, Селахьаттий. Дечке ваха тохавелла воккха стаг Бисолта. Цуьнан лулахочун Дудин Хьамзат це йолуш клант вара 6-чу классехь доьшуш. Хьамзат а вахара Бисолтица хуьнах. Доккхачу хин йисте д1акхечира и шиь. Башха кхерам боцуш дехьа велира Бисолтий, Хьамзаттий. Бисолтас дечкийн баххьаш ц1андора. Ткьа Хьамзата ц1андина генаш цхьана метте т1ек1ел дохкура. Дашанза дисинчу лайн майданаш т1ехь йолу олхазарийн ларш кьестайора Хьамзата.

– Х1ара Хьаьжой байинчу ч1ег1аган , х1ара кьобзачу ч1ег1аган , х1ара мошанан бохуш воккхачу стагана гойтура цо уьш.

Изложени №3

«Ча а, зударий а»

Кабехий, Бикатуй хара хуьнах хи чу бокха кхораш лахьо. Лекха а, буьрса а ра хьун. Ширчу некьашкахула, хуьннан кхораш лобхуш, генна д1ахара и шиь.

Ирзу тайпа цхьана майдана кхачча, саттийна охьабан боллуш кхор карийра цу шинна.

Маьлхан серлонгахь, лоппаргаш санна, лепара ношбелла кхораш. Кхуран клело хьешна ра. Наггахь кхор ца битинера охьаэгначех.

Лохо кондарш д1а а, схьа а кегош, леррина лехча ши-кхо кхор карийра Бикатуна. Церг а тоьхна хьаьжча, чам тайра цунна.

– Эх1, х1орш ч1ог1а дика чам болуш кхораш бу! – кхура т1е хъалахъаьжира Кабиха.

– Х1ара х1ун ду? Цхъа адамаш леллачух тера ма ду кху к1елхула. Т1ехъ саттийна кхораш бу.

– Же, шимма т1е ьлла, массо а га ластош, кхораш охъаэго беза вайшимма, – аьлла, хъалаелира ши зуда. К1ело ьззина кхораш охъаэгийра цу шиммо, ши зуда охъа а йоьссина кхораш лахъо йолаелча, ьстах хъуьн чохъ татанаш хезира цу шинна. Ладуйг1ира шина зудчо, ча, нал, бежна- цхъаь хила еза-кх и татанаш дийриг аьлла хеттачу хенахъ, т1аьхъарчу когаш т1е ира а х1оьттина, чухъаьдда йог1ура ча.

Ва-а орца дала !!!... маьхъарий а хъоькхуш, кхин хъуьн чохъ ца соцуш, едда ц1а еара ши зуда.

Едда ши зуда кхин тергал а ца еш, адамо санна, меллаша схъа а лехъош, кхораш баа охъахира ча.

Сочинени №4

«Дашо гуьйре»

Талламан болх №5

«Гуьйре»

Т1екхечира дашо гуьйре. Сийна стигал 1аьржачу мархаша д1алаьцна. Дог1анаш оьху. Олхазарш бовхачу махка д1адахна.

Бес-бесара басарш а карахъ, уггаре а хъалха хъуьнах ьйлира Говзанча-Гуьйре.

Шегарчу басарца доккха сурт дилла долийра цигахъ. Цхъадолу диттийн г1аш, лимонаш санна маждира. Важадерш, хилла кхозучу калакойн 1ежаш санна, ц1ечу базе дерзийна. къ-къарнаш-м ц1арах догуш санна хеталучу дашо базе дерзийра.

Хъуьнан ккъера схъа а ьлла, ирзу т1екхаьчча, наьрт санна лаьттачу къеначу ножа т1е 1оттаелира иза. Курра лаьтташ бара и наж, шен боккхачу куьра т1ера дуькъа г1аш а дегош.

Изложени №6

«Гоцин шовда»

Аьхка хи дохделлера. Цу т1е руьйта беьна бажа а лаьттара хи чохъ. Муж санна мела а, г1езаша бехдина мала дегаса дара хи.

– Эх1, ма хьагвелла со, - аьлла, хийисте д1ахьаьдира кхуран 1индаг1ехь садо1уш 1ачех цхьаь.

- Ма малалахь и боьха хи. Аса шийла шовда малор ду хьуна, - аьлла, сацийра иза Гоцис.

– Мичахь ду шовда?

– суна карор ду.

К1ант т1аьхьа а х1оттийна, хин йистаца волавелира Гоци.

– Кхузахь ду шовда, - аьлла, когаш к1ел охьа а хьобжуш, сецира Гоци.

– Мичахь ду шовда?

– Гоцис дагахь а доцург ма олу,– бохуш, т1егулделира бераш.

Гоци кхин цара дуьйцург тергал а ца деш, сихвелла куйгашца жаг1а а, г1ум а д1ай-схьай хьобкхуш, к1аг боккхуш воллура. Жаг1ий, г1ум хьалаккха а кхиале, к1аг буззий хи х1уттура...

Хи дукха хан лале хьаьира. Ша санна, шийла, седа санна, хьаььна дара иза. 1аббалц хи мелира бераша.

– Гоци, хьуна муха карийра шовда?– бохуш, хобттура бераша.

– Когаш а берзина хи йистехула дуьйладелла шаьш лелачу хенахь шан экьан т1е баьккхича санна хеташ, шийлачу метте ког баьккхича совца. Цигахь хьаььначу хин карсолаш (хи добыду татол) гур ду шуна. Гой шуна, г1амарш а сийсош, и хьала кхуйьсу хи?–бохуш, д1агайтира Гоцис.

Цул т1аьхьа, урана гондахьа баккхий т1улгаш а бохкуш, и шовда тодира бераша. Гуьйранна шовдана кхо-йиь г1улч хиллал ьстахо

Берда т1е ножан синтар дуьйг1ира Гоцис. И наж х1инца кхиьна. Г1алара а, ьртара а сада1а хийисте мел обьхучу наха молуш ду и шовда.

Х1етахь дуьйна Гоцин шовда олу цунах.

Талламан болх №7

«Ши к1ант тилар»

Деьна са хилира. Гобаьккхина хьун ра лаьтгаш. Цхьана а меттехь некьан лар цара гуш.

Ши к1ант ц1ехъа верза лууш вара. Амма муълхачу аг1ор ваха веза ца хууш, тиллера и шиъ. Мацвелла кийра 1ийжара. Делкъхан хиллера. Бажа лелла некъаш карийча жимма сапарг1ат даъллера шина к1ентан. Ламанан дежийлашкахъ гуш дара жа а, бежнаш а. Дукха гена валале, бетта мохъ хезира шина к1антана.

Сочинени №8

«Ас хаържина корматалла»

Шеран талламан диктант №9

«Б1аъсте.»

Шолг1ачу дийнахъ, кхунна г1о дан ц1ахъ сецначу 1абдуллас г1о а деш,нехан бежнаш дажо дигира Ахъмада. Малх дикка лакхабаллалц кхунна г1о деш а 1ийна, шен керт-кехъ г1уллакхаш дан д1авахара 1абдулла.Стовн колл олучу меттехъ бажа а бажош,б1аъстенна х1инцца самадолуш доллучу 1аламан хазалле а хьобжуш, гуш долчу суърто б1аърганна там хуълубьитгуш,сапарг1ат даьккхина стеш а,сенъелла йог1у буц а, доллу х1ума серла даьккхина,дох а дина болу къегина схьакхетта малх а.«Кестта хьун а сенлур ,буц лакха а ер ,стоъмаша заза а доккхур ду»,- ойла йора к1анта. Ахъмад х1ума йиъна воллушшехъ,кхуънан б1аърг кхийтира схьайог1учу шина зудчух.Кхунна девзира шен ненан болар.(М.нусов)

7 класс

Талламан болх № 1

Шемал Нохчийчоь

Шаш долчу туьша иккхина Шемал Даьттахахъ декъалвора нохчаша.Цуьнан сийдеш, сту а бийна,шун х1оттийра.Кхо де даьккхира цо цигахъ.Ткъа Бенахъ жимма хъевелира иза.Кхузахъ хазахетар а хилира цунна.Шемалан дукхаезачу зудчо Пет1амата к1ант вира кхузахъ.Беной а ца ийшира даьттахойл. К1антана ц1е туьллуш, масех бежана а дуьйш,саг1а даьккхира цара.Иштта Бенахъ дуьнена велира т1аьхъа паччахъан эскаран инарла-майор хинволу Мохъмад-Шафи.

Амма воьалг1а к1ант дуьнен т1е валаро а ца ржайора Шемалан даг т1ера дохк.Шемалан Нохчийчу варан коьрта 1алашо ра: Дег1астанахь йоьжна маршонан байракх х1окху кьармазечу нохчийн г1оьнца хьалаайба..

Талламан болх № 2

Нана.

Социйлехь, х1ара бен стаг вацара. кхин нах хуьлу хан а цара иза-м:буьйсанна цхьайтта даьллера. 1аьнан заманахь 1арж ма лой пхиь даьлча.Шело ьйлура дег1ан чекх.Мох а бара ткьачу шакарца тоькан серашна т1ехула уьдуш.Наггахь некъа т1ехула дорцан к1ур а хьоьдура.Х1ара ша лаьтгара карара бер шена т1е а кьуьйлуш,кхерамца гондахьа хьоьжуш,машине сатийсина,ьрта бог1учу новкъа хьежна ши б1аьрг лаза а баьлла,когех ша т1улгаш а хилла.

Ворх1,барх1,исс,итт,цхьайтталг1а сахьт ду,ткъа к1ант-м вала мега больнице кхачале.

Суьйранна арара г1уллакхаш а дина ша чуйирзича,1арж а велла,бетах чопаш а йина,наггахь бен са а ца доккхуш 1уьллуш карийра кхунна иза.Ламанан рт ,цхьаннан а машина а ц.(М.Бексултанов)

Талламан болх № 3

1имран

Мазлаг1а лаьтгачу уьйт1ара охьаваьлча,тог1и чохь чехка дог1уш хи а долуш,кьачу хьуьнан хазчу меттехь дара шири ц1енош.Цигахь вехаш вара б1енгара ваьлла воккха стаг 1имран а,цуьнан х1усамнана Себила а.1имран хьуьнхо вара.Шен шерашка ца хьоьжуш,цо х1инца а болх бора:мангал а хьокхура,дечиг а доккхура,накхарш лехьадора.

Аьхка школера ц1а хецча а,вуьшта мукьадевллачу деношкахь а ьртара бераш а дог1ура и волчу.Цаьрца хуьлура хьуьнхачун берийн бераш а.Эх1,ма сакьералора-кх церан орцахь! Мел дукха дара цигахь тайп-тайпана олхазарш!Воккхачу стагана гуш цахиларх,декарх а девзара уьш.Цунна хаьара церан амалш,дахар,ен муха,мичахь,стенах бо,х1ун у,хьуьнхахь 1а доккхурш муьлхарш ду.1имрана царех лаьцна вуно говза дуьйцура берашна.Кегийчарна ч1ог1а тамашийна хетара и дерриге а.(124 дош)

Сочинени №4

«1аьнан 1уьйре».

Талламан болх № 5

Зеламха ц1а вар.

Зеламха, шен вешица цхъаьна, сарахь бен ц1а ца кхечира. Хьовзош серах бина х1оз лохачу утарми т1ера хьала а баьккхина, д1адиллира Зеламхас шен ден кет1ара з1ар. Кел чохьхьа ваьллачу цунна даима ша 1ийначохь-раг1у хьалха-1аш шен деда Б1ахо ца гира. Цу балхо вохийна Зеламха жимма сецира. Тишалла раз а ьлла лаьтгачу лохачу уче хьалха боллура цхъа боккха кхор. Замано ца кхойнера иза а. Дика дагадог1ура Зеламхина, жима волуш ша цу т1ера мерза кхораш диьна. Х1инца къанбелла и кхор, цхъаьнга арз деш айина деха куьйгаш санна, шен дерзана, 1аьржа генаш а айдина лаьтгара. Уче хьалхашхула тесначу т1ерг1а т1ехь рг1анаш а, кьорза истанг а кхозура. Зеламхина цу сохьта бевзира и Бицин г1ирс.

Изложени №6

Г1алара хьаша

Г1алара хьаша

Ц1енчу стиглахь малх тоьал лакхабаьллера. Баца т1ера тхи а доьжнера тоххарехь охьа. Накхармозий дара „дов-в” деш, зезагашна т1ехула хьийзаш. Со гучуваьлча, 1елас, бете п1елг а лоцуш, куьг ластийра соьга Сепихьатг1еран керта ххера.

-Хьажал!-п1елг хьежабора 1елас.-Ч1ог1а вист ма хилалахь, д1ахозуьйтур ду ахьа. Арахь 1аш хьуна иза, -бохуш.

Тхойша керта улло д1авахара .Кертана тоьхначу аннашна ккъехула чухьаьжира тхойша. Йо1 кет1ахь 1ара, боккхачу кхура к1ел лаьтгачу г1антахь, аьрру аг1ор хьалха охьахецна йолу шен месаш шарьеш.

Аьтто куьйга ехк хьобкхура цо, аьрру куьг дайн, меллаша т1аьхьа даладора. Цо г1ийла бен цхъа узам хезара схьа. Г1ант лекха хиларна лаьтта охьа ца кхочу когаш цхъанаэшшарехь лестош бара. Суна ч1ог1а ерстина а, йоккха а хийтира иза. 1ела хьобжучахь а витина, цунна ца хозуьйтуш, къайлаха т1улг кхобссира ас кхура т1е. Т1улг д1акхетташехь: „Х1аь”, - аьлла, хьала а

оьккхуш,куьйгаш некхехъа а довдош,кхерамца кхуре хъалахъажира йо1.Ехк хъалха охъайжира.Сой,1елий цхъабосса велавелира.Ша цхъамма х1уьттаренна кхериний хиьча, йо1 ехк а йицьелла,г1анта йисте 1уьллу бантик а дитина,,мама” олуш,чуедира.Тхойша ведда д1авахара цигара хи лекъначу тог1и чу.Цигахъ наха поппарна можа латта даьхна даккхий 1уьргаш дара,чувахча цхъанна а гур воцуш.

-Цуьнца гергарло таса деза вайшимма,ша сол шо жима велахъ а, гуттар воккха хила луучу 1елас къамел долиьра...

-Муха?-хаьттира аса.

-Вайша урамехъ кулюькх ловза х1уттур ву, вела а воьлуш.Т1аккха цунна хъажа луур ду.Иза ков ххе схъайог1ур .

1елас кхоьллина план шиммо а къобал а йина, цу т1ехъ къаьстира тхойша.(М.Бексултанов.)

План:

1.Делкъхан хиллера.

2.1елина йо1 гайтар.

3.Йо1 г1антахъ 1ара.

4.1ела витина,т1улг кхосса вахар.

5.Мама, аьлла едира йо1.

6.И шиь тог1и чу вахар.

Талламан болх № 7

Б1аьстенан суьйре.

Хаьий хъуна, доттаг1а,нохчийн лаьмнашкахъ б1аьстенан суьйре мел хаза хуьлу?Гобаьккхина , б1аьрг мел кхочу а, гуш хуьлу,говзачу куьйгаша лерина басар хъаькхча санна , лилула-сийна басеш. Царна т1ехъ техкачу стеша а, коканийн коьллаша а, хъаьрса-хъечаша а хъалхехъ заза доккхий, мел генара ьрта кхачайо цхъа ша-тайпа тамашийна хаза хьожа.Лаьмнашна т1ехъа бала карах ца долуш, тийсалуш, сецалуш, буха г1ертачу малхо шен дашо з1аьнарш басешца

д1аржайой,исбаьхъа суьрташ х1иттош лепо доладо басешна куз хилла 1охку и хаза зезагаш.1аламан х1оттамах даккхийдеш,
царна т1ехула дайн хьийзаш хуьлу басна тайп-тайпана долу полларчий, дахарна саьхъара долу накхаран мозий, з1уганашший.

Сочинени №8

«Б1аьсте»

Талламан болх №9

Кху сайн махкахь балар нийса хийтира суна.

рт а гийна, луьстачу хьуьнан йисте кхаьчначу наьрто:

-Дадалург дада, т1ема дала ницкъ берг т1емадала! Со кху хьуьнах сийна ц1е лато доллу!-аьлла мохь тоьхна дийнаташка ,сагалматашка.

Кхин хьем ца хуьлуйтуш, ша ма-аллара,хьуьнан цхьана маь11ера дуьйна ц1е тесна наьрто. ...Ц1еран г1овг1а бен йоцуш, тиналла х1обттина хьуьнхахь.

ьгна ьлла хьун.Хилларг х1ун ду те аьлла,хьун чухула доладелира наьрт.

Алу т1ехь бетталуш 1аш текхарг гина наьртана.

-Дакъаза ма бала хьо, текхарг, х1ара ц1е ас йиллале ас тоьхна мохь ца хезир те хьуна?Х1унда 1ий те хьо кху ц1еран ккьехь?

-Хаза-м дера хезира суна, наьрт,ахь аьлларг, ца хезира ала йиш ц сан. Бакьду, кху хьуьнхахь бина а, кху лаьттахь кхиьна а бара со.Ахь бохург дина,бовазачу хийрачу махка а бахана,кхечарна несалахь хуьлучул,кху сайн махкахь балар нийса хийтира суна. (Нохчийн фольклор)

Изложени№10

Вешин хьоза

Беран амал аьхкенам мох санна :х1инцца,чан йоккхуш,диттийн баххьаш лестош,карзахболу,т1аккха ц1еххьана д1атоь,цкъа а ца хьекхча санна.Чан б1аьргашна новкъа хилар бен,шелонца зен ца до.

Иштта цкъацкъа Жемас «амал» гайтича, цуьнан нанас олура:

-Собар де ахь, Ризванан хьоза схьадагӀахь, ас хьо ма-варра дӀавуьйтур ву хьуна. ТӀаккха цо и хабар Ризване дӀахьур ду...

-ХӀора дийнахь догӀу иза?

-Дера догӀу.

-ТӀаккха цо соьга сан вешигара маршалла схьа хӀунда ца ло? Ас сайгара маршалла а дохьуьйтур ма дара Ризване!

-Иза сатасале догӀу. Хьо вижна а хуьлий, дӀадоьду-кх.

ТӀаккха Жемин бӀаьргашна хьалха хӀуттура дашо тӀемаш долу, адамийн мотт хуу, туьйранахь дуьйцу тамашийна олхазар.

Цхьана дийнахь кора уллохь шен машенаш ловзош Ӏара Жема. Кора хьалха долчу сиренан гаьн тӀе а хиьна, дека доладелира цхьа жима хьоза. Шен ловзар а дитина, цуьнга ладогӀа хӀоьттира Жема. Мел лерина ладогӀарх, цо «дуьйцучух» ца кхийтира кӀант. ТӀаккха ша хабар дийца волавелира:

-Суна хӀинца а хьан мотт ца хаь, делахь а, суна хьо девза хьуна. Хьо сан вешин хьоза ма ду. Дуй? Хьан дашо тӀемаш мичахь ду? Схьа ца лацийта, охьадехкина? Со Жема ма ву. Ризванига дӀахайталахь-со воьлхуш а вац, харцахьа а ца лела. Сихха цӀа вола а ала. Са сагатло...

ТӀаьхьара дош аларе хьобжуш Ӏийча санна, цкъа-шозза «чӀир-чӀир» а дина, тӀомадаьлла дӀадахара хьоза. Иза эскаре Ризванна тӀаьхьа гӀуриг хиларх тешна вара Жема.

План:

1. Беран амал.

2. Ненан, кӀентан къамел

3. Хьоза деана.

4. Жемас хьозане хабар дохьуьйту.

8 класс

Талламан болх № 1

Ирсе кӀохцал

Цхъана хьуьнхахь ехаш-лаш ра зу. Цуьнан кӀохцалех цхьаӀирсехилла, дикачу адамашн беркат дохьуш. Иза луларчу ьртарчу нахана хезна. Амма цхьанне а хууш ца хилла, ирсе кӀохцал муьлханиг ду. ТӀаккха уггаре а сутарчу стага аьлла: «Вай и зу схьалоцур . Цуьнан кӀохцалш дерриш а схьа а даьхна, хӀоранна цхьацца дӀалур ду. Иштга а хуур ду ирсениг муьлха ду».

Цул тӀаьхьа нах зу лаха бахна, цхьаӀ воцург. «Садолу хӀума ен а йина, даьккхина ирс суна ца обьшу», - аьлла, цӀахь Ӏийна иза.

Цхъана дийнахь дечке вахана и миска стаг. Наха лобху зу тӀееана цунна. Адамийн маттахь йист хилла иза:

– Хьайн догцӀена ойланаш а, хьанал дахар а девза суна. Сайн ирсе кӀохцал ас хьуна дӀало. Зуламечу нахана со карор ц, - аьлла, кӀохцал дӀа а делла, дӀахана зу.

Мел лехарх нахана зу ца карийна.

Изложени № 2

Дайн 1 адат

Мацах цхъана ьртахь ловзар хилла. Луларчу рташкара кегийрхой, баккхийнах а баьхкина, чӀогӀа тамехь дӀахӀобттинчу цу ловзаргахь, шина жимхина къахь хиллачу дар-дацарехь, цу шиннах цхьаӀ, шаьлта а кхетта, велла. Велларг ша цхьалха вехеш-лаш волчу воккхачу стеган кӀант хилла.

ТӀаьхьадаьлла орца а долуш, ведда вогӀу хӀара куьгбехкениг веллачу кӀентан уьйтӀа нисвелла. Къоьжамаж айолуш, хено дакъийна куьйгаш Ӏасанна тӀе а дехкина, шена хьалха лаьттачу воккхачу стаге дехна шен къона са дадийна веанчо:

– Воккхастаг, ларамза, ца хууш, сан карах стаг вели-кхо цу ловзаргахь... Хьайн таро елахь, къайла ваккхяхьара ахь со, орца ду-кх суна тӀекхуьш, – аьлла.

– Схьавола сан хӀусаме, ас лардийр ду хьан дегӀ а. са а, – аьлла, жоп делла цуьнан дехарна воккхачу стага. Йоккха гӀовгӀа а эккхийтина, воккхачу стеган ков-керта кхаьчна куьгбехкечунна тӀаьхьадаьлла орца.

– Воккхастаг, – аьлла, дӀадолийна шен и къамел царех цхьаммо, – дош дашера а даьлла, иза девне а дирзина, шаьлта тоьхна хьан цхьаӀ бен воцу кӀант вий-кх хьенехеран ловзаргахь. Куьгбехкениг хьан керта эккхаш гира тхуна. Бехк ма

биллахъара ахь, глар-гловгла хъаш, тхо хъайн керта лелхарна. Галдевлла хилла тхо, хъан керта иза воглийла дац. Дала кечдойла хъан клантана! Дала собар лойла хъа син-деглана!

Цара деш долу къамел ша ма-дарра хезаш хилла шен са дадийна веанчунна.

Го бина шена лаьтгаш долчу адамашка собаре хилар а дехна, шен цийнан неларехъа вирзина, кхайкхина воккхастаг:

– Хъаша, схъагучувала, хъан сина кхерам бац хлокху хлусамехъ, хлокху кертахъ...

Корта охъа а бахийтина араваьллачу кланте ха а вистхилла воккхастаг:

– И цхъа глортор, и цхъа тлаьхъе ра сан, со велча, сан тезет схъаэца йисина, тлаьхъара суна чуьра са дладолуш сан блярнегларш длакьовла виснарг и цхъаь вара. Йохий ахь сан глала, длаьккхи ахь син глортор, хадий ахь сан орам... Хинца маьрша ву хьо, цуьнан чир лохуберш ха хъайна тлекхаччалц!

Зиртчуьра араволуш санна, лаш волчу воккхачу стагана а, гулделлачу адамашна а шен букъ ца гойтуш, къайлаваьлла кхайкхаза веана хъаша.

План:

1.Ловзаргахъ хилла бохам.

2.Лурвоьлларг веллачу клентан да волчу кхочу.

3.Хъаша ларвар – дайн ладат.

4.Орца тлаьхъа кхочу.

5.Ирча кхаь

6.Воккхачу стеган къонахалла.

Талламан болх № 3

Дика доттаг лалла

Мохьмада тлех дика доьшу. Иштта шен накьосташна гло а до цо. И волчу классехъ доьшушв у Султанов Ахьмад. Цунна математика ледара хаьа. Мохьмада Ахьмадна гло до. Цу шиммо цхъаьна йо цлахъ н елла урокаш.

Цхъана дийнахь Мохьмад школера ц1а веара. Дений, нанний г1о а дина, математикан урок н йолийра. Схъайцира тетрадь а, задачник а. Парг1ат ойла а еш, задача йира. Иштта йина евлира примераш а. Т1аккха ц1еххъана цунна дагавеара Ахьмад:

– Ойн! Ахьмад а воцуш со-м дерриг дина ма вели! Х1унда ца веа техъа иза? – бохуш, ойла йобхна хьийзара Мохьмад.

Хан суьйренгахъа лестинера. Шен накъост волчу вахара Мохьмад. И ц1ахъ ца карийна, вухавирзира.

Х1ара ц1а веана дукха хан лале, Ахьмад кхаьрга веара. Мохьмада х1умма а ца элира цуьнга, математикан урок йина валарх. Ша и ца йича санна, ха а кхочушйира математика.

Талламан болх № 4

Лаьмнашкахъ

Со тхайн да 1ийначу ьрта ханера. Цигахъ ч1ог1а хаза дара. Машенийн лелхачу герзийн г1овг1а йоцуш, тийна дара ьртахъ. Иштта тийналла суна цкъа а гина цара.

Со инзаре цецъьккхинера гинчу суьрто. Ирхдахана лекха дитташ. Хъалахъаьжча, чаккхе йоцуш санна, лекха лаьмнаш. Цу т1улгаш ккъера, кхехкаш санна, схъадолу шийла шовда. Хъежарх к1орда ца йора цуьнан сийналла. Чуьлча а, даржа а ца даьржара шовда. Т1улгаш а, шен басах д1аэдина, ц1андинера цо. И хазалла дешнашца йийцалур ц.

Талламан болх № 5

Акха стоьмаш

Хъал долуш ду вайн махкахъ 1алам. Гурахъ а, 1ай а хьуьнхахъ д1ахедаш бац акха стоьмаш: элхъамчаш, 1ежаш, кхораш, хъаьрмакаш, хъаьмцаш, коканаш... 1аьнан хъалхара шелонаш хъакхаелча, гуттар а чам толо церан.

Хала дуадамна и ерриге а хазнаш схъагульн. Схъахетарехъ, иза дика а ду. Х1унда аьлча, олхазаршна а, акхарошна а ма обьшу царах цхъадолу дакъа 1аьнан а, б1аьстенан а муьрехъ, шайн кхача бина, пайдаэца.

Къабсттина хыйкбина хуьлу муьргаш. Х1инца а ч1ог1а пайдехъа уьш, цундела хьуьнан олхазарш го церан дитташ т1ехь. Февраль баттахъ а, б1аьстенан ххьехъ а дарбане бецаш а, орамаш а карор ду хьуьнхахъ, лаха а лууш лехча, царна къахъ: ч1имаш, боьш, муьжг, иштта кхийолу ораматаш а.

Сочинени №6
«Сан Даймохк»

Изложени № 7
Г1иллакх

Хьалха санна,вайшиь цхьаьнакхетаран бахъана б1ешерашкахъ дуйна схьадаьхкина нохчийн г1иллакхаш карладахар, церан к1орггерачу маь1нехъ къамел дар ду.

И г1иллакхаш дийцина ца 1аш,уьш 1алашдархьама,т1едузархьама , хьекъалечу наха бинчу хьехамашка ладуг1ур вайшиммо.Дагадог1ий хьуна 1аьрбийн паччахьан йо1а шега:„Къематдийнахъ мелийн терза стен даздийр ду?”- аьлла хаьттича,туркойн к1анта дела жоп?„Г1иллакхо,-аьлла,жоп делла хиллера цо.Иза бакъдуьненахъ оьшуш дерг ду.Ткъа кху харцдуьненахъ г1иллакх ца оьшу? Нагахъ цу т1ехъ шеко елахъ, дагадоуьйтур вайшиммо Турпал-1елас шен к1анте Хьасане дина весет:„Мотт мерза хиллачунна вежарий ца эшна”.Нагахъ оцу дешнийн маь1нехъ вай нийса кхеттехъ,деша йиш - кх:„Г1иллакх долчунна”. Х1унда аьлча,г1иллакх доцчу стеган мотт мерза хуьлийла дац

План:

- 1.Нохчийн г1иллакхаш
- 2.Хьехамашка ладог1ар
- 3.Хьасане дина весет

Талламан болх №8

Блаьсте

ШолгӀачу дийнахь, кхунна гӀо дан цаӀахь сецначу лабдуллас гӀо а деш,нехан бежнаш дажо дигира Ахьмада. Малх дикка лакхабаллалц кхунна гӀо деш а лийна, шен керг-кехь гӀуллакхаш дан дӀавахара лабдулла.Стовн колл олучу меттехь бажа а бажош,блаьстенна хӀинцца самадолуш доллучу лаламан хазалле а хьобжуш, гуш долчу суьрто блаьрганна там хуьлуйтуш,сапаргӀат даьккхина стеш а,сенъелла йогӀу буц а, доллу хӀума серла даьккхина, дох а дина болу кьегина схьакхетта малх а.«Кестта хьун а сенлур ,буц лакха а ер ,стоьмаша заза а доккхур ду»,- ойла йора кланта. Ахьмад хӀума йиьна воллушшехь,кхуьнан блаьрг кхийтира схьайогӀучу шина зудчух. Кхунна девзира шен ненан болар.

Сочинени №9

«Ас хаьржина корматалла»

Талламан болх № 10

Блаьвнийн махкахь

Бохь бойна, цхьа гӀийла лаьтта ЧӀаьнтахь ЖогӀутан ворхӀ клентан бӀов. Хетало, шен когашкахь луьллучу тӀулге цосатуьйсусанна.

«Хьол жима хилла и йоӀ, цо и тӀулг бӀов ттуш бохкучу вежаршний, дений тӀебохьуш», – дуьйцураЧӀаьнтарчу БатинАсхьаба.

«Жима хилла...» Тасало со тӀулгах. ТӀулг меттах ца хьов...

«ХӀетахь адамашкахь ницкь алсам хилла», – велавелираАсхьаб, со клелхьара йоккхуш санна. Жимма соцунгӀа а хуьлий. Дийца волало иза: « ЖогӀутан ворхӀ клант, цхьа йоӀ хилла. ЖогӀута. шен клентий ондабевлча, цаьрца цхьана йобттина и бӀов. ВорхӀве шин йишас, ша то а бина, кеч а бина и тӀулг, тӀехь цхьацца забарш, шекар кагдечу морзахан сурт а дуьллуш. БӀов ттучу вежаршний, дений тӀе хӀоттийна шури тӀехь динчу хударан текх дохьуш беана цо и.

ТӀаккха цара цу тӀулгаца ерзийна. бохуш, дуьйцу и бӀов. Иштта шех лаьцна дийца йиш йолуш вайн хӀара бӀов а, хӀора лаьтта тӀулг а. Вайн декхар ду церан дола дар, царах лаьцна дерг лардар».

9 класс

Талламан болх №1

«Беркате аьке»

Аьке чекхьллалц тхешан школерачу бешахь белхаш бира оха. Тхаьшна къастийначу хесахь копасташ а, помидораш а, наьрсаш а, хохаш а лелийра.

Дешаран шо д1адоладелира. Массо а класс ра шаьш бина болх д1агайта выставкина кечлуш. Цхьаболу хасстоьмаш схьабаьхнера, важаберш схьабохуш бара. Выставка хуьлучу дийнахь, массо а тайпа хасстом гайта охьабиллина бара. Выставке баьхкинера берийн дай-наной а. Цхьацца хьала а г1оттуш, дешархоша, шаьш хасстоьмаш муха лелийра, дийцира. Школан куьйгалхочо дешархошна баркалла элира.

Сочинени №2

«Дашо гуьйре»

Талламан болх №3

Мазлаг1а

Хьунанна генахь доцчу ирзехь лаьтгаш ра тхан мазлаг1а. Кхузарчу хьуьнхахь дукха хьехан дечигаш ра. Аьхкенан довха де дара, хьехо зазадокху хан ра лаьтгаш ерг. Накхармозашна уггаре дукхадезачех цхьаь ду хьехан заза. Накзарш цундела х1иттийнера кхуза. Мозий болх беш дара. Накхар чуьра арадуьйлуш, хьун йолчухьа д1аобхура цхьадерш. Моз дохьуш дог1урш хьуьн чуьра мазлаг1е схьаобхура. И болх малх чубуззалц мало, к1адо а йоцуш бора оцу кегийрачу белхалоша. Мазлаг1ин 1уналла деш а, моз жуьргара схьадокхуш а шен болх беш мазлаг1ча Ацин Халид вара.

Изложени № 4
Мокха куьйра

1аьс доккха дог1ура.Ламанца дог1а даран билгало йара иза.Хих дехъа неканца вала дезара.Цуьнан ойлаеш со лаьтгачу хенахь ц1еххъана б1аьрг кхийтира сан дехъара схьадоог1учу куьйранах.Белшах кхозу топ чехка схъа а эчна, кечвелира со. Со гина куьйра ирахдирзира .Ас топ тоьхча, охъаоллабелла ког кхозуш а болуш, юха 1аьсал дехъа делира иза. Цу сохъта дехъа велира со а.

Дукха хан йалале бен т1ехъ болчу доккхачу тола к1елахъ вара со а. Котамийн, олхазарийн даь1ахкаш, месаш, пелагаш лерина вер вацара. Кхузахъ йара: шоршалан а, алкханчан а, можакъан а, къоркхокханан а , кхидолчу олхазарийн а пелагаш, месаш. Царна т1е хьийзачу мозийн войно даьккхина «зов-в», ца хеддаш, декара. Йа декаш а, йа д1асалела гуш а олхазар дацара: кхузахъ маьрша доций хаьара царна.

Сихха тола т1е а ваьлла, бена чу хъаьжира со. К1орнеш йацара. Бенара уьш г1евттина дукха хан ца хиларна билгалонаш йара: хьожа кхетта жижигаш а, керла ларш а.Амма, хъайбанашна борз санна, олхазаршна зуламе долчу куьйранан к1орнеш йайъа лаьара.Цхъанхъа дечиган генаш т1ехъ 1аш хила йеза уьш, х1унда аьлча, шаьш талла 1емина хуьлу хан йацара церан. Бенара г1евттинчул т1аьхъа кхаа баттахъ 1емина хуьлу хан йацара церан.Бенара г1евттинчул т1аьхъа кхаа баттахъ а, кхин сов а лелайо олхазарша шайн к1орнеш, царна талла, йажа, йаха 1амош.

Хьуьнан дахар ца девзачунна цунна чохъ дахар дац моьтту.Амма и бакъ дац.Хьуьнах дехаш долу акхарой, олхазарш ханна адамах д1аловчкъахъ а, хаддаза дахар ду хьуьнхахъ. Д1а а лачкъий,сатохал,хьо гинчу экханна йа олхазарна вицваллалц.

йуьхъанца кьийлалуш, къора хезаш хир ду церан аьзнаш.Т1аьхьо, уьш майрадевлча, тайп-тайпанчу аьзнийн зов хир ду хъан лергашкахъ. Иштта хилира х1инца а.

Цхъа сахът сов зама яккха дийзира сан йуькьачу моан кулана юккьехь. Дуйладелира олхазарийн «хабарш». Царна юккьехь къабстира кхераеллачу шоршолан тарсар а, хенак1уьран зевне кхайкхар а, можокъан шабаре хабар а, лечкъардигийн к1орнеша шайн нене хьобкху дуткьий маьхъарий а. Мокхачу куьйранан аз хезаш дацара.

«Мича дахана техъа иза? Мичхъа йу техъа к1орнеш? Ког бойна хилча, х1ун дийр ду техъа куьйрано шен к1орнешна?» Масана дара и тайпа хеттарш.

Со волчу гергахь, аьлча а, куьйранан бен болчу гергахь хезаш олхазарийн аьзнаш дацара. Иза кхеташ дара: кху меттигах херадевлла уьш.

Хиина 1енн к1орда а дина, волавала сунна дагадеьанчу хенахь, гена доццуш, аз хезира. Г1езан к1орни 1аьхча санна, хийтира сунна, амма г1езан к1орни йоцуш, куьйранан к1орни иза хилар хиира.

Талламан болх № 5

Къинхетам

Х1ара дерриге а дуйне дуйзна ду Делан къинхетамах. Дала къинхетам бо ша мел кхоьллинчу х1уманых: адамах а. 1аламах а. Дала дог1а а доуьйтий, лаьттах хьаладовлу дитташ, бецаш, коьллаш, лта, стоьмаш. ха малхе йовхо, серло йолуьйтуш, уьш хьалакхуьуьйту. Дала, къинхетам беш, адамна делла б1аьрса а, лерса а, баккха ког а, кховдо куьг а, ойлан хьекъал а. Иштта Цо вайна делла лтийн х1у а, хьайбанаш а, стоьмаш а... Дагардина ца валлал даккхий ду Дала вайна дина диканаш, бийцина ца валлал боккха бу Дала вайх бина къинхетам.

Вовшашца а, гонахарчу 1аламца а къинхетаме хилар а т1едиллина вайна Дала. Х1ун ду иза къинхетаме хилар? И дера ду хьуна хьайл г1ийланиг гар а, ахь цунна оьшуш долу г1о дар а

Талламан болх №6

Б1аьсте

ШолгӀачу дийнахь, кхунна гӀо дан цӀахь сецначу Ӏабдуллас гӀо а деш,нехан бежнаш дажо дигира Ахьмада. Малх дикка лакхабаллалц кхунна гӀо деш а Ӏийна, шен керт-кехь гӀуллакхаш дан дӀавахара Ӏабдулла.Стовн колл олучу меттехь бажа а бажош,бӀаьстенна хӀинцца самадолуш доллучу Ӏаламан хазалле а хьобжуш, гуш долчу суьрто бӀаьрганна там хуьлуйтуш,сапаргӀат даьккхина стеш а,сенъелла йогӀу буц а, доллу хӀума серла даьккхина,дох а дина болу кьегина схьакхетта малх а.«Кестта хьун а сенлур ,буц лакха а ер ,стоьмаша заза а доккхур ду»,- ойла йора кӀанта.

Изложени № 7

Вешин хьоза

Беран амал аьхкенам мох санна ю:хӀинцца,чан йоккхуш,диттийн баххьаш лестош,карзахболу,тӀаккха цӀеххьана дӀатоь,цкьа а ца хьекхча санна.Чан бӀаьргашна новкьа хилар бен,шелонца зен ца до.

Иштта цкьацкьа Жемас «амал» гайтича,цуьнан нанас олура:

-Собар де ахь,Ризванан хьоза схьадагӀахь,ас хьо ма-варра дӀавуьйцур ву хьуна.ТӀаккха цо и хабар Ризване дӀахьур ду...

-ХӀора дийнахь догӀу иза?

-Дера догӀу.

-ТӀаккха цо соьга сан вешигара маршалла схьа хӀунда ца ло?Ас сайгара маршалла а дохьуйтур ма дара Ризване!

-Иза сатасале догӀу.Хьо вижна а хуьлий,дӀадоьду-кх.

ТӀаккха Жемин бӀаьргашна хьалха хӀуттура дашо тӀемаш долу,адамийн мотт хуу,туьйранахь дуьйцу тамашийна олхазар.

Цхьана дийнахь кора уллохь шен машенаш ловзош Ӏара Жема.Кора хьалха долчу сиренан гаьн тӀе а хиьна,дека доладелира цхьа жима хьоза.Шен ловзар а дитина,цуьнга ладогӀа хӀоьгтира Жема.Мел лерина ладогӀарх,цо «дуьйцучух» ца кхийтира кӀант.ТӀаккха ша хабар дийца волавелира:

-Суна хӀинца а хьан мотт ца хаьа,делахь а,суна хьо девза хьуна.Хьо сан вешин хьоза м аду.Дуй?Хьан дашо тӀемаш мичахь ду?Схьа ца лацийта,охьадехина?Со Жема ма ву.Ризванига дӀахайталахь-со воьлхуш а вац,харцахьа а ц алела.Сихха цӀа вола а ала.Са сагатло...

Т1аьххъара дош аларе хьобжуш 1ийча санна,цкъа-шозза «ч1ир-ч1ир» а дина,т1омадаьлла д1адахара хьоза.Иза эскаре Ризванна т1аьхъа г1уриг хиларх тешна вара Жема.

Талламан болх №8

Школехъ

Дика са а даь1ана, суьйранна школе вахара иза.

...Хожа шен накьостана юххе парти т1е охъахиьна воллушехъ, гаргол бийкира. Парта готта а, лоха а яра. Амма, иза г1еххъа яра дийнахъ кху школехъ доьшуш долчу берашна. Церан хеннахъ дешнехъара со а хир вара дешна ваьлла. И эрна ойланаш а хедош, хьехархо чувеара.

«Математика — сема тидам лобхуш 1илма ду», — аьлла, д1айолийра цо шен урок.

«Х1инца б1аьсте ю. Кестта дешаран шо чекхдер ду. Т1аккха цхъа шо бен ца дубсу институте кхача», — ойланаш йора Хожас.

Стенан ойланаш йо ахъ? — хаьттира Хожега, накьостех цхъамма.

Математикан...

Хожа велакъежира, амма шена дицделларг юха дагалаца г1ертара.

Сочинени №9

«Ненан мотт»

Талламан болх № 10

Т1аьххъара горгали

Къеггина тийна 1убйре. Б1аьстенан керлачу х1авао хьобстуш, нийсачу могларшца лаьттара 10-чу классера дешархой. Эххара и тийналла йохош: «Хьоме арахецархой, тахана шун 1одика еш, суна луур дара даггара шу декьалдан а, сирлачу нийсачу новкъа х1иттина, дахарехъ аш кхиамаш бохийла а», — дийкира 10-чу классан куьйгалхочун аз.«Школах а, доттаг1ех

къаьсташ, д1асадовлу таханлера де, заманан йохалла хаза г1ан хилла, даима дуьхьалх1уьттур ду. Делахь а керланиг гуттара тоьлуш ду, мел ккхийчу халонашца иза долалахь а. Некъ а хир бац шера, атта. Цундела, миччанхъа шу хиларх, стенгга кхачарх, цхъа вежарий-йижарий хилла итт шарахь цхъаьна листинчу шайн накъостийн эхь бехдеш, оьзда х1усам хилла лаьттинчу школан сий аш дахь, ьрто шех хердина, цо шен ма ларийла шу», — т1етуьйхира классан куьйгалхочо.